

T.C
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

**SİYASETNÂMELERE GÖRE HÜKÜMDARDA BULUNMASI VE
BULUNMAMASI GEREKEN NİTELİKLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET NURULLAH ÖZDAL

HAZIRLAYAN
CELAL DEMİR

AĞRI 2019

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜMÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Siyasetnâmelere Göre Hükümdarda Bulunması ve Bulunmaması Gereken Nitelikler” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Δ Tezim sadece Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Δ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

21/10/2019

Celal DEMİR

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Nurullah ÖZDAL danışmanlığında, Celal DEMİR tarafından hazırlanan bu çalışma 01/10/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yaşar BEDİRHAN İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Nurullah ÖZDAL İmza:

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun 01/11/2019 tarih ve 46/01... nolu kararı ile onaylanmıştır.

04.11.2019

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
KISALTMALAR	iii
Siyasetnâme Alanında Yazılan Eserler.....	1
GİRİŞ	32
SIYASETNÂME GELENEĞİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ	33
1. Siyaset Kelimesinin Anlamı	33
2. Siyasetnâme Geleneği.....	34
3. Siyasetnâmelerin Kaynakları	38
4. Siyasetnâmelerin Genel Özellikleri	40
5. Yöneticiye Olan İhtiyaç.....	46
6. Sultanların Güzel Ahlakı	52
7. Siyasetnâmelerde Yönetici	60
7.1. Sultan (Melik) Kavramı:.....	60
7.2. Yönetici	61

I. BÖLÜM

1. HÜKÜMDARDA BULUNMASI GEREKEN İYİ NİTELİKLER.....	74
1.1. Adalet	74
1.2. Akıllı Olmak	89
1.3. Cesur Olmak	95
1.4. Cömert Olmak	98
1.5. Yumuşak Huylu Olmak	107
1.6. Sözünü Yerine Getirmek (Ahde Vefa)	110
1.7. Doğru Sözlü Olmak	112
1.8. Şefkatli Olmak.....	115
1.9. Sabırlı Olmak.....	117
1.10. Affedici Olmak.....	119
1.11. Aceleci Olmamak	124
1.12. Öfke Anında Yumuşak Davranmak.....	127
1.13. Namuslu (Vakarlı) Olmak	129
1.14. Meşveret (Danışma)	130

II. BÖLÜM

2. HÜKÜMDARDA BULUNMAMASI GEREKEN NİTELİKLER	138
2.1. Zulmetmek.....	138
2.2. Bilgisizlik.....	144
2.3. Cimri Olmak.....	146
2.4. Savurgan Olmak	149
2.5. Sözünden Dönmek.....	150
2.6. Yalan Söylemek.....	151
2.7. Öfkelenmek	153
2.8. Kendini Beğenmek	159
2.9. Büyüklenmek.....	161
2.10. Kıskançlık.....	164
2.11. Acele Etmek	166
2.12. Şaka Yapmak.....	167
2.13. Çok Gülmek.....	169
2.14. Ahde Vefasızlık	171
SONUÇ	173
KAYNAKÇA.....	175

ÖZET

Siyasetnameler, ideal devlet yönetimini sağlayabilmek; devlet adamlarına ve yöneticilere öğüt vermek amacıyla yazılan eserlerdir. Siyasetnâmeler, muhtelif ilimleri ve siyaset geleneklerini kapsayan bir alandır. Siyasetnâmelerde genel olarak adaletin önemi, zulmün vahameti, hükümdara itaat, merhamet, liyakat, ehliyet ve benzeri konular ele alınmaktadır.

Eserlerde gerek birbirlerinin gerekse İran, Hint ve Yunan eserlerinin tesirini görmek mümkündür. Doğu ile batı siyasi geleneklerini sentezleyen filozoflar, bu sentezi İslam kanunlarına uygun bir şekilde uyarlamışlardır.

Çalışmamız sonucunda yöneticilerin sahip olması gereken nitelikler, belirtilmiş ve açıklanmıştır. Yöneticilerin sahip olması gereken başlıca özellikler “adil, akıllı, yumuşak huylu, cömert, zulmü önleyen” şeklindedir. Bu özellikleri esas alan yönetici siyasetnamelerde çizilen ideal devleti kurup yönetmeyi başarabilir. Araştırmamız, bu alanda yazılan makale ve yazılardan farklı olarak devlet başkanlarının sahip olması gereken ve onlar için uygun görülmeyen hasletleri ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Siyasetnâme, Devlet Başkanı, Nasihatnâme

ABSTRACT

Politics is a field that contains traditions, ideas, various sciences and political traditions. The issues that are generally discussed in politics are the issues of heads of state, the importance of justice, the gravity of cruelty, the obedience of the monarchy, compassion, merit and competence. In the works, it is possible to see the effects of Iran, Indian and Greek if necessary.

Politics are works written to give advice to statesmen and administrators in order to provide the ideal state administration. The philosophers who have synthesized the Eastern and Western political traditions have adapted this synthesis to the Islamic laws.

As a result of our work, the required qualifications of the managers have been specified and explained. Key features managers should have are: "fair, smart, soft-tempered, generous, preventing persecution." Based on these characteristics, the administrator can manage to establish and direct the ideal state drawn on politics. In our research, unlike articles and texts written in this area, we have dealt with the facts that state presidents should have and which are not suitable for them.

Key Words: Justice, Siyasetnâme, President, Nasihatnâme

KISALTMALAR

ABD.	: Ana Bilim Dalı
b.	: Bin
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
M.	: Miladi
Mad.	: Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
T. D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

Siyasetname Alanında Yazılan Eserler

Tarih boyunca siyaset sanatı, siyaset ahlâkı, hükümdarın vasıfları, devlet memurlarının görevleri ve ideal devlet üzerine birçok eser yazıldı. Siyasetnâme/Nasihât-nâme türünde kaleme alınan eserler aşağıda sırasıyla başlıklar halinde açıklanmıştır.

Râhatü'l-İnsân (Pend-i Enûşîrvân-ı Âdil)

Yazarı tam olarak bilinmemekle birlikte, eserin Muhammed b. Muhammed-i Bedâyi Belhî'ye ait olduğu düşünülmektedir. Tarihi eserlerde adı sıkça zikredilen şahsiyet ise Enûşîrvân olarak da bilinen Sasanilerin meşhur hükümdarı I. Hüsrev b. Kubad'dır. Kaynaklarda onun adı "ölümsüz ruh" ya da "yeni hükümdar" gibi anlamlara gelmektedir. Tarihi ve edebi eserlerde "Enûşîrvân, Enûşekrevân, Nûşînrevân, Enûşervân" şeklinde telaffuz edilmiştir. Arap-İslam eserlerinde ise "Kisra" adıyla anılmaktadır. Enûşîrvân, özellikle adalete önem verip sanatçıları himaye etmesiyle bilinir. Bundan dolayı "Dâdger" ve "Âdil" gibi lakaplarla bilinir.

Fars ve Türk edebiyatında Enûşîrvânla ilgili hikâye ve öğütlere sıkça rastlamak mümkündür. *Râhatü'l-İnsân*'da, Enûşîrvân'ın her yıl belli zamanlarda halkın görmesi için astırdığı on yedi dilimli tacında, nasihatlere dair metinler yer almaktadır. *Pend-Nâme-i Enûşîrvân* olarak da bilinen bu metin hükümdarın öğütlerinden oluşmaktadır. Verilen nasihatlerin temel amacı, insanları ahlaki açıdan eğitmek ve hükümdarla halk arasındaki ilişkiyi düzenlemektir. Bahsi geçen tacın yedi dilimi doğruluk, kıskançlık, güven, yönetici, iyilik, öfke ve meşveret konularıdır.

Rıza Kulı Han Hidayet, *Mecma'ul-Fusahâ* adlı çalışmasında *Râhatü'l-İnsân*'dan bahsetmekte, bu manzum metnin Bedâyi-i Belhî'ye ait olduğunu söylemektedir. Fransız müsteşrik Charles Schefer ise, *Chrestomathie Persane* adlı Farsça eserlerden oluşan müntehabatında metni neşretmiş ve eserin mukaddimesinde "Şerîf-i Şair" diye birinin adını zikretmiştir. Sa'îd-i Nefîsî, bu kişinin Ebû Şerîf Muhallediyi Gurgânî olabileceğini söylemektedir. Enûşîrvân'ın tacı üzerinde bulunan nasihatler, İbn Mukaffa tarafından Farsça'dan Arapçaya tercüme edilmiştir.

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümünde Türkçe mensur tercümesi bulunmaktadır. ¹

Zafer-Nâme (Enûşîrvân'a Öğütler)

Kaynakta Enûşîrvân'ın kâmil ve hakîm veziri olan Büzürgmihr'den sıkça bahsedilmektedir. Büzürgmihr, devlet adamlığının yanında tercümanlık ve yazarlık yapmıştır. Eserleri, ruh sağlığına dair öğütlere yer verdiği, *Kelimât-ı Bozorgmihr* ve *Hıfzu's-Sıhha* risaleleridir. Metinlerde kötülükten kaçınma ve doğrulukla hareket etme hususunda öğütler de yer almaktadır. Farsça olarak kaleme alınan bu eserler Enûşîrvân'ın sorduğu suallere vezir Büzürgmihr'in verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Söz konusu metinlerde Enûşîrvân ve Büzürgmihr'e ait olan şiir ve hikâyeler hem Fars, hem de Türk-İslam edebiyatında yer almaktadır. Bu durum siyasetnâme türünde yazılan eserlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Sa'dî'nin *Gülistân*'ında, Nizâmü'l-mülk'ün *Siyasetenâme*'sinde ve *Pend-nâme* adlı eserde geçen hikâyeler örnek olarak verilebilir.

Herman Ethe, eserin iki kez Türkçe'ye çevrildiğini, bunlardan birinin on beşinci yüzyıl sonu veya on altıncı yüzyılın başında Charles Schefer'den; diğerinin ise Kanuni Sultan Süleyman zamanında Sinan Bey tarafından *Muzaffernâme* adıyla Kanuni'nin şehzadesi Bayezid adına tercüme edildiğini belirtmektedir. ²

Orhon Yazıtları

Orhon Yazıtları (Göktürk Yazıtları ya da Köktürk Yazıtları), Türklerin bilinen ilk alfabesi olan Orhon alfabesiyle, İkinci Doğu Türk Hakanlığı (682-744) zamanında yazılıp dikilmiş, Türkçenin bilinen ilk yazılı belgesidir. 7 ve 8. Yüzyıla ait olan bu kitabeler Türk Edebiyatının bengu taşlarındandır.

Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtları, genellikle "Orhon yazıtları" adıyla bilinir. Bunun nedeni ise yazıtların Orta Moğolistan'da, Orhon ırmağının eski yatağı yakınında, Koço-Çaydam adlı göl civarında dikilmiş olmasıdır. Yazıtlar ilk olarak 1889 yılında Yadrintsev tarafından

¹ *Râhatü'l-İnsân (Pend-nâme-i Enûşîrvân)*, İnceleme-Sadeleştirme-Metin, (haz. Müjgân Çakır), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2015.

² Büzürgmihr, *Zafer-nâme (Hikâye-i Enûşîrvân)*, İnceleme-Sadeleştirme-Metin, (haz. Müjgân Çakır), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2015.

bulunmuştur. Yazıtın üç yüzü Soğdca, bir yüzü de Sanskrit dilindedir. İkinci Kağanlık döneminden kalma bir yazıt olan Tunyukuk yazıtı ise Klementz tarafından 1897 yılında, Moğolistan'ın başkenti Ulan-Bator'un 50 kilometre güney-batısında, Bayn-Tsokto denilen yerde bulunmuştur. Tunyukuk yazıtı Orhon yazıtlarından daha eski bir tarihte, 720-725 yılları arasında yazılıp dikilmiştir. Kül Tigin (684-731) anıtı, mermerden yapılmış dört yüzlü tek parça bir taştır. Anıtın batı yüzü Çince, öbür yüzleri ise runik harfli eski Türkçe yazılarla doludur. Kül Tigin Anıtı, prensin ağabeyi Bilge Kağan tarafından 732 yılında diktirilmiştir. Bilge Kağan (683-734) anıtı, Kül Tigin anıtından birkaç santim daha yüksektedir. Yazıt ne yazık ki harap durumda olduğu için bazı yerleri okunamamıştır. Bilge Kağan anıtı, Bilge Kağan'ın oğlu Tengri (734-741) tarafından 735 yılında diktirilmiştir. Tunyukuk anıtının ise, 720-725 yılları arasında yazılıp dikildiği sanılmaktadır.

Orhon yazıtlarında, bir harp tarihi, siyasi ve askeri olaylar oluş sırasıyla hikâye edilerek anlatılmıştır. Bilge Kağan yazıtında Bilge Kağan'ın beylerine ve halkına seslendiği, onları Çinlilerin entrikalarına karşı uyardığı bölümler, etkili bir anlatım güzelliğine sahiptir. Bu doğrultuda Orhon yazıtlarının Türkçenin en eski hitabet örneği olduğu çıkarılabilir. Orhun yazıtları; Türklerin devlet anlayışı, kültürel öğeleri, sosyal yaşantıları ve mücadeleleri hakkında bilgiler içermektedir. Orhun yazıtlarında etkili anlatım ve deyişi sağlayan unsurlar şunlardır: ikilemeler, koşuklar, deyimler, atasözleri ve edebi sanatlar. Orhon yazıtlarından öğrendiğimize göre Türkler; Çinliler, Moğollar ve Tatabılar gibi yalnızca yabancı toplumlarla değil kendi öz soydaşları olan Oğuzlar, Kırgızlar, Uygurlar, Basmiller ve Türğişler ile savaşmışlardır. İkinci Doğu Türk Kağanlığına 744 yılında son verenler soydaş olan Uygurlardır. Eser üzerine ilk çalışmayı W. Radloff, Orhon yazıtları üzerine hazırladığı ilk bölüm olarak 1894'te Sankt Peterburg'da yayınladı. Thomsen, 1896'da Orhon yazıtları üzerine yaptığı çalışmayı yayınlamıştır. Orhon yazıtları Türkçeye tercümesi ilk kez Necib Asım tarafından Thomsen'in yayını esas alınarak Orhun Abideleri adı altında İstanbul 1924 yılında yapılmıştır.³

³ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Simurg Yayınevi, İstanbul, 1998.

Ahdü Mervân ilâ İbnihi'l Ubedillâh

Gerçek adı *Ahdü Mervân ilâ İbnihi Ubeydillâh* (Mervân'ın oğlu Abdullaha öğütleri) ya da *Risâletü Abdilhâmid el-Kâtib fî Nasîhati Veliyyahd*'tır. Abdülhamid el-Kâtib tarafından 746 yılında yazılan bu eser, Arap siyasetnâme geleneğinin en özgün örneklerinden olup çağın özelliklerini taşımaktadır.

Yaklaşık bin sayfa olduğu söylenen eserde risalelerin pek çoğu günümüze kadar ulaşamamıştır. Günümüze kadar ulaşabilen risaleler birçok kez neşredilmiştir. Bu neşirler Muhammed Kürd Ali'nin Abdülhâmid el-Kâtib'in dört adet risalesine yer verdiği *Resâilü'l-Bülega* (Kahire 1913), Tâhir el-Cezâiri (Tunus 1318) ve Hasan Abbas'ın *Abdülhâmid Yahyâ el-Kâtib* eserinde geçmektedir. Eserin yazıldığı zaman, siyasi sorunların yaşandığı, Emevi hanedanının katledildiği döneme denk gelmektedir. Bu dönemde Emeviler yıkılmaya yüz tutmuş ve Suriye'de yok edilmişlerdir. Emevi hanedanından sadece Halife Hişam'ın bir torunu İspanya'ya kaçmıştır. Dolayısıyla eser Hükümdar Mervân'ın ağzından kaleme alınmış, eserin gerçek yazarı Abdülhamîd el-Kâtib'in öğütlerini yönelttiği Abdullah(Geleceğin Hükümdarı), öldürülmüştür.

Eser içerik olarak adâb, siyaset sanatı ve siyaset teorisi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Abdülhamid El Kâtib, hem bürokrasi hem de edebiyat alanındaki tecrübelerinden yola çıkarak oluşturduğu eseri sayesinde "Doğunun Machiavelli"si olarak anılmıştır. Eser Güldane Gündüzöz ve Söner Gündüzöz tarafından tercüme edilmiştir.⁴

el-Edebü's-Sağîr ve'l-Edebu'l-Kebir

İbnu'l-Mukaffa, 102/720 yılında İran'ın günümüzde Firuzâbad diye bilinen Cûr şehrinde doğdu; 143/760 yılında Basra'da öldü. İbnu'l-Mukaffa'nın Müslüman olmadan önceki ismi Rûzbih idi. İbnu'l-Mukaffa; her ne kadar Abbasi dönemi kâtiplerinden sayılsa da kitabet hayatına Emeviler döneminde başlamıştı. İbnu'l-Mukaffa, siyasi ve ilmi tecrübelerinden yola çıkarak birçok eser yazmıştır. Eserlerinde insanoğlunun hayatına, fikrine ve ahlakına dair bilgiler sunmaktadır.

⁴ Abdülhamid el-Kâtib, *Ahdü Mervân ilâ İbnihi'l Ubedillâh*, (çev. Güldane Gündüzöz), Antik Şark Klasikleri, İstanbul 2007.

İnsanları güzel ahlâka ve iyiliğe yönlendirmek için çeşitli öğütlerde bulunmaktadır. *el-Edebü's-Sağîr* eserinde ilmi birikimleri ve siyasi tecrübelerini ön planda tutmaktadır. Ayrıca eserde aklın edebe olan ihtiyacıyla temel ahlâki değerleri vurgulamaktadır. İbnu'l-Mukaffa, eserinde nefsi terbiye etmek için aklı ön planda tutmak gerektiğini ifade etmektedir. *el-Edebü's-Sağîr*'de konu olarak hükümdar, vezir ve yöneticilerin yönetimdeki davranışlarını ele almaktadır.

İbnu'l-Mukaffa, eserinde her ne kadar insanları dünyevi işler yerine ahireti seçmelerine teşvik edip Kur'an-ı Kerim'den ayetlerden alıntılar yaparak düşüncesini ispat etmeye çalışmışsa da klasik İslam siyasetnâme yazarlarından değildir. İbnu'l-Mukaffa'ya göre, üç çeşit devlet yönetimi vardır. Bunlar: dine dayalı devlet, güce dayalı devlet ve keyfi idare edilen devlet. Dönemin ihtiyaçları ve toplumun içinde bulunduğu problemleri göz önünde bulunduran İbnu'l-Mukaffa, çözüm için salt din devleti yerine Hint, Yunan ve Sasani medeniyetlerinin sentezini tercih etmektedir. İbnu'l-Mukaffa'nın, İslam siyaset geleneğine en büyük katkısı Hintçe ve Pehlevce yazılan *Kelile ve Dimne* eserini tercüme etmesidir. Müellifin ayrıca *ed-Dürretü'l-Yetime* ve *Risâletu's-Sahâbe* eseri bulunmaktadır. *el-Edebü's-Sağîr* eseri Sabri Türkmen ve Hüseyin Parmak tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵

Saâdet-Nâme

XI. yüzyıl İran edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Nasır-ı Hüsrev; bilge, şair, seyyah ve din adamı olarak tanınmıştır. Ayrıca bazı kaynaklarda Nasır-ı Hüsrev'in hâkim, hükümdar, vezir ve seyyid olduğu da yazılmaktadır. Müellif; Yunan, Babil ve Hint geleneğinin birikimlerini tahsil etmiş olup dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Eserlerinde dini, ahlaki ve felsefi görüşlerini açıkça belirtmiştir. *Saâdetnâme* eserinde genellikle pratik ahlak bilgilerine yer vermiştir. Eser otuz fasıldan oluşan kısa bir mesnevi özelliği taşımaktadır. Nasır-ı Hüsrev, eserinde yer yer yöneticilere kısa öğütler de vermektedir. *Saâdetnâme* dışında *Divan*, *Sefernâme* ve *Ruşenâyi-nâme* gibi önemli eserleri de bulunmaktadır. M. Ülker Anbarcıoğlu tarafından Türkçeye tercümesi yapılmıştır.⁶

⁵ Ebu Muhammed Abdullah b. el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağîr Ve'l-Edebu'l-Kebîr*, (trc. Sabri Türkmen, Hüseyin Parmak), Çıra Akademi Yayınları, İstanbul, 2017.

⁶ Nasır-ı Hüsrev, *Saadet-nâme*, (çev. M. Ülker Anbarcıoğlu), MEB Yayınları, İstanbul 1990.

Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme

Tâhir b. Hüseyin Hicri 156 (M. 776) yılında Bûşenc'de doğdu, Hicri, 207 (M. 822) yılında Merv'de vefat etmiştir. Tâhir'in cesur, edebiyata düşkün, dirayetli ve ana dili Farsça olmasının yanında; Arapçayı da bilen biri olduğu nakledilir. Eser Abbasi halifelerinden Me'mûn'un veziri Tahir b. Hüseyin'in (v. 207/822) Rakka ve Mısır valisi olan oğlu Abdullah'a (v. 230/844) yazdığı mektup çerçevesinde gelişen metinleri konu edinmektedir. Eser esas itibariyle yöneticinin idaresini güzel niteliklere dayandırması gerektiğini ifade ederek dini-ahlâki ilkeleri ele alan siyasetnâme türünün ilk örneklerindendir.

Vezir Tahir'in oğlu Abdullah'a nasihatlerde bulunmak için yazdığı mektup tarzındaki bu siyasetnâme, İslam medeniyetlerindeki babaların evlatlarına nasihatte bulunma tarzını da açıkça ortaya koymaktadır. Tâhir'in oğluna yazdığı mektup esas itibariyle Kur'an ve sünnet merkezli bir geleneğe dayanmaktadır. Müellif, eserde idarecinin sahilliğine, tebaanın idareciye itaat etmesi gerektiğine değinerek görüşlerini desteklemek amacıyla yer yer ayetlerden alıntılar yapmıştır. Mektupta idarecilik Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirilmektedir. Bundan dolayı idareci, Allah'a şükretmeli ve bu şükrünü özellikle adil bir yönetimle göstermelidir. Eseri 18. yüzyıl Osmanlı Devletin şeyhülislamlarından Damadzâde Ebu'l-Hayr Efendi (1741) tarafından Arapça şerh edilmiş ve III. Ahmed döneminde Nişancı Mehmed Paşa'ya takdin edilmiştir. Aynı dönemde Mehmed Selim Efendi tarafından Osmanlı Türkçesine tercümesi edilmiştir.⁷

Ahlâku'l-Mülûk

Abbasiler döneminde yaşamış olan Muhammed b. Hâris Sa'lebî'nin hayatı hakkında geniş çaplı bilgiler mevcut değildir. Ancak Sa'lebî'nin *Ahlâku'l-Mülûk* eserini, Abbasî Halifesi Mütevekkil'in (822-861) veziri olan Hakan oğlu Feth'e sunduğundan yola çıkarak, onun Hicri 3. Yüzyıl (M. 9. Yüzyıl)'da yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır.

⁷ Tahir b. Hüseyin, *Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, (Derleyen: Özgür Kavak), Klasik Yay., İstanbul 2012.

Sa'lebî, eseri Arapça olarak kaleme alarak Abbasî ve Emevî devletinin saray âdâbını şekillendiren ana unsurlar hakkında bilgi vermektedir. Ayrıntılı bir şekilde İran devlet geleneği ve saray protokollerinden bahsetmektedir. İşlenen ana konular hükümdar ile halkı arasındaki bağın niteliği etrafında döner. Müellif bir yandan İslam hukuk ve fütüvvet ahlakının gereği olarak hükümdarın halka yakın durması gerektiğini vurgular. Ele aldığı bu ilişkiyi İslam hukukuna göre açıklamaktadır. Ayrıca hükümdar vasıflarını, gücünü ve tahtını korumak için istihbarata önem vermeli; ayrıca hiç kimseye güvenmemelidir. Müellif eserde ortaya attığı görüşlerini hikâye, ayet ve hadis-i şeriflere yer vererek güçlendirmektedir. Eserin M. Hilmi Özev tarafından Türkçeye tercümesi yapılmıştır.⁸

es-Siyâsetü'l-Medeniyye

İslam felsefesinin en büyük temsilcilerinden biri olan Ebû Mansur el-Farabî 870 yılında Türkistan'da dünyaya geldi. Genç yaşta Bağdat'a gelen Fârâbî, zamanın bütün ilimleriyle uğraştı. Gramer, matematik, felsefe, mantık, metafizik, ahlak ve siyaset alanında birçok eser yazmıştır. Son yıllarını Halep'te Seyfu'd-Devle'nin himayesinde geçirdi ve Miladi 950 yılında Şam'da vefat etti. Batıda Alfarabius olarak tanınmış ve İkinci Muallim olarak görülmüştür. Gerek Eflatun, gerekse Aristo'nun görüşlerini özetleyen risaleler de yazmıştır.

Farabî *es-Siyâsetü'l-Medeniyye* eserinde ilk sebepten başlayarak maddeye kadar inen bir varlık mertebesini kabul etmekte ve sırasıyla: ontoloji, rasyonel kelam, rasyonel kozmoloji, rasyonel psikoloji, ahlak ve siyaset konularını ele almaktadır. Fârâbî *es-Siyâsetü'l-Medeniyye* eserini iki ana bölüme ayırmış; ilk bölümde ilk sebep, faal akıl, nefis, madde ve suret konuları işlemiştir. İkinci bölümde ise, siyaseti ele almıştır. Yönetim şekilleri üzerinde durmuş; insanın faziletli şehirlerde nasıl mutlu olacağını anlatmıştır. Farabî, ahlak ve siyaseti metafizikten ayrı olarak ele almış, eserin ahlak ve siyaset kısmında farklı siyasi yönetim şekilleri üzerinde durmuştur. Faziletli şehirde mutluluğun nasıl olacağı hususunda açıklamalar yapmaktadır. Ayrıca eserde felsefe-din ilişkisi üzerinde de durmaktadır.

⁸ Muhammet b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, (çev. M. Hilmi Özev), Borda Siyah Yayınları, İstanbul 2011.

Eser üzerinde ilk çalışma, 1850'de Philoppowski, İbranice olarak yayınlamıştır Mehmet S. Aydın ve Abdülkadir Şener tarafından çevirisi yapılmıştır.⁹

el-Medinetü'l-Fâzıla

Fârâbî *el-Medinetü'l-Fâzıla* ya da günümüzdeki ismiyle *İdeal Devlet* olan eserine Bağdat'ta başlayıp 941-942 yıllarında Dımışk'ta tamamlamıştır. *el-Medinetü'l-Fâzıla* genel muhtevası itibariyle varlık ve siyaset felsefesi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Eser temelde siyaset kitabıdır. Fârâbî, belli bir amaç doğrultusunda şehirlerde toplanmış kimselerin oluşturduğu toplulukta “faziletli bir şehir” in kurulabilmesi için gerekli koşulların neler olduğuna ve Platon'un ideal devlet anlayışının nasıl kurulacağına değinmektedir. Fârâbî, eserinde mukaddime kısmına yer vermeden önce Tanrı'nın sıfatlarını ele alır. Tanrıyı ilk varlık, ilk sebep olarak niteler. Fârâbî, ideal devletinde iktidarı elinde tutan kişinin toplumun en kâmil kişisi olduğunu söyleyip devlet başkanının meziyetlerini ele almaktadır.

Fârâbî'ye göre, devletin şeklini belirleyen başkanın kapasitesi ve ahlaki yapısıdır. Bu bakımdan başkanlarda öngördüğü on iki özelliği maddeler halinde sıralar. Bu özelliklere sahip bir başkan bulunmadığı takdirde devleti iki kişi yönetmelidir. Fazıl şehre aykırı olan şehirler; cahil şehirler, fasık şehirler ve şaşkın şehirlerdir. Fârâbî'nin erdemli toplumu meydana getirmek için tasarladığı ideal devlet, Eflatun'un ütöpik devlet anlayışından izler taşımaktadır. Ancak Fârâbî, devlet başkanını filozof-peygamber olarak niteler. Eserin ilk neşrini Friedrich Dieterici 1895 yılında yapmıştır. Ahmet Arslan (1997) ve Nafiz Danışman tarafından Türkçeye çevrilmiştir.¹⁰

Pendnâme

Sebüktegin, Emir Mahmud için veziri olan Ebu'l-Feth Bustî'nin hattı ile bir nasihatnâme yazdırmıştır. Gaznelilerin ikinci kurucusu olan Sebüktegin'e (977/997) izafe edilen *Pendnâme*, Farsça yazılan en eski eserlerdendir. Türk-İslam devlet adamlarının en eski ve en seçkinlerinden biri olan Sebüktegin'in hayatını aydınlatan

⁹ Ebû Nasr el-Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdü'l-Mevcûdât*, (çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2012.

¹⁰ Ebû Nasr el-Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, (çev. Nafiz Danışman), MEB, Ankara 1990.

Pendnâme, ayrıca Selçuklular devrinden önceki Türk-İslam şahsiyetlerinin idari tavsiye ve tedbirlerini içermektedir. Eserle ilgili ilk araştırmalar, 1930 yılında başlamıştır. Bu araştırmaları Muhammed Nazım ve C. E. Bosworth yapmıştır. *Pendnâme*'ye dair ilk kapsamlı çalışma ise Erdoğan Merçil'in "Sebüktegin'in *Pendnâmesi*" adlı makalesidir.¹¹

el-Ahkamu's-Sultaniyye ve'l-Velâyetü'd-Dîniyye

Mâverî'nin kaleme aldığı bu eser, muhtelif ayrıntılarıyla, umumi kanunlar konusunda bir araştırmadır. İslam geleneğinde idare sistemi konusunda örnek kaynak teşkil etmektedir. Eserin kimin için ve hangi tarihte yazıldığı konusunda net bir karar verilememiştir. Ancak Muhammed Abdülkadir Ebu Faris, Mâverî'nin eserini H. 421 (M. 1030) yılında kaleme almış olduğu fikrindedir. Bu görüşe göre, Mâverî'den eseri yazmasını isteyen Abbasi halifesi Kadir Billah (422-1031) olması lazımdır.

Eser yirmi bölümden meydana gelmektedir. Bölümlerde; devlet idaresi, vezirlik, valilik, cihad emirliği, kadılık, mahkemeler, namazlarda imamlık, zekât, fey, ganimet, cizye ve haraç gibi devlet idare hukukunu ilgilendiren konular ele alınmıştır. Ayrıca mahkemelerin idaresi ve divanların tertibi hakkında önemli bilgiler de sunup İslam devlet idaresi, anlamına gelen imamet ve hilafet noktasında bilgiler de içermektedir. Mâverî'ye göre, devletin var olmasının yegâne amacı; dini korumak ve halkı idare etmektir. Mâverî, devlet başkanını imam/halife/melik ve sultan terimlerini kullanır. Yazara göre bir yöneticide bulunması gereken özellikler: akıllı, adil, ilim sahibi, kulak, göz ve dil gibi organların sağlam olması, bedeninde herhangi bir sakatlığın olmamasıdır.

Arapça yazılan eserin ilk baskısı 1853 yılında, Alman müsteşrik Max Engen tarafından Bonn'da yapılmıştır. Mâverî, eserinde Şafiî mezhebinin esaslarını kabul etmiştir. Eserin asıl kaynaklarını; Kur'an-ı Kerim ve Hulefâ-ı Raşid'in uygulamaları teşkil etmektedir. Eser Ali Şafak tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.¹²

¹¹ Sebüktegin, *Pendnâme*, çev. Erdoğan Merçil, İ.Ü.E.F. Basımevi, İstanbul, 1975.

¹² Mâverî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976.

Kitabü'l-Nasihâtü'l- Mülûk

Asıl adı Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî olan Mâverdî, 974 yılında Basra'da doğdu. Basra'da doğduğu için "Basrî", ailesi gülsuyu imalatçısı olduğu için de "Mâverdî" ismi verilmiştir. 1058 yılında Bağdat'ta vefat etti. Mâverdî, Miladi 10. asrın son çeyreği ile 11. asrın ilk yarısında yaşamış ve İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük âlimlerden biri olmuştur. Büveyhoğulları iktidarı zamanında yetişmiş, Basra ve Bağdat'ta Hasan b. Ali el-Huzelî, Muhammed b. Adiyî'l-Minkarî, el-Ezdî ve Ca'fer b. Fazlî'l-Bağdadî'den ders almıştır. Müellif kadılık görevinde bulunmuş, ayrıca fıkıh ilmindeki görüşleri sayesinde Halife Kâdim Biemrillah tarafından "Akdü'l-Kudât" unvanını almıştır. Mâverdî'nin, siyaset alanı dışında fıkıh, edeb, tefsir ve lisan alanına ait görüşleri bulunmaktadır. Mâverdî, İslami idare sistemine ait ilk orijinal fikirlerine sahip olmakla tanınır. Mâverdî, toplumdaki bozulmaları ve devletin yıkılışını genel anlamda devleti yöneten hükümdarın bozulmasına bağlar. Mâverdî'ye göre; iyi yetişmiş, faziletli bir hükümdar, baştan aşağı bozulmuş memleketi ve kurumları düzeltebilir.

Kitabü'l-Nâsîhatü'l-Mülûk, ideal devlet yönetiminde hükümdarın nasıl davranması gerektiğini öğütlerle aktarır. Mâverdî, siyasi görüşlerini dile getirirken âyet ve hadis-i şeriflerden yer yer alıntılar yapmaktadır. Eserin en önemli kaynakları Kur'an-ı Kerim, Hulefâ-i Raşîdîn dini anlayışı ve uygulamalarıdır. Ayrıca Aristoteles ile İskender arasında geçen ideal devlet yönetimine yönelik yazışmalar da eserde geniş yer tutar. Mâverdî, melik ve sultan kavramlarını Kur'an'da mevcut olan müsbet anlamındaki temellere dayandırır. Eser on bölümden oluşmuştur. Müellif bölümlerde melik kavramı, melikte bulunması gereken özellikler, vezirlik ve adalet kavramı konularını ele almaktadır. Mâverdî'nin *el-Ahkâmu's-Sultaniye* ve *Tuhfetü'l-Mülûkiyye* gibi önemli eserleri vardır. *Nasîhatü'l-Mülûk*'un bilinen tek yazması Paris'te, Bibliotheque Nationale Departemanr des Manuscrits'te bulunmaktadır. *Kitabü'l-Nasîhatü'l-Mülûk* eseri Mustafa Sarıbyık tarafından tercüme edilmiştir.¹³

¹³ Mâverdî, *Kitabü'l-Nasîhatü'l-Mülûk*, (çev. Mustafa Sarıbyık), Özgü Yayınları, İstanbul 2004.

Âdâbu'l-Mülûk

Ebû Mansur es-Seâlibî, Hicri 350 (M. 961) yılında Nişabur'da dünyaya geldi; Hicri 429 (M. 1037) yılında vefat etti. Varlıklı bir aileye mensup olduğu halde kendini ilme adanmış için bu varlığını koruyamamıştır. Arap edebiyatının en büyük ilim adamlarından biri olarak kabul edilen es-Seâlibî, yüz yirmi beşe yakın eser yazmış ve yazdığı bu eserleri dönemin emir ve sultanlarına takdim edip onlarla dostluk kurmayı hayat tarzı olarak benimsemiştir. Dönemin siyasi kaosunu görüp döneminde yaygın ve geçerli olan muhtelif bilgi ve tavsiyeleri eserlerine yerleştirmiştir. Seâlibî, edebiyat ve şiir dışında filoloji, edebi eleştirmenlik, belagat, tarih, medeniyet ve siyaset alanında eserler kaleme almıştır.

Seâlibî *Âdâbu'l-Mülûk* eserini Hicri 403-407 (M. 1012-1016) tarihleri arasında Cûrcâniyye şehrinde, Harizmşah unvanına sahip olan Me'mun b. Me'mun için telif etmiştir. Müellif hayattaki tecrübelerinden yola çıkarak eseri kaleme almış, yer yer hayatından kesitler sunmuştur. Eser mukaddime bölümüyle birlikte on bab'dan oluşmaktadır. Müellif, mukaddimenin üslubuna özen göstermiştir. Abbasi oğullarından Me'muna övgüler yağdırıp etkili söz ve edebi bilgiler yönünden onun kemale erdiğini belirtmektedir. Eserle ele alınan başlıca konular: sultanlara itaat, sultan ve meliklerle ilgili benzetmeler, melikler için öğütler; siyasete, adalete ve ahlaka dair görüşler yer almaktadır. Müellif, bahsi geçen konularla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim ayetlerinden ve hadis-i şeriflerden alıntılar yaparak konuların anlamını güçlendirmektedir. Seâlibî, asıl ününü *Fıkhu'l-Luğa* ve *Yetîmetü'd-Dehr* eserleriyle kazanmıştır. Eser Sait Aykut tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁴

Sülvânü'l-Mutâ fî Udvâni'l-Etbâ

Tam ismi Muhammed b. Abdullah Ebî Muhammed b. Muhammed b. Zafer es-Sıkillî el-Mekke olan İbn Zafer, 1104'te Sicilya'da, bazı kaynaklara göre ise Mekke'de doğup 1170 yılında vefat etmiştir. İbn Zafer'in 1150 yılında kaleme aldığı bu eseri, Suriye'de dönemin bir yöneticisine ithaf etmiştir.

¹⁴ Ebû Masur es-Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, (çev. Sait Aykut), İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

Eser mukaddime, tefviz, te'essi, sabır ve rıza bölümlerinden oluşmaktadır. Eserde bölümler belli bir düzen içerisinde tertip edilmiştir. Müellif, siyaset sanatı üzerinde durmuş ve konularla ilgili olarak ayet ve hadislerle yer vermiştir. Ayrıca konunun anlamını güçlendirmek amacıyla dini nakillerden sonra hikâye ve manzum sözlerden alıntılara yer vermiştir. Eser ilk olarak Kara Halîlzâde Sa'îd Efendi tarafından tercüme edilmiş ve günümüz Türkçesine Sadık Yazar tarafından hazırlanmıştır.

İbn Zafer'in, hikâyeler eşliğinde siyaset ilmini konu alan bu eserinin muhatabı öncelikle yöneticilerdir. İbn Zafer'in Sülvanü'l-Mutâ dışında yaklaşık otuz civarında eseri vardır. Fakat çok az eseri günümüze ulaşabilmiştir. Bu eserler: *Enbâ'ü Nucebâi'l-Ebna*, *Hayrû'l-Bişer bi Hayri'l-Beşer*, *İbhâmü'l-Gavvâs fi İbâmi'l-Havâs fi Beyânı Galatî'i-Harirî*, *Esâlibü'l-Gâyeti fi Ahkâmi Ayet* adlı eserleridir.¹⁵

Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hâcib, 1017 yılında Balasagun'da dünyaya geldi. Varlıklı bir ailenin çocuğu olduğundan yüksek bir eğitim almıştır. Mutluluk veren bilim, devletin yönetme yetkisi ve yönetme kudreti anlamlarına gelen *Kutadgu Bilig* eserini 1070 yılında Karahanlı Hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a takdim etmiş ve eseri beğenen hükümdar Yusuf'a "Has Hacıp" unvanını vermiştir.

Müellif, eserde devlet görevlilerine ahlak dersi vermekten ziyade görev ve sorumlulukları belirtmiştir. Bu yönden eser, insanın hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğa nasıl ulaşacağı hakkında yol gösteren siyasetnâme özelliğini taşır. Kutadgu Bilig dört ana konu üzerine düzenlenmiş, bunlar: adalet (köni-törü) Kün-Toğdı; saadet (kut) Ay-Toldı; akıl-bilgelik (ukuş) Ögdülmiş; hayatın sonu (akıbet) Ogdurmuş olarak temsil edilmektedir. Dönemin sosyal ve siyasal durumu hakkında bilgiler içermektedir. İslam dönemi yıllarında yazılan ilk didaktik eserdir. Müellif toplamda 6645 beyitten oluşan bu eserde, Türkçenin yanında Farsça ve Arapça kelimelere de yer vermiştir.

¹⁵ İbn Zafer, *Sülvanü'l-Mutâ' fi Udvâni'l-Etbâ*, İnceleme-Sadeleştirme-Metin, (haz. Sadık Yazar), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2014.

Kutadgu Bilig, “fa’ulün fa’ulün fa’ul” aruz ölçüsüyle yazılmış, eserin bazı beyitlerinin uyaklarını dörtlük olarak yazmış ve aliterasyonlara yer vermiştir. Eserin bir başka özelliği de mesnevi biçiminde yazılmış olmasıdır. Eser ilave ek bölümlerle birlikte toplam seksen sekiz bölümden oluşmaktadır. Eser 1959 yılında R. Rahmi Arat tarafından Türkçe düzyazı çevirisi yapılmıştır.¹⁶

Kabusnâme

Emîr Unsurü'l-Maali Keykavus b. İskender b. Kâbus b. Verşmgir b. Ziyar'ın oğlu Gilyanşah için, Hicri 475 (M. 1081)'te yazdığı bu eser kendinden sonra yazılan siyasetnâmelere örnek olmuştur. Keykâvus, Farsça olarak kaleme aldığı eserinde iyi bir hükümdar olabilme hususunda nasihatler vermektedir.

Zengin ilmi birikiminden yola çıkarak yazdığı eser kırk dört bab'dan oluşmaktadır. Her bab kendi içerisinde ayrı bir konuyu ele almaktadır. Müellifin eserde hassasiyetle üzerinde durduğu üç konu: hükümdar, vezir ve devlet memurlarının vazifeleridir. İçerik olarak ahlâk, meşveret kuralları, adalet, bağışlama, devlet görevlileri ve saray çalışanları hakkında bilgiler de içermektedir. Konuları zenginleştirmek amacıyla çeşitli hikâyelerden alıntılar yapmıştır. Bu hikâyelerde Sokrates, Platon, Aristoteles ve Büyük İskender gibi tarihteki önemli şahsiyetler geçmektedir.

Eser yazıldığı dönemin sosyal, ekonomik, hukuki durumu hakkında bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca ahlak ve toplumsal ilişkiler konusunda da önemli bilgiler sunmaktadır. Eserin, Mercimek Ahmed tarafından Farsçadan Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Eser Orhan Şaik Gökyay tarafından hazırlanmıştır.¹⁷

Siyasetnâme

Asıl adı Ebû Ali Kıvamuddin Hasan bin Ali bin İshak et-Tusi olan Nizâmü'l-mülk, 1018 yılında İran'ın doğusunda bulunan Horasan'ın Tus şehrinde doğdu. Aldığı eğitim sayesinde kısa sürede fıkıh alanında yetkin hale gelmiştir. Siyasi alandaki ilk görevine Gaznelilerin Horosan valisi Ebu'l-Fazl Suri'nin yanında

¹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (çev. R. Rahmeti Arat), 7. Baskı, TTK, Ankara, 1998.

¹⁷ Keykâvus, *Kabusnâme*, Türkçeye çev. Mercimek Ahmet, (haz. O. Şaik Gökyay), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

başlamıştır. Büyük Selçuklu sultanlarından Çağrı Bey ve Alparslan hizmetine giren Nizâmü'l-mülk, Alparslan'ın tahta geçmesinden sonra vezirlik makamına getirildi. 1064 yılında Abbasi Halifesi Kaim bi-Emirillah tarafından kendisine "Nizâmü'l-mülk" adı verilmiştir. Bunun dışında halifeden "Büyük Vezir", "Hükümdarın Tacı" ve Büyük Ustad" unvanlarını da almıştır. Nizâmü'l-mülk, Malazgirt Meydan Savaşı hariç bütün savaşlarda Alparslan'ın yanında olmuştur.

Nizâmü'l-mülk *Siyasetnâme* eserini Sultan Melikşah'ın isteği üzerine Farsça olarak kaleme alıp 1091 yılında kendisine takdim etmiştir. Nizâmü'l-mülk'ün tarihte ün yapmasının asıl kaynağı adil, ahlaklı, kanunlarının uygulanmasına dikkat eden, otoriter, eğitime önem veren ve yetenekli kişiliğidir. Nizâmü'l-mülk, kaleme aldığı bu esere duyduğu güven ve eserin kalitesini, "*Hiçbir hükümdar bu eseri eline almamazlık yapamaz.*" sözleriyle dikkat çekmektedir. Eserde ele alınan konular: hükümdar, devlet idaresinde bulunan yetkililerin görevleri, adalet, protokol kuralları ve şöenler hakkındadır. Ayrıca eser; döneme ait siyasi, sosyal, ekonomik ve idari durum hakkında bilgiler de içermektedir. Ele alınan konular ile ilgili olarak ayet, hadislerin yanı sıra; Emevi, Abbasi, Gazneliler, Sasani ve Yunanlılara ait hikmetli sözlere ve hikâyelere yer vermiştir. Nizâmü'l-mülk aktardığı ayet, hadis ve hikâyeler sayesinde eseri akıcı hale getirmiştir.

Nizâmü'l-mülk'e göre, sultan otoritesini tanrıdan alır ve sultanın belli başlı sorumlulukları vardır. Bunlar: istikrarı ve düzeni sağlamak, zulmü önlemek, adaleti tesis etmek. Nizâmü'l-mülk, Bağdat'tan İsfahan'a doğru yola çıkarken Nihavend yakınlarında Ebu Tahir-i Errani adında bir batını suikastçısı tarafından 72 yaşında öldürüldü.¹⁸

Nasihatü'l-Mülûk

Asıl adı Ebu-Hamid Muhammed bin Muhammed el-Gâzâlî olan İmam Gâzâlî (d.1058- öl.1111), Horosan'ın Tus şehrinde dünyaya geldi. Eğitimini Nizamiye Medresesi'nde yapmış olup ileride ilmi bilgisinden dolayı Nizamü'l-mülk tarafından baş müderrisliğe tayin edilmiştir.

¹⁸ Nizâmü'l-mülk, *Siyâset-Nâme*, (haz. M. Altay Köymen), TTK Yayınları, Ankara 2013.

Eserin Büyük Selçuklu Sultanına yani Sultan Sencer'e hitaben yazıldığı rivayet edilmektedir. Gâzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*'ta insanı yaratılışı üzerinden ele alıp kuramlarını metafizik bir bakış açısıyla açıklamıştır. Ayrıca İslam'ın getirmiş olduğu birçok yenilik, İslam'daki eğitsel ve ahlaki değerler ve İslam dininin özünden uzaklaşan kimseler için verilen- ahlakî eğitimin üzerinde durmuştur. Gâzâlî *Nasîhatü'l-Mülûk* eserini sultan ve yöneticilere siyaset sanatı hakkında tasavvufi bir anlayış içerisinde nasihatler vermek için yazmıştır. Kısacası *Nasîhatü'l-Mülûk* eserinde devlet yönetimiyle ilgili hem hikmetli hem de teorik nasihatlerde bulunmuştur. Vermiş olduğu nasihatleri, bütün yöneticilerin faydalanabileceği kılavuz olarak görmüştür.

Nasîhatü'l-Mülûk eseri daha önceden yazmış olduğu *İhyâ-u Ulûmid'dîn* eseriyle benzerlik göstermektedir. Eser yedi bölümden oluşup giriş kısmında sultanların Allah'ın verdiği nimetlere şükretmelerinden, İslam dinini yaymaları gerektiğinden ve iman konularından söz etmektedir. Birinci bölümde sultanların adaletli olup zulümden kaçınmaları, halkın ihtiyaçlarını görmeleri, ülkeyi imar etmeleri ve insanları bütün kötülüklerden korumaları hususunda öğütler yer almaktadır. İkinci bölümünde adalet ve siyaset konusunu ele almıştır. Üçüncü bölümde sultanın gereklilikleri ve özelliklerine değinmektedir. Dördüncü bölümde devlet hazinesi koşununda öğütler vermektedir. Beşinci bölümde ise sultanların ve vezirlerin meziyetleri konusunu ele almıştır. Altıncı bölümde devletin devamlılığını saylayan şartlar başlığı altında öğütler bulunmaktadır. Yedinci bölümde devlet ve halk arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Konuların anlaşılması için eserin birçok yerinde ayet ve hadis-i şeriflerden alıntılar yaparak meseleleri açıklamıştır. Ayrıca konuyla ilgili hikâyelere yer vererek eseri zenginleştirmiştir. Eser Osmanlı döneminde Kınalızâde Ali Efendi ve Âşık Çelebi tarafından Türkçeye çevrilmiştir.¹⁹

İhyâ-u Ulûmi'd-din

İmam Gâzâlî *İhyâ-u Ulûmi'd-din* eserini Müslümanlar için ıslah projesi değerinde kaleme almıştır. Gâzâlî, eserin muhtevasında iyilik ve ahiret için çalışmalarına davet eden âlimleri, yozlaşıp şeytanın oyunlarına gelerek dini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan şekilciler olarak gördüğünü ifade etmiştir. Müellifin

¹⁹ Gazâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, (ter. Osman Şekerci), Sinan Yayınevi, İstanbul 1969.

insanlar arasında dini, kültürel ve ahlakî yozlaşmadan dolayı eseri yazdığı anlaşılmaktadır.

Eser dört cilt olup her ciltte on konu işlenmiştir. Birinci ciltte Rub'u'l-İbâdât başlığı altında namaz, zekât, hac, Kur'an ve akaid gibi dini konular ele alınmıştır. İkinci ciltte Rub'u'l-âdât adı altında toplum düzeni, aile yapısı, devletin iktisadi ve idari düzeni hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü ciltte Rub'u'l-mühlikât başlığı altında insanın nefsinin terbiye etmesi, kin, haset, cimrilik ve insanın ahlaki yönleri ele alınmıştır. Dördüncü ciltte ise Rub'u'l-münciyat başlığı altında tevhid, ahiret, ölüm, tövbe ve şükür gibi konular ele alınmıştır. Gâzâlinin, konuları ele alırken tasavvuf literatüründen sıkça faydalandığını yaptığı tahlillerden görebilmekteyiz. Tasavvufun yanı sıra eserinde felsefeden yararlanmış ve yaptığı tahlillerle Allah'ın varlığını kanıtlama yoluna gitmiştir. Eser ilk olarak 1598 yılında Bostanzâde Mehmed Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir.²⁰

Sirâcu'l-Mülûk

Ebûbekir Muhammed İbnu'l-Velîd el-Endülisî et-Turtuşî (d. 1059- öl. 1126), Endülüs'ün Tartuş bölgesinde doğdu. Yazmış olduğu *Sirâcu'l-Mülûk* eserini dönemin Abbasi Halifesi Me'mûn'a takdim etmiştir.

Eser altmış dört bab'dan oluşup babların her birinde konuyla alakalı alt başlıklar açılarak ele alınmıştır. Eserde siyaset, ahlak felsefesi, fıkıh, kelâm, hadis, tarih, hukuk, askerlik, şiir ve nasihat gibi farklı konular hakkında bilgiler sunmaktadır. Turtuşî, eserinde yöneticinin görevleri, adaletin önemi, vezirlik, devletin içinde bulunduğu ekonomik durum ve askeri savaş taktikleri hakkında görüşlerini açıklamıştır. Bu düşüncelerini açıklarken yer yer ayet, hadisleri zikretmenin yanında dört halifenin, filozofların, âlimlerin ve kralların hikmetli sözlerini nakleder. Ayrıca konuyu zenginleştirmek amacıyla Yunan, İran ve İslam siyaset geleneğine ait hikâyelere de yer verir.²¹

²⁰ Gâzâlî, *İhyâuUlûmi'd-Din*, (çev. Ahmet Serdaroglu), C. 2, Bedir Yayınları, Ankara 1975.

²¹ Ebubekir Muhammed b. Turtuşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, (haz. Said Aykut), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk

Abdurahman b. Nasr eş-Şeyzerî tarafından yazılan eser farklı milletlerin siyasetnâme birikimlerinden izler taşımaktadır. Şeyzerî, ayrıca Gâzâlî ve Mâverdî gibi İslam siyasetnâme geleneğinin önemli yazarlarından faydalanmıştır. Eyyubi sultanlarından Selahaddin Eyyubî (1174-1193) tarafından himaye edilmiş, bilgi ve birikimden istifade etmiştir. Eseri Selahaddin Eyyubî'ye hitaben yazmış ve o dönem toplumunun içinde bulunduğu siyasi ve sosyal sorunları ele almıştır. Bu sorunları ele alırken farklı çözümler de sunmuştur.

Eserde ele alınan başlıca konular: adil yöneticiye olan ihtiyaç, yöneticide bulunması gereken ve bulunmaması gereken özellikler yönetimin asli görevleridir. Osman Arpaçukuru tarafından Türkçeye çevrilmiştir.²²

Nehcü's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk

Ebu'n-Necîb Abdurahman b. Nazır b. Abdullah Sühreverdî, 1097 (h. 490) yılında Suhreverd'de doğmuş, 1168 (h. 563) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Sühreverdî, genç yaşta ilmi tahsili için Bağdat'a girmiş, burada fıkıh alanında Es'ad Miheni'den; tasavvuf ilmini Gazalî'den eğitim almıştır. Müderris unvanıyla Nizamiye Medresesi'nde ders vermiştir.

Sühreverdî, yazmış olduğu bu eserini iyi ilişkiler kurmuş olduğu Selahaddîn-i Eyyubî'ye takdim etmiştir. Arapça yazdığı *Nehcü's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk* eseri, İslam'da siyaset ahlakına ve devleti yönetmenin usul ve âdâbı hakkında bilinmesi gereken esaslara değinmektedir. Sühreverdî, eserde siyaset ahlakının yanı sıra siyaset anlayışı, meşveret, sosyokültürel ve edebi bilgiler de vermektedir. Ele alınan konuları işlerken konuyu pekiştirmek amacıyla öğüt, özlü sözler, hikâyeler ve şiirler kullanmaktadır. Türkçe tercümesi Keşanlı Nahifi Mehmet Efendi tarafından yapılmıştır.²³

²² Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, (çev. Osman Arpaçukuru), İlke Yayıncılık, İstanbul 2008.

²³ Ebu Necîb Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015.

ed-Darûrî fi's-Siyase (Siyasete Dair Temel Bilgiler)

Kurtubalı İbn Rüşd (1126-1198), Rönesans'a kapı aralayan filozoflardandır. Endülüs filozoflarından olan İbn Rüşd, yönetim konusundaki görüşleriyle Bacon'u etkilemiş, Bitrûi ile beraber güneş merkezli bir sistemi savunmasıyla Kopernik'e tesir etmiştir. Din-bilim ilişkisi konusundaki sözleri Batı'da geniş yankı uyandırmıştır. İbn Rüşd Arapça yazdığı *ed-Darûrî fi's-Siyase* eserini 1189-1193 yılları arasında Endülüs'e hâkim olan Muvahhidî Devlet (1130-1269) hükümdarı Emîrû'l-Mü'minîn el-Mansûr'un kardeşi Ebû Yahya'nın isteği üzerine kaleme almıştır.

Eserin adı, "*ed-Darûrî fi's-Siyase*", "siyaset bakımından zorunlu bilgiler" anlamına gelmektedir. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Platon'un erdemli şehir modelini ve şehrin inşası için gerekli koşulları; ikinci bölümde erdemli şehrin yöneticisinde bulunması zorunlu olan özellikleri; üçüncü bölümde siyaset türlerini vermiş ve burada yöneticiler arasında karşılaştırmalar yapmıştır. İbn Rüşd, bu eserinde faklı olarak; insan iradesinin önemine, insana özgü şeylerde doğal determinizmin söz konusu olmayacağına değinmiştir. Erdemli kentin gerçekleşmesi noktasında Platon kadar kötümser değildir. Eserinde ortaya attığı görüşlerin yanında Platon ve Aristo'nun görüşlerine de yer vermektedir. Eserin çoğu yerinde Platon'un siyasi görüşlerini eleştirmektedir. Ortaya attığı erdemli şehrin gerçekleşmesi için Platon'un sunduğu yollar dışında başka yolların da bulunabileceğini savunmaktadır. İbn Rüşd, Platon ve Aristo'nun felsefî görüşlerini Arapçaya tercüme ederek İslam felsefesine sentezlemiştir.

İbn Rüşd'ten önce; İbn Mukaffa, Mâverdî ve Fârâbî gibi düşünürler kendi çağlarının siyasi düşüncelerini yansıtarak Yunan etkisiyle statükoyu koruma kaygısı güttükleri birçok eser kaleme almışlardır. Bu eserlerde iktidara itaat etme çağrısı mevcuttur. İbn Rüşd ise, tiran ya da zorba yöneticinin karşılığı olan "vahdâniyyetü't-tesellut" terimini kullanan ilk Müslüman düşünürdür. Kendi döneminde tiranlık yönetiminin olduğunu söylemekten hiç çekinmemiş, Platon'un görüşlerini hareket noktası kabul ederek tiranlığın kısa sürede yok olacağını söylemiştir. İbn Rüşd,

adalet ve erdemli şehir inşasının her an için mümkün olabileceği görüşüne sahiptir. Eserin çevirisi Muharrem Hilmi Özev tarafından yapılmıştır.²⁴

Râhatü's-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr

Tam adı Ebû Bekr Necmüddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân b. Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyin b. Himmet olan er-Râvendî'nin, doğum tarihi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, 603 (M. 1207) yılında vefat ettiği bilinmektedir. Kâşân yakınlarındaki Râvend kasabasında doğan Râvendî, ulema ailesine mensuptur. İlk tahsilini bitirmeden babası vefat etmiş, tahsilini devam ettirmek istemişse de ailesinin imkânları elvermemiştir. Râvendî'nin dayısı kendisini himaye edip aynı zamanda ona hocalık yapmıştır. Dini ilimleri Fahreddin Belhî, Bahâeddin Yezdi ve Safiyyüddin İsfahanî gibi âlimlerden almıştır.

Râvendî, *Râhatü's-Sudûr* ve *Âyet-üs-Sürûr* eserini 1202-1203 yılında yazmaya karar verip eserini Selçuk oğullarından birine ithaf etmek istemiştir. Râvendî, eserini Anadolu Selçuklu sultanlarından II. Rükneddin Süleyman Şah'a takdim etmek üzere Konya'ya gitse de II. Rükneddin Süleyman Şah'ın (1204) ölümü üzerine kitabı 1207 yılında I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e ithaf etmiştir.

Râhatü's-Sudûr eseri esas itibariyle Selçukluların tarih sahnesine çıkışından itibaren son Irak sultanı II. Tuğrul'un ölümüne kadarki tarihleri içermektedir. Râvendî, yazmış olduğu eseri, sultana ve okuyuculara nasihat vermek amacıyla eserinde şiir, atasözleri ve vecizelere yer vermiştir. Eser Farsça olarak kaleme alınmış ve yazarın yaşadığı döneme ait olayları gözlemlerine dayandırarak aktarılmıştır. Müellif, toplamda 2799 beyit bulunan eserdeki 511 beyitin kendisine ait olduğunu söylemektedir. Müellif eserin son bölümünde santranç, av, tavla ve içki türlerinin hangisinin helal ya da haram olduğunu aktarmaktadır. Eser üzerine ilk çalışmayı Pakistanlı düşünür Muhammed İkbâl yapmış eseri 1921 yılında yayımlanmıştır.²⁵

²⁴ İbn Rüşd, *ed-Darûrî fi's-Siyase*, (çev. Muharrem Hilmi Özev), BS Yayıncılık, İstanbul 2011.

²⁵ Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Çev. Ahmed Ateş, TTK Basımevi, Ankara, 1960.

Tezkiretü'l-Herevviye fî Hiyeli'l-Harbiyye

Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Herevî el-Mevsilî, Hicri 542 (1147) yılında Musul'da doğdu; 661 (1216) yılında Halep şehrinde vefat etti. El-Herevî, 12. yüzyılda yaşayıp mutasavvıflık, seyyahlık, âlimlik, danışmanlık ve vaizlik yapmıştır. Herevî, bir elçi ve danışman olarak Bağdat ve Suriye'de ün yapmaya başladı. Bu sayede Eyyubilerle muhatap olan yazar, 1180 yılında Bağdat'ta merkezi bir camiye hatip olarak atandı. Herevî, mensur ve manzum eserlerinin yanında savaş sanatı üzerine eser yazmıştır.

Arapça dilinde kaleme alınan *Tezkiretü'l-Herevviye fî Hiyeli'l-Harbiyye* eseri devlet idaresi ve savaşları kazanma hususunda hükümdarlara değerli nasihatler vermektedir. Ayrıca devlet memurlarının özellikleri, savaş teçhizatı ve savaş taktikleri hakkında bilgiler de içermektedir. Bu itibarla, yazar eserinin yarısına yakın kısmını siyasi meselelere, hükümdar ve vezirlerin niteliklerine dair konulara ayırmış, daha sonra da savaş taktikleri ve buna karşı önlemleri anlatmıştır. el-Herevî, eserinde bahsi geçen konuları 24 bâb'a taksim ederek anlatmıştır. Eser Selahaddin Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'ye (613-1216) takdim edilmiştir. *Tezkiretü'l-Herevviye fî Hiyeli'l-Harbiyye* eseri, II. Mahmud döneminde Müderris Mehmed Ârif Hilmî Efendi tarafından tercüme edilmiştir. Herevî'nin *Tezkiretü'l-Herevviye fî Hiyeli'l-Harbiyye* dışında en meşhur eseri olan *Kitâbü'l-İşâret* bulunmaktadır.²⁶

Mirsâdu'l-İbâd

Asıl adı Ebû Bekr İbn-i Abdullah bin Muhammed bin Şâhâver bin Ebî el-Necib el-Esedî el-Râzî olan Necmuddîn-i Dâye, Anadolu'ya göç etmiş mutasavvıflardandır. Yaşadığı dönemde sosyal ve siyasal yapının karışıklığının yanında Moğolların baskıları söz konusuydu. *Mirsadu'l-İbâd* eserini dervişlerin isteği üzerine kaleme almıştır. Eseri 1223 yılında Alâuddîn Keykubad'a takdim etmiştir.

Eser beş ana bab'dan oluşmaktadır. Müellif, bölümlerde dibace (tarikat), varlığın kökeni, insanların dünyadaki hayatı, nefis, melik, vezir ve devlet memurları

²⁶ el-Herevî, *Tezkiretü'l-Herevviye Fî Hiyeli'l-Harabiyye*, (haz. Sadık Yazar), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2016.

konularını ele almaktadır. Müellif her bab'da konuyu destekleyecek ayet, hadis-i şerifler ile başlayıp konuları tasavvufi bir açıdan açıklamaktadır. Beşinci bab'da meliklerin hadleri, davranışları ve özelliklerini ele aldığı için eser, siyasetnâme geleneğinde önemli bir yer tutmaktadır. II. Murad döneminde Kasım bin Mehmed Karasahisarlı tarafından Farsçadan Osmanlıcaya çevirisi yapılmıştır.²⁷

Mukaddime

Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun el Hadramî veya tanınan kısa adıyla İbn-i Haldun (1332 – 1406) tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamıdır. İbn Haldun asıl olarak İslâm ve hatta dünya düşünce tarihinin en özgün eserlerinden biri olan Mukaddime'deki kendisine has fikir ve metotlarıyla sonraki nesiller üzerinde derin etkiler bırakan bir âlimdir. Tarih ve toplumun kanunları içerisinde hareket eden beşerî iradenin ürünü olan medeniyeti, müstakil bir ilmin konusu haline getirme çabası İbn Haldun'a aittir. İbn Haldun, devlet ile hükümdar arasında çok sıkı bir ilişki kurmuş, devletin geleceğini hükümdara bağlamıştır. Devletin büyüyüp gelişmesi, olgunluğa ermesi ve halkın yönetiminden hoşnut olup onu desteklemesi hükümdara bağlıdır. Bunun için hükümdarın halkın iyiliğini düşünmesi, onlara karşı yumuşak olması, affedici olması gerekir. Aksi halde halkın devlete karşı olan güveni sarsılır ve devlet yapısı bozulur ve hükümdarlık yıkılır.

Hükümdar-Devlet ilişkisinde önemli bir başka nokta da, hükümdarın devleti kuran asabiyete mensup olmasıdır. İbn Haldun'un bu görüşünden, devlet yönetiminde soyluluk esasını benimsemiş olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak onun anladığı soyluluk kan bağından kaynaklanan bir soyluluk değil, sonradan kazanılan bir soyluluktur.

Müellifin ele aldığı başlıca konular: şehirler, yöneticiler, toplumsal yaşam, bedeviler, asabiyet, hükümdarlığın hakikatleri ve devlet yönetimidir. İbn-i Haldun, dini hassasiyeti yüksek olduğundan dolayı konuları ele alırken Kur'an-ı Kerim'den sık sık nakiller yapmaktadır. İbn-i Haldun'un *el-İber*, *Divan-u Mübteda*, *el-Acem* ve

²⁷ Necmuddîn-i Dâye *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde ile'l-Mead*, (trc. Hakkı Uygur), İlk Harf Yay., İstanbul 2013.

el-Berber gibi önemli eserleri bulunmaktadır. Eser Halil Kendir tarafından çevirisi yapılmıştır.²⁸

el-Letâifu'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye

13. yüzyıl müelliflerinden Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdi's-Samed el-Osmanî ez-Zencânî, 1221 yılında Alâiye (Alanya)'nın feth edilip imar edilmesinden sonra Zencân'dan Anadolu'ya göç etti. Zencânî'nin eserine "*el-Letâifu'l-Alâiyye*" adını vermesi, Alâiyye şehrinin imarından sonra görülen mimari güzelliğine olan hayranlığındandır.

Zencânî; eserini yol göstermek, adaletli devlet yönetimi ve siyaset sanatı hakkında pratik bilgiler vermek amacıyla Hicri 628/ M. 1228 yılında tamamlamış ve dönemin Selçuklu sultanlarından Alâeddin Keykûbat'a (1220-1237) sunmuştur. Eser, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikbal dönemi olarak bilinen; Anadolu'nun siyasi, idari, iktisadi ve kültürel anlamda yüksek seviyeye ulaştığı bir zamanın ürünüdür. Eser Arapça olarak sade bir dille yazılmasına rağmen, yer yer edebi sanatlar kullanılmış ve anlamı kuvvetlendirmek için benzer ifadeler peş peşe kullanılmıştır.

Eser ayet, hadislerden sonra haberler, hikâyeler, hikmetli sözler, şiirler ve halifelerin sözlerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte müellif kitabın bazı yerlerinde Sokrates ve Aristo gibi Yunan filozoflarının isimlerini zikretmektedir. Eser H. Hüseyin Adalıoğlu tarafından tercümesi yapılmıştır.²⁹

Ahlâk-ı Nâsirî

Astronomi bilgini ve Türk-İslam filozofu olan Nâsiruddîn Tûsî, 1201 yılında Horosan'ın Tus şehrinde doğmuştur. İbn Sina'nın meşhur yorumcusu olan Tûsî, felsefî görüşlerinde meşşâî geleneğinin temsilciliğini yapmıştır. Ayrıca Meraga rasathanesinin kurucusudur. Matematik, tıp, felsefe, astronomi ve psikoloji alanlarında eserler yazmıştır.

Nasîruddin Tusî tarafından yazılan bu eser Kûhistan valisi Nâsiruddîn Abdurrahîm İbn Ebi Mansur'a ithaf edilmiştir. *Ahlâk-ı Nâsirî* eseri ahlâk terbiyesi

²⁸ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, (çev. Halil Kendir), C. 1, Yeni Şafak Yay., Ankara 2004.

²⁹ Zencânî, *el-Letâifu'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye*, (haz. H. Hüseyin Adalıoğlu), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

(Tehzîbu'l-Ahlak), ev idaresi (Tedbîr-i Menâzil) ve devlet yönetimi (Siyâset-i Müdün) olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Her bölümün alt başlıklarında: tebaa ile hükümdar arasındaki ilişkiler, ilim, nefis, iyilik, güzel ahlâk, erdem cinleri, hükümdarlık yönetimi ele alınmıştır. *Ahlâk-ı Nâsirî*, İslam düşüncesinin ahlak felsefesi alanında en kapsamlı ve en meşhur olan eserdir. Eser, ahlak felsefesinin yanında; ekonomi, siyaset felsefesini de kapsamaktadır. Nasîruddin Tusî, konuların anlamını güçlendirmek amacıyla filozoflardan nakiller yapıp çeşitli hikâyelere yer vermektedir. Eserde Platon, Aristoteles ve İbn Miskeveyh gibi filozofların isimleri zikredilmektedir. Eser Anar Gafarov tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.³⁰

Nasîhatü'l-Mülûk

Sa'dî Şirazî, Fars edebiyatının en büyük şairlerinden olup ahlak öğretmeni olarak tanınmaktadır. Öğrenimini Nizamiye Medresesi'nde tamamlamış ve dönemin önemli ilim adamlarından ders almıştır. İçinde yaşamış olduğu toplumun yöneten ve yönetilenlerini dikkatle gözlemlemiştir. Bu gözlemlerin sonuçlarını kendi tecrübeleriyle harmanlayarak *Nasîhatü'l-Mülûk* eserini kaleme almıştır.

Sa'dî, arzu ettiği “Medîne-i Fâzılâ” yani mutluluk dolu dünyanın temellerini adalet ve hak üzerine temellendirir. Yaşadığı dönemde bulunan hükümdarlar için yumuşak bir üslupla önceden hüküm sürmüş kralların, devlet adamlarının hayatlarından kıssalar vererek onları adil ve insaflı olmaya davet etmektedir. *Nasîhatü'l-Mülûk*'ta müellif, yöneticilere öğüt vermenin yanında açık bir dille ikaz edip eleştirilerde bulunur. Eser Nimet Yıldırım tarafından tercümesi yapılmıştır.³¹

Bostân

Sa'dî Şirazî, eseri 1257 yılında Salgurlu Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf etmiştir. Eser bir giriş bölümü olmak üzere on bab'dan oluşmaktadır. Bu bablarda ele alınan başlıca konular: adalet, merhamet, aşk, sarhoşluk, bağışlama, cömertlik, Allah'tan korkma, inanç, terbiye, şükür, tövbe ve rızadır. Eser genel olarak tasavvufi kabul edilmektedir. İnsanların her iki dünyada mutlu olabilmeleri için takip etmeleri gereken yolları açıklar.

³⁰ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, (çev. Anar Gafarov), Litera Yayıncılık, İstanbul 2013.

³¹ Sa'dî Şirazî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, (çev. Nimet Yıldırım), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016.

Sa'dî, şahit olduğu, başkalarından duyduğu ve farklı eserlerden derlediği hikâyeleri sade bir dille eserinde aktarmaktadır. Farklı alanlarda öğüt veren Sa'dî, şiir, hikâye ve özlü sözlere yer vererek konunun anlamını güçlendirmektedir. Bostân eserinin bilinen ilk tercümesi, Hoca Mes'ûd b. Ahmed tarafından 1354 yılında yapılmıştır. Eserin günümüz Türkçeye çevirisi ise Yâkub Kenan Necefzâde tarafından Farsçadan yapılmıştır.³²

Gülistân

Sa'dî Şirazî, *Gülistân* eserini yine tecrübelerinden yola çıkarak kendine özgü bir üslupla yazıya dökmüştür. İçerik olarak Farsça ve Arapça şiirleriyle zenginleştirdiği bu mensur eseri Salgurlu Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî adına yazmıştır.

Müellif, *Gülistân* eserini yazmasındaki sebebi, münacat bölümünde anlattıktan sonra hükümdarın özellikleri, ahlak, adalet, insaf, susmanın faydaları, aşk, gençlik, terbiye, dervişlerin ahlakı ve âdâb konularını ele almıştır. Sekiz bölümden oluşan bu eser, günlük hayattan olay ve hikâyelere yer vererek ahlaki sonuçlar çıkarmaya yönlendirmektedir. Müellif adalet konusunda çeşitli hikâye ve tarihi olaylara atıfta bulunur. Eser ilk olarak Seyf-i Serayî tarafından Kıpçak Türkçesine tercüme edilmiş, son olarak Yâkub Necefzâde tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir.³³

Etvâku'z-Zeheb

Allâme Zemahşerî, asıl adı Ebu'l-Kasım Mahmud bin Ömer olup Zemahşerî şehrinde doğduğu için kendisine Zemahşerî lakabı verilmiştir. Büyük bir ilmi birikime sahip olan Zemahşerî, İslam ilimlerini derin bir şekilde görmüştür. *Etvâku'z-Zeheb* eseri yüz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler bilgi, takva, kendini beğenme, adalet, ilim, doğruluk, akıl ve Allah'ın rızası gibi konular hakkında bilgiler içermektedir. Konuları destekleyip açıklamak için kıssalar ve çeşitli hikâyeler aktarmaktadır.

Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaik et-Tenzil ve Uyün el-Akavil fi vücûh et-Tekil* adlı eserinde Kur'an-ı Kerim'in tefsirini yapmıştır. Bu eser müellifin büyük eseri

³² Sa'dî Şirazî, *Bostan*, (çev. Yâkub Kenan Necefzâde), Bedir Yayınları, İstanbul 2000.

³³ Sa'dî Şirazî, *Gülistan*, (çev. Yâkub Kenan Necefzâde), Bedir yay., İstanbul 2000.

olarak kabul edilmektedir. *Etvâku'z-Zeheb* eseri ilk olarak II. Abdülhamid zamanında Hacı Mehmed Zihni ve Said Bey tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Rahmi Serin tarafından günümüz Türkçesine uygun hazırlanmıştır.³⁴

Mahbûbu'l-Kulûb

Ali Şir Nevâî, 9 Şubat 1441 tarihinde Afganistan'ın Herat şehrinde doğmuştur. Babası Timur'un meliklerinden Sultan Ebû Said'in veziri Kîçkine Bahşi'dir. Ali Şir Nevâî'nin ilk eğitimini babası verdikten sonra eğitimine Horasan ve Semerkant'ta devam etmiştir. Nevâî'nin yazdığı otuz civarındaki eser Türkçe'nin gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Ali Şir Nevâî (ö. 906/1501) dini, edebi ve tasavvufi mahiyetindeki *Mahbûbu'l-Kulûb* eserini Hicri 905 (M. 1500) yılında Çağatay Türkçesiyle yazmıştır. Eser üç ana bölüm ve kırk ara başlıktan oluşmaktadır. Müellif, ara başlıklarda farklı meslek mensubu görevlilerini ele almaktadır. Giriş bölümünde kendi ilmi, siyasi ve içtimâî tecrübelerinden kısaca bahsederek dostlarına, özellikle toplumdaki çeşitli iş ve meslek sahiplerine halka hizmet yolunda yararlanacakları ümidiyle eseri kaleme almıştır. Hükümdar ve devlet görevlilerinin nasıl olması gerektiği konusu dışında bencillik, kendini beğenme, ihsan, siyaset âdabı, vefa, sultanların ilişkileri, beden ve ruh sağlığı hususunda pratik bilgiler vermektedir. Bu konular hakkında olumlu ve olumsuz örnekler vererek içeriği zenginleştirmektedir. Eserin son bölümünde yüz yirmi yedi tembih bulunmaktadır. Ali Şir Nevâî'nin ayrıca *Mühâkemetü'l-Lügateyn*, *Mecâlisü'n-Nefâ'is* eserlerinin yanında biri Farsça olmak üzere toplam beş divanı da vardır.³⁵

Kitâbu'l-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslamiyye

İbnü't-Tıktakâ olarak tanınan Ebû Ca'fer Safiyüddîn Muhammed b. Tâceddîn Alî b. Muhammed b. Tabâtabâ el-Alevî (öl. 709/1309)'nin lakabını nereden aldığı bilinmemektedir. Hicri 660/ M. 1262 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî* ya da *Siyaset Âdâbı* adıyla bilinen eserini, dönemin Musul valisi Fahreddin İsa b. İbrahim için kaleme almıştır. Eseri kaleme alırken Kur'an-ı Kerim

³⁴ Allâme Zemahşerî, *Etvâku'z-Zeheb*, Türkçeleştiren: Rahmi Serin, Bedir Yayınları, İstanbul 2000.

³⁵ Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, haz. Vahit Türk, Ötüken Yay., İstanbul 2016.

ve hadislerin yanı sıra Taberî, İbnü'l-Esîr ve Mes'ûdî başta olmak üzere İslam tarihçilerinin eserleriyle Hint ve Sasani metinlerinden faydalanmıştır.

Müellif eserini iki ana bölüme ayırmıştır. İlk bölümünde tarihi birikim ve tecrübelerinden elde ettiği siyaset adabıyla ilgili malumatlara odaklanmıştır. Eserin ikinci bölümünde ise Raşid halifelerden başlayarak Moğolların istilasına kadar olan Bağdat'ın durumunu, dönemin halifelerini merkeze alarak anlatmaktadır. Eserde ele alınan başlıca konular: hükümdarın nitelikleri, görevleri, sahip olmaması gereken kötü hadler; ahlaki siyasetin özellikleridir. Müellif, kitapta ahlakî olarak yöneticileri ele alır ve onlara çeşitli nasihatlerde bulunur. Siyaset âdâbına dair bilgiler taşıyan eser, başta Musul valisi Fahreddin İsa b. İbrahim olmak üzere okuyan herkesin faydalanabileceği, yol gösterici bir rehber niteliğindedir. İbnü't-Tıktakâ'nın *el-Fahrî* dışında *Münyetü'l-fuzalâ fî târihi'l-hulefa ve'l-vüzera ve el-Asîlî fî ensâbi't-Tâlibiyyîn* adlı iki eseri bulunmaktadır. Eser Harun Yılmaz tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.³⁶

es-Siyasetü's-Şeriyye fî Islahî'r-Râ-i Ve'r-Raiyye

Şeyhulislâm Takıyyuddin Ahmed b. Andulhalim b. Mecduddin Ebu'l-Berakât Abdusselâm b. Teymiye, kısa ismiyle İbn Teymiye, 661/1263'te Harran'da doğdu. Yedi yaşındayken ailesiyle birlikte, Moğol istilasından kaçarak Şam'a yerleştiler. Bu dönemde Şam; fıkıh, hadis ve tarih alanında Zehebî, İbn Kesir ve İbn Dakîki gibi ünlü bilginlerin yetiştiği bir merkezdi. İbn Teymiye de bu ortamda yetişmiş; felsefe ve kelâm alanında kuvvetli delillere sahip, selef mezhebini savunan, Yunan ve İslam filozofları sentezi konusunda farklı bir yol izleyen bilginlerdendir. Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin görüşlerini pekiştirmek ve sağlamlaştırmak için kaleme aldığı İslam mezhepleriyle ilgili münakaşaları ihtiva eden çok sayıda eser kaleme almıştır.

İbn Teymiye *es-Siyasetü's-Şeriyye*, Hicri 709-712 (M.1309-1312) yıllarında yazdığı bu eserini dönemin Memluk sultanlarından Muhammed b. Kalavun'a (öl. 742/1342) ithaf etmiştir. Daha önce yazmış olduğu eserleri fıkıh alanında iken, İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-Şeriyye* eserini fıkıh alanından farklı bir alanda yazmıştır. Eserin adı memleket idaresi, ceza ve hususiyle idâ cezaları anlamlarına gelmektedir.

³⁶ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fî'l-âdâbi's-Sultaâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*, (Tercüme ve İnceleme: Harun Yılmaz), Klasik Yay., İstanbul 2017.

Eserde kullanılan kavramlar, genellikle âmme idaresiyle ilgili bilgilerle ve bu görevlere getirilme işleriyle ilgilidir; başka bir deyişle yönetenler, yönetilenler ve yönetim yetkisi incelenmiştir. İbn Teymiye'nin bu eserinde İslam hukukunun anayasa, idare, maliye ve ceza hukuku gibi kamu hukukunun alt dallarını ait konuları ele alır. Bu yüzden Fransızca'ya çeviren H. Laoust tercümesine, *İbn Teymiye'ye göre kamu hukuku* adını vermiştir. İbn Teymiyye, konunun anlaşılması için olaylardan yola çıkmış yer yer âyet, Hadis-i şerif ve eski yönetim tarzlarından örnekler vererek açıklamıştır.

Eserde ele aldığı başlıca konular: devlet başkanı, hilafet ve imamet meseleleridir. Ayrıca müellif İslam hukukunda bulunan ceza ve idari hukuk gibi konuları ele almaktadır. İbn Teymiye, öncelikle ele aldığı konuları genel kurallar ve prensipleriyle gösterme, ayrıntıları özetle sunma yolunu izlemiştir. Eserin bir başka özelliği yazarın nasihat verici bir amaç gütmesidir. Bu yüzden eser yol gösterici, ahlaki, irşat ve öğüt verici bir havaya sahiptir. İbn Teymiye'nin bu eserini dilimize ilk kez çeviren Âşık Çelebi Pîr Mehmed b. Ali (öl. 979/1572), *Mi'râcu'l-iyâle ve minhâcu'l-adâle* adıyla II. Selim'e (öl. 1045/1635) sunmuştur. Eseri Türkçe'ye son çeviren Muhammed Mubarek, Beyrut'ta 1966 yılında yayınlamıştır. Eser Vecdi Akyüz tarafından çevriliştir.³⁷

Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ

Şeyhoğlu Mustafa, Hicri 741 (M. 1340) yılında doğdu; Hicri 816 (M. 1413) yılında vefat etti. Dönemin Germiyan sarayında nişancılık ve defterdarlık gibi devletin önemli kademelerinde görev alan Şeyhoğlu Mustafa, eseri Osmanlıların Avrupa'ya açıldığı ve Ankara Savaşı'nın eşiğine geldiği bir dönemde yazmıştır.

Kenzü'l-Küberâ eserini Hicri 803 (M. 1401) yılında tamamlayan Şeyhoğlu Mustafa'nın yazdığı bu eser, *Kutadgu Bilig*'ten sonra Türkçe kaleme alınmış ikinci siyasetnâme olarak kabul edilmektedir. Eski Anadolu Türkçesinin klasik metinlerinden biri olan eser, koyduğu kurallar ve siyaset düşüncesinin temel dinamiklerini ele alması açısından da çağdaş siyasete ve bu siyaseti şekillendiren düşüncelere ışık tutmuştur.

³⁷ İbn Teymiyye, *es-Siyasetü 'ş-Şerîyye*, (çev. Vecdi Akyüz), Dergan Yayınları, İstanbul 1999.

Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mihenk Taşı Âlimlerin Mihenk Taşı anlamına gelen bu eser siyasetin uygulamalarında ahlaki duyarlılığını yüksek bir bilinçle dile getirmektedir. Şeyhoğlu Mustafa'nın, eserinde devlet teşkilatına yer vermek, başta padişah olmak üzere toplumun idareci sınıfına hitap etmek ve görevlilerin vazifelerine riayet etmek hususunda öğütte bulunmak başlıca gayelerinden olmuştur. Eser içerik olarak idarecilerin ahlakî değerleri, davranışları, devlet memurları ve vezirler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Konuların anlaşılması bakımından ayet ve hadis-i şerif, şiir ve Hz. Ali'nin özlü sözlerinden alıntılar yapmaktadır. Şeyhoğlu Mustafa'ya göre, hükümdar Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak beliren, sabırlı, adil, bilgili, dürüst, doğru ve cömert sahibi kimsedir. *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ* hakkında ilk defa bilgi veren Bursalı Mehmed Tâhir'dir. Türkçeye çevirisi Muharrem Hilmi Özev tarafından yapılmıştır.³⁸

Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel

Eserin müellifi bilinmemektedir. Müellifin bir dönem Ulu Emir Esa'd el Din Sümbül'ün hizmetinde bulunup ona yürekten hizmet edebilmek için bu eseri yazmış olduğu belirtilmektedir. Eser İslam kültürüne ait bilgi ve birikimi yansıtan önemli kaynaklar arasında görülmektedir. Eserde ayrıca Arap siyaset geleneği ve siyaset stratejilerine yer verilmiştir. Yapılacak işlerin hileye başvurularak yapılması doğru görülmüştür. Müellif hile kavramını Kur'an-ı Kerim'de yer alan Ali İmrân Suresinin elli dördüncü ayetiyle açıklamaktadır: “*Onlar tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.*” Eserde konuları dini açıdan açıklama yoluna gidilmiş ve bu doğrultuda dini anekdotlara sıkça yer verilmiştir. Eserin başlıca bölümleri: akıl, hileye başvurma, iyilik, meleklerin ve peygamberlerin hileleri, kralların siyaset stratejileri konularından oluşmaktadır. Eser Menekşe Tokyay tarafından Türkçeye çevrilmiştir.³⁹

³⁸ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, (haz. Kemal Yavuz), Büyüyen Ay yay., İstanbul, 2013.

³⁹ *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel*, (trc. Rene R. Khawam), (Çev. Menekşe Tokyay), Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2011.

Kitâbü'l Mirâtu'l-Mülûk

Ahmed bin Hüsameddin Amâsî'nin kaleme aldığı bu eser II. Mehmed'e takdim edilmiştir. Osmanlı'nın ilk dönem siyaset düşüncelerini yansıtan önemli bir eserdir. İki ana bölümden oluşup birinci bölümde felsefenin içine giren konular ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise geçmişte yaşamış olan dini ve siyasi kişilerin nasihatlerinin yanında örnek davranışlarına yer verilmiştir. Eserde ele alınan başlıca konular: nefis, güzel ahlak, adalet erdeminin üstünlüğü, nefsin haslıkları olan cehalet, hiddet, kıskançlık, yönetim çeşitleri, devlet idaresi, padişahın nitelikleri ve vezirin davranışlarıdır. Eser içerisinde Nasiruddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*, Gâzâlî'nin *Nasihatü'l-Mülûk* ve Necmuddîn Dâye'nin *Mirsâdu'l-İbâd* eserinden etkiler görülmektedir. Amâsî yazdığı eserde, Yunan ve İran siyaset geleneklerini harmanlayarak bir araya getirmektedir. *Kitâbü'l-Mirâtu'l-Mülûk* Türkçe kaleme alınmış siyasetnâme geleneğinin en eski ve en önemli örneklerinden biri olma özelliğini taşımaktadır.⁴⁰

Enîsü'l-celîs

Kasım b. Seydî el-Ankarî hakkında kaynaklarda yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Z. Fahri Fındıkoğlu, bir makalesinde eserin Berlin nüshasından söz etmiş, onun yarı tercüme yarı telif bir eser olduğunu belirtmiştir. Kaynaklarda siyasetnâme olarak adlandırılan *Enîsü'l-celîs* Türk kültürü bakımından önemli bir yere sahiptir.

Arapça olarak kaleme alınan eser, Hacı İsmail Tebrizî tarafından Farsça'ya tercüme edilmiş ve Kasım b. Seydî el-Hafız Ankarî tarafından 1456 yılında Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Eser II. Murad zamanında yazılmıştır. Eserin yazılmasındaki amaç, adalet fikrini dönemin hükümdarına telkin etmektir. Bu hususta hükümdara çeşitli konularda bilgiler verilmiş, hükümdara özgü nitelikler dile getirilmiş ve ünlü kişilerin hayatlarından kesitler sunulmuştur. Eser 98 beyit ve 29 fasıldan oluşmaktadır. *Enîsü'l-celîs*'te ağırlıklı olarak işlenen konular şu şekildedir: hükümdara verilen öğüt ve bilgiler, hükümdara özgü nitelikler, devlet yönetiminde

⁴⁰ Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Mirâtu'l-Mülûk*, İnceleme-Metin-Sadeleştirme, (haz. M. Şakir Yılmaz), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2016.

adalet, zulmün zararları, hükümdara yapılan uyarılar, istişarenin önemi, iyi adla anılma. Konuyu teyit etmek ve söylediklerinin doğruluğunu ispat etmek için ayet ve hadislerin yanı sıra sık sık eski hükümdarlardan da bahsedilmektedir. Bunlar: Hz. Süleyman, İskender, halife Memun, Sultan Mahmud, Sultan Sencer, Orhan Gazi, Murad Han, Sultan Bayezid ve II. Murat'tır.⁴¹

Tuhfetü'l-Memlûk

Müellifi bilinmeyen *Tuhfetü'l-Memlûk* adlı bu eser dönemin Memlûk sultanı olan Kansu Gavri (d. 1440/ öl. 1516) adına yazılmıştır. Eserde yöneticilerin özellikleri ve yöneticilere nasihat vermenin yanı sıra idarede dikkat edilmesi gereken hususlara değinmektedir. Eserde Siyasetnâme geleneğinden yararlanılarak yönetici olmanın vermiş olduğu sorumluluklar çerçevesinde çeşitli âlim, filozof, halife, kral ve tarihe ün bırakmış önemli şahsiyetlerin yöneticiler için söylemiş oldukları nasihat ve özlü sözlerine yer verilmiştir. Ayrıca eser içeriğinde hükümdarların yönetimdeki özellikler ve vezir seçimindeki temel bilgiler de sunulmuştur.⁴²

Savaş Sanatı

Niccolo Machiavelli (1469-1527), Floransa'da yaşadığı dönemde devlet işleriyle ilgili klasik bir eğitim aldı. Machiavelli, babasının etkisiyle Latince eğitimi aldı ve Floransa Üniversitesine gitmesini sağlamıştı. Bu eğitimi sayesinde devlet kademesinde çeşitli görevler almıştır. Machiavelli'nin aldığı görevler arasında Floransa Yüksek Mahkemesi başkanlığı ve elçilik bulunmaktadır. Ayrıca Floransa hükümeti adına temsilciliklerde bulunmuştur. İlk ciddi ülke dışı görevi, Pisa sorunlarıyla ilgili Fransa Kralı XII. Louis'in sarayına elçi olarak görevlendirilmesidir.

Machiavelli'nin eserlerinde insanla karşılaşmak olasıdır. Konjektürel yaklaşımlarında önemle üstünde durduğu üç kavram olan; virtu, fortuna (talih) ve necessita arasında dolaylı bir bağlantı vardır. Machiavelli, asker olmadığı halde askeri alanda Floransa hükümetinin bir temsilcisi olarak çok sayıda gözlem yapmış

⁴¹ Kâsım b. Seydî el-Hâfız Ankârî, *Enisü'l-celîs*, (haz. Azmi Bilgin), İ.Ü. Basımevi, İstanbul, 2009.

⁴² *Tuhfetü'l-Memlûk ve Umdetü'l-Mülûk*, (çev. Yakup Kara), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, (Müellifi bilinmiyor), İstanbul, 2016.

ve bu sayede *Savaş Sanatı* adlı eserini yazmıştır. *Savaş Sanatı* eserinde hem kendi zamanında, hem de antik döneme ait savaş kombinasyonları üzerine çalışmıştır. Ortaya koyduğu en iyi kombinasyonda orduyu Makedonyalıların uzun mızrakları, Romalıların kılıç ve kalkanları ile donatmaktadır. Eserde strateji ve savaş taktikleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Machiavelli'ye göre; ordu yoksa ya da güçsüzse ne bir cumhuriyetin ne de bir prensin elinde iktidarı tutar. Güçlü ordunun savaşmasındaki nedeni kendi özünde bulunan sahip olduğu savaş taktikleri tarihin içinden gelir. Sonuç olarak, *Savaş Sanatı* eseri değerlendirildiğinde uygulamaz olmanın karışımıdır. Machiavelli'nin *Savaş Sanatı* eserinin yanı sıra Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler, Prens ve Orta Elçilikler adlı önemli eserleri bulunmaktadır. Eser Alev Tolga tarafından tercüme edilmiştir.⁴³

Hükümdar

Niccolo Machiavelli, Tarihçi, siyaset kuramcısı ve devlet adamı olarak tanınmıştır. Niccolo Machiavelli *Hükümdar* adlı eserinde ana düşünce ülke yönetimini olabilecek işgallerden kurtararak, yönetimi tek gücün elinde bulundurma gayesindedir. Machiavelli, hükümdara belli başlı ahlaki erdemler ve durumuna göre olduğundan başka bir kişi olma yeteneğine sahip olması hususunda görüş bildirir. Müellife göre hükümdarın yaptığı iyilik ve kötülük devletin çıkarları doğrultusunda yapılmalıdır. Machiavelli, ayrıca dönemin İtalya'sını kurtarmak adına hükümdarlara bu kitabı yazmıştır.⁴⁴

⁴³ Niccolô Machiavelli, *Savaş Sanatı*, (çev. Alev Tolga), Say Yayınları, İstanbul 2014.

⁴⁴ Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, (çev. Mehmet Özay) Şule Yayınları, İstanbul 2003.

GİRİŞ

Bu araştırmamızda genel olarak inceleyeceğimiz Ortaçağ İslam felsefecilerin ideal yönetim arayışlarıdır. Nasihatnameler de diyebileceğimiz Siyasetnâmelerin yazarları dikkatleri “mutluluğun elde edilmesi” üzerine çekmektedirler. Öyle ki yöneticiler için pratik mükemmelliğe erişmenin yolu ahlaki kemal yolundan geçmektedir. Gerçek mutluluk, Allah’ın hadlerini yerine getirmekle mümkündür.⁴⁵

Tarih boyunca siyaset alanında farklı medeniyetlerde birçok eser kaleme alınmıştır. Doğu ve batı kültüründe azımsanmayacak sayıda siyasetnâme eseri mevcuttur. Tarihsel süreçte, “Devlet nasıl yönetilir? Devlet başkanı nasıl olmalı? Saadete nasıl erişilebilir” gibi sorulara cevap bulmak için birçok eser kaleme alınmıştır. Bu doğrultuda Farsça, Hintçe, Çince, Urduca ve Arapça dilinde eserler oluşturulmuştur.

Siyasetnâme, devlet yönetimi hakkında yazılan eser demektir. Siyasetnâmeler, ideal yönetim yolunda devlet başkanlarına nasihat veren dini, siyasi ve ahlaki konulu eserlerdir. Siyasetnâmeleri oluşturan ana konular devlet yönetimi ve yöneticilerdir.⁴⁶ Siyasetnâmeler, dönemin düşüncelerine uygun olarak en ideal devlet yönetiminin arayışı içinde olmuştur. Bu arayış doğrultusunda ideal yönetime hangi yollardan ulaşılabileceğini gösteren fikirler ortaya atılmış ve bunların sonuçları da açıklanmıştır.⁴⁷

Siyasetnâmeler belli başlı konuları ele almaktadır. Başlangıçta sultanlık makamının şartları ve buna layık olan kişinin vasıflarına değinilmiştir. Daha sonra düzeni sağlayıp halkın ihtiyaçlarını giderecek ideal bir hükümdara ihtiyaç olduğunun üzerinde durulmuştur. Siyasetnâmelerde sultanı, sıradan bir insan olmaktan çıkarıp onu üstün bir mevkide gösterme çabası içerisinde olunmuştur.

Yöneticinin sahip olması gereken nitelikler siyasetnâmelerin başlıca konularını oluşturur. Sultanın sahip olması gereken ahlakî değerler anlatılırken

⁴⁵ Ervin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi*, (çev. Ali Çaksu), İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 22.

⁴⁶ Nevin Güngör Ergen, “Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri”, *Bilgi/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı-8, Kış, Ankara 1999, s. 28.

⁴⁷ İbrahim bin Muhammed, *Âdâbu’l-Hilafe ve Eshâbu’l-Hisafe*, haz. Hayrullah Acar, *İbrahim bin Muhammed, Âdâbu’l-Hilafe ve Eshâbu’l-Hisafe’sinin çeviri ve tahlili*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 2008, s. 1.

bununla ilgili âyet ve hadisler örnek verilerek İslam’a uygun ahlak özellikleri de açıklanmıştır.

1. SİYASETNÂME GELENEĞİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Siyaset Kelimesinin Anlamı

Siyaset, Arapça’da “seyese” kelimesinden türeyerek yönetim, diplomasi, kuvvete dayanan politika, devleti idare etmek, yürütmek, düzenlemek, nesneleri gözetlemek anlamlarına gelmektedir.⁴⁸ Lügat anlamı ise; insanları ahirette kurtuluşa erdirmek, düzeni sağlamak, emir vermek, terbiye etmek şeklindedir.⁴⁹ Bunun dışında siyaset kelimesi, devlet yönetimi anlamını da karşılamaktadır. Diğer bir deyişle idarenin düzenlenmesidir.⁵⁰

Müellifi bilinmeyen *Tuhfetü’l-Memlûk* adlı eserde, siyasetnâme kelimesinin, Arapça “siyaset” ile Farsça “nâme” kelimelerinin birleşimiyle oluşturulduğu belirtilmiştir.⁵¹ Eski Yunan’da ise “politics” olarak kullanılmakta olup “Politics” kelimesinin sözlük anlamı şehir devleti anlamına gelmektedir.⁵²

Siyaset kelimesi diplomasi, devlet işleri ve politika gibi sözcükler için kullanılmışsa da farklı bir görevi de bulunmaktadır. Bu görev; şariat hükümlerini yerine getirmektedir. Bununla ilgili yazılan siyasetnâme eserlerine de *siyaset-i şer’iyye* denilmiştir. Cezalandırmanın yapılacağı alana ise “siyaset-gah” denilmektedir.⁵³

Siyasetnâme geleneğinin ilk örnekleri İlkçağ’da, daha kapsamlı ve daha yaygın yazılanları ise Ortaçağ’da kaleme alınmıştır. Yönetimi elde tuttukları için siyasetnâmeler, genellikle devlet başkanları için yazılmıştır. Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig*’i ve Nizamü’l-mülk’ün *Siyasetnâme*’si, bu türde yazılmış en güzel örneklerdir.⁵⁴

⁴⁸ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 417.

⁴⁹ Aydın Kezer, *Türk ve Batı Kültüründe Siyaset Kavramı*, TDK Yay., Ankara 1987, s. 22.

⁵⁰ Dilek Özçelik, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Siyasetnâmelerin Yeri ve Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Sosyal Bilgiler ABD, Konya 2004, s. 1.

⁵¹ *Tuhfetü’l-Memlûk ve Umdetü’l-Mülûk*, (çev. Yakup Kara), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, (Müellifi bilinmiyor), İstanbul, 2016, s. 18.

⁵² Kadir Canatan, *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014, s. 5.

⁵³ Agah Sırrı Levend, “Siyasetnâmeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, TDK Yayınları, Ankara 1962, ss. 167-168.

⁵⁴ Ekrem Memiş, *Türk Kültür Tarihi*, 3. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya 2003, s. 106.

2. Siyasetnâme Geleneği

Siyasetnameler farklı zamanlarda; farklı siyasi sistemlerin ve farklı toplumların ortaya çıkardığı doktrinlerden etkilenmiştir. Bu etki insanı yöneten ve mutluluğa ulaştıran ilahi iradeye bağlılığın bir sonucu olarak ifade edilmiştir. Bu durumda siyasetnâme geleneğinin ilahi iradeye göre şekillenen bir çizgide ortaya çıktığı görülmektedir.⁵⁵ Bu gelenek Mısır, Çin, Yunan, Hint ve İran medeniyetlerinde kaleme alınmış birçok eser bulunmaktadır. Örneğin; Mısır'da M.Ö. 2500 yılında Kral Merikane'nin oğluna yazmış olduğu nasihatler, siyasetnâme geleneğinin ilk örneklerinden sayılabilir.⁵⁶

Siyasetnâme geleneğinin başlangıcı kesin olarak bilinmemekle birlikte, antik çağdan itibaren siyaset sanatı ile ilgili çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Bu konuda *Gilgamiş Destanı* (M.Ö. 3000), *Ramayana Destanı*, *Avesta* (M.Ö. 620), Attar'ın *Pendnâme*'sinin yanı sıra geniş kapsamlı olarak masal ve hikâyeler, siyasetnâmeler, literatüre örnek verilebilir. Siyasetnâmeler; farklı alanların ve metodların bir ürünü olan ideal devlet başkanının nasıl olması gerektiği konusunda çeşitli ölçütleri açıklamak için yazılmıştır. Yöntemleri farklı olsa da hepsinin varmak istediği; yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin düzenlenmiş olmasıdır. Siyaset sanatından ziyade, öte dünya mutluluğu da siyasetin ilgi alanına girmiştir.⁵⁷

Genel olarak siyaset biliminin başlangıcı antik çağ olarak kabul görülmektedir. Antik çağda Platon (m. ö. 347) ve Artistoteles (m. ö. 322) "İdeal devlet yönetimi nasıl olmalı ve ahlaki ölçüleri nelerdir?" gibi sorularına cevap aramışlardır.⁵⁸

Siyasetnameler genellikle sultanlar için yazılır. Bununla birlikte vezirler için yazılanlar da vardır. Bu tür eserlerin amacı siyasi uygulamalarda ideal olanı bulmaya yöneliktir.⁵⁹

⁵⁵ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 24.

⁵⁶ Talip Ayar, "Minkârîzâde Dede Efendi'nin Siyâset-Nâmesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 37, Temmuz-Aralık, Ankara 2010, s. 125. (ss123-143)

⁵⁷ Abdülhamid El Katib, *Ahdü Mervân ilâ İbnihi'l Ubedillâh*, s. 12.

⁵⁸ Levend Agah, "Siyasetnameler", ss. 168-176.

⁵⁹ H. Hüseyin Adalıoğlu, "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", *Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Eskişehir, Aralık 2004, s. 12.

İran Sasanî devletinin son dönemlerinde krala ideal devlet düzeninin gerekliliği hakkında nasihat vermek amacıyla *Pendnâme* adında eserler yazılmıştır.⁶⁰ İslam toplumu siyasetname geleneğinin ilk örneklerinde ve Sasanî devletinin siyaset geleneğinde *Pendnâme* eserlerinden izler bulunmaktadır.⁶¹ İran Sasanî devletinde Enûrşirvan hükümdarlığı zamanında *Pendnâme* eseri Pehlevîceye tercüme edilmiştir. Sasanî devletinin son dönemlerinde *Hüdaynâme* adında hükümdarların hikâyeleri, *Buzürgmîhr Risalesi* ve sultanlara tavsiyeler veren *Andarznâme* gibi eserler kaleme alınmıştır. Zamanla bu eserler tercüme edilerek İslam dünyasına kazandırılmıştır. İslam dünyasına kazandırılan en önemli eserlerden biri İbnü'l-Mukaffa'nın tercüme ettiği *Kelile ve Dimme* adlı eserdir. Buna benzer eserler İslam siyaset kültürüne örnek olmuş ve kaynaklık etmiştir.⁶²

Siyasetnâme yazma geleneği; Müslümanlar için, Hicri 3. yüzyıl ile 4. yüzyıl (Miladi 9. ve 10. Yüzyıl) arasında kendinden önceki kültürlerden etkilenecek ortaya çıkmıştır. Siyasetnamelerin eski gelenek birikimlerinden ilki İran ve Yunan etkisi altındaydı. Yunan etkisinin en önemli kaynağı Eflatun ve Aristo'nun eserlerinin tercüme edilmesidir. İran siyaset kültürünün yanı sıra Yunan, Hint ve Çin siyaset geleneğine ait eserleri İslami geleneklere uygun sentezlemek suretiyle tercüme eden Müslüman siyasetnâme yazarları bu geleneği başlatmışlardır.⁶³ İlk tercümeler Emeviler (661-750)'de Halid b. Yezid'in (öl. 704) sanata dair yaptırdığı tercümelerle olmuştur. Müslümanlarda siyasetnâme türünün ilk örnekleri Emevi devletinin son dönemlerinde verilmiştir. Emevî Halifesi Hişam (661-750) devrinde yapılan geniş fetih hareketlerinden sonra, Emeviler; devleti yönetmek ve organize etmek için İran ve Bizans gibi köklü geleneklere sahip olan devletlerin yönetim yöntemlerine ilgi göstermişlerdir. Bu amaç doğrultusunda birçok eser tercüme edilerek İslam kültürüne sunulmuş ve yönetimde etkileri açıkça görülmüştür. Bu türün önemli örneklerinden biri olan *Kitâb-ı fî's-Siyâsetü'l-Âmiyye* adlı risaledir. Halife Hişam zamanında

⁶⁰ İbrahîm bin Muhammed, *Âdâbu'l-Hilafe ve Eshâbu'l-Hisafe*, s. 6.

⁶¹ A. Sırrı Levent, "Siyasetnâmeler", *TDA. Belleten*, Ankara, 1963, ss. 168-171; Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukukî Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s.13.

⁶² Adalıoğlu, "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", ss. 13-14.

⁶³ Adalıoğlu, "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", s. 13.

devletin önde gelen bürokratlarından olan Mevlâ Ebû'l-Alâ Salim, Aristo'nun Grekçe yazılmış risalesini tercüme ederek İslam kültürüne kazandırmıştır.⁶⁴

Abbâsîlerin (750-850) ikinci halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr dönemi, devlet yönetiminde Bizans ve özellikle İran (Sasanî) yöntemleri örnek alınmış, tercüme faaliyetleri sistemli bir şekilde başlamıştır. Abbâsîlerin, İranlıların yönetim şekline etkilenmelerinin sebepleri; Sasanî devletinin hüküm sürdüğü topraklarda kurulmaları ve İran kökenli bilgi birikimi ve tecrübeli devlet adamlarının bazı konumlarda görev almasıdır. Bu dönemde nasihatnâme türü eserler tercüme edildikten sonra İslam'a uyarlanmış ve zamanla özgün bir İslam siyaset geleneği ortaya çıkmıştır.⁶⁵

Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'un kâtibi Abdullah b. Mukaffa, İran geleneğinin bilgi birikimleriyle birlikte sultanlara öğüt veren; iyi idareyi, siyaseti ve ahlaki konu alan eserler yazma geleneğine öncülük eden kişidir. Abdullah b. Mukaffa; Emevî ve Abbâsî dönemlerinde bürokrasi alanında hizmet ettiğinden dolayı devletin içerisinde bulunduğu sorunların görülmesini sağlamış ve bu sorunlar için çözüm yolları aramıştır. Bu doğrultuda eserlerinde devletin içerisinde bulunduğu sosyal, siyasal ve kültürel sorunlara uygun çözümler önermiştir.⁶⁶ Nitekim İbnü'l-Mukaffa İran geleneğine ait tarihi, siyasi, kültürel ve dini eserleri sadece tercüme etmekle kalmamış, İslam geleneğine uyarlayıp gerekli tasarruflarda bulunmuştur. Çevirilerinde Arap, İran, Hint, Yunan kültürlerini sentezlemiş, Müslüman ilim adamlarının bu kültürleri tanımasını sağlamıştır. İbnü'l Mukaffa, *er-Risâletü's-Sahâbe* adlı eserini Halife Mansûr'a hitaben yazmış eserde idari, sosyal ve malî sorunlara işaret etmiş ve bu sorunlara çözümler sunmuştur.⁶⁷

Siyasetnâme alanında İbnü'l-Mukaffa'nın eserleri dışında; Gâzâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk*'u, Mâverdi'nin, *Nasîhatü'l-Mülûk*'u, Şeyzerî'nin *en-Nechü'l-Meslûk fî Siyasâsetü'l-Mülûk*'u, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i, Büyük Selçukluların meşhur veziri Nizâmu'l-mülk'ün *Siyasetnâme*'si, Keykavûs'un

⁶⁴ Adalıoğlu, "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", s. 4.

⁶⁵ Mustafa Demirci, *Beytü'l-Hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 93-94.

⁶⁶ İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffâ" mad. DİA. C.21, s.131.

⁶⁷ Adalıoğlu, "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", s. 6.

Kabusnâme'si, *Seâlebî*'nin *Âdâbu'l-Mülûk*'u, gibi yazarların eserleri örnek gösterilebilir.⁶⁸

Klasik dönem İslam siyaset geleneğinde imamet meselesi üzerinde durulan konuların başında gelir. Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan devlet başkanı sorunu, beraberinde tartışmaları da ortaya çıkartmıştır. Uzun tartışmalar, İslam siyasetnâme geleneğinde fikri, siyasi, idari ve sosyal konuların yer almasında etkili olmuştur.⁶⁹ İslam dünyasında siyaset konusunda yazılan eserler belirli özelliklere göre sınıflandırılmaktadır. Bunlardan ilki felsefe ve idealler açısından ele alınan eserlerdir. Farabî'nin *el-Medînetü'l-Fâdila*'sı buna iyi bir örnektir. İkincisi, siyaset ve devlet idaresi konusunu ele alan eserlerdir. Mâverî'nin *el-Akâmu's-Sultaniyye*'si bu türe örnek gösterilebilir. Üçüncüsü ise dönemin sultan, vezir ve devlet adamlarına pratik yol gösteren, siyasi ve ahlakî nasihatler veren eserlerdir. Bu alanda ilk örnekler Hint ve İran geleneğindeki *Pendname* ve siyasetnâme türü eserlerdir. Siyasetnamelere; tarih, felsefe ve ahlak kitaplarının yanı sıra Kurân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerifler serpiştirilmiştir.⁷⁰ İslam siyasetnâme geleneğinde, devlet başkanları için yazılmış eserlere; *Enîsü'l-Mülûk*, *Ahlâkü'l-Mülûk*, *Nasîhatü'l-Mülûk*, *Âdâbu'l-Mülûk*, *Tuhfetü'l-Mülûk* gibi isimler verilmiştir.⁷¹

Mâverî'nin *Teshilü'n-Nazar*, *Ta'cilü'z-Zafer fî Ahlâki'l-Melîk*, *Siyâsetü'l-Mülûk* adlı eserleri de günümüze ulaşmıştır.⁷² Eserde din-devlet ilişkileri, devlet başkan ve yardımcılarının görevleri konusu ele alınmaktadır. Mâverî, *Kitabü'l-Nasîhâtü'l-Mülûk* adlı eserinde sultanlar için idari sorunlara ilişkin pratik çözümler vermektedir.⁷³

Türk-İslam dünyasında siyasetnâme geleneğinin ilk ürünü, Yusuf Has Hacıp tarafından 1069-1070 yılında yazılan *Kutadgu Bilig* eseri, Türk edebiyatında siyasetnâme alanında yazılan ilk ve en güzel örnektir. Eser dönemin hükümdarına

⁶⁸ Adalıoğlu, "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", s. 19.

⁶⁹ Adalıoğlu, "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", ss. 2-3.

⁷⁰ Adalıoğlu, "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları", ss. 11-12.

⁷¹ *Tuhfetü'l-Memlûk*, s. 19.

⁷² Mâverî, *Yönetimin Esasları*, (çev. M. Ali Kara), İlke Yayınları, İstanbul 2003, s. 30.

⁷³ Bkz. Mustafa Sarıbiyık, *Mâverî'nin Siyasî Görüşleri*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2000, s. 30.

çeşitli bilgiler vermek için yazılmıştır. Ayrıca eser hem hükümdara hem de halka öğütler içermektedir.⁷⁴

Siyasetnameler; devlet yönetiminin ana ilkeleri, dikkat edilmesi gereken hususlar, devlet hazinesinin idaresi, memurların görevlendirilmesi, devletin ayakta durması gibi konuları içermektedir. Bu konuların ana şartlarının yanında devletlerarası ilişkiler başlıca konulardır.⁷⁵ İçerik açısından dinî yön daha ağırlıklı olmakla birlikte yönetimde adil olmak, ideal bir devlet yönetimi oluşturmak nihai amaç olarak görülmüştür. Siyasetnâmeler, toplumsal bir ihtiyaca bağlı olarak ortaya çıkmış ve ihtiyacı karşıladıkları sürece başvurulmuş eserler olmuştur.

3. Siyasetnâmelerin Kaynakları

Siyasetnâmelerde kesin konu kısıtlaması yapmak doğru olmaz. Bu eserler ortaya çıktıkları dönemin görüşlerinin önemli ürünleridir. Farklı zamanlarda, farklı toplumlar tarafından oluşturulmuş birçok siyasetnâme eseri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Siyasetnâmelerin önemli kaynaklarını kendinden bir önceki kültür ve medeniyetlere ait eserler oluşturmaktadır.⁷⁶

Siyasetnamelerde ideal yönetici profili anlatılırken genellikle İran (Sasanî) devlet idaresine, kralların adil uygulamalarına ait anekdot ve hikâyelere sıkça yer verilir. İran siyaset geleneğinin İslam siyaset geleneğine aktarılmasında büyük bir etkisi olan İbnü'l-Mukaffa, siyasi görüşleri bakımından birçok Müslüman siyasetnâme yazarını etkilemiştir. Etkilenen yazarların başında; Câhiz, Turtûşî, Sa'lebî, Gâzâlî, Nizâmü'l-mülk, Şeyzerî ve Zencânî gelmektedir.⁷⁷

Siyasetnâmelerde, İran ve Eski Yunanlılara ait devlet ve siyaset geleneği dışında Türklere ait örf ve adetlerine sıkça yer verilmiştir. Kaleme alınmış siyasetnâme eserlerinde hakanların uygulamaları, adaleti ve nasihatler vererek konuyu pekiştirmektedirler.⁷⁸

⁷⁴ R. Rahmi Arat, *Kutadgu Bilig*, TDK. Yayınları, Ankara 1991, s. 19-28.

⁷⁵ *Tuhfetü'l-Memlûk*, s. 18.

⁷⁶ Zeynep Zengin, *Selçuklu Dönemindeki Siyasetnâmeler'in Işığında Türk Hukuk Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2019, s. 25.

⁷⁷ Adalıoğlu, *Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları*, s. 8.

⁷⁸ Zeynep Zengin, *Selçuklu Dönemindeki Siyasetnâmeler'in Işığında Türk Hukuk Anlayışı*, s. 25.

Siyasetnâmeler, yazıldığı dönemlerin siyasi ve sosyal hayatı hakkında etki taşırlar. Orta Çağ'da ahlakın ve siyasetin temeli din olduğundan siyasetnâmeler de dini temellere dayandırılmaktadır. Kur'an-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerden alıntılarının yapılması bunun en açık kanıtıdır. İslam devletlerindeki aydınlar, hükümdarlar ve bazen de devlet adamlarının isteği üzerine nasihatnâme türünde eserler kaleme alınmıştır. Siyasetnâme yazarları eserlerinde bazen alıntı yaptıkları ayet, hadis, özlü sözler, şiirler ve hikâyelerin kaynaklarını belirtirler, bazen de belirtmezler.⁷⁹

İslam siyaset geleneğinin oluşumuna kaynaklık eden Helenistik dönem eserlerinin tercümeleri önemlidir. Bu eserlerin içerisinde, Yunan filozoflarının siyaset ve ahlak felsefesine ait eserleri yer almaktadır. Yunan filozofları siyasi erdemin temeline adaleti koymaktadırlar. Devletin siyasi hukuku, adalet kavramı çerçevesinde gelişmiş ve zamanla İslam felsefecilerini etkilemiştir. İslam filozofları arasında devletin temelini ancak adaletle oluşturulabileceği anlayışı hâkim olmuş ve bu felsefeciler Eski Yunan filozoflarından aldıkları kavramları İslam'a uygun bir şekilde uyarlamışlardır. İslam filozofları, Yunanlıların adalet kavramını alıp inançları doğrultusunda adaletin kaynağı olarak Allah'ı göstermişlerdir.⁸⁰

Yunanlıların ideal devlet kavramını ilk olarak ortaya çıkaran Platon ve Aristoteles'tir. Onların devlet, toplum ve yönetici konusundaki fikirleri İslam filozoflarını etkilemiş ve kaleme aldıkları siyasetnâmeler üzerinde etkileri azımsanmayacak düzeye gelmiştir. Platon ve Aristoteles'in devlet üzerine düşüncelerini, kendi düşüncesiyle harmanlayıp belli sonuçları ortaya çıkaran ilk İslam filozofu, Fârâbî'dir. Fârâbî yazmış olduğu *el-Medînetü'l-Fâzıla*'sında ideal devlet kavramını ele almıştır.⁸¹

İslam siyaset geleneğinde; başlıca kaynak olan Kur'an-ı Kerîm'in yanı sıra hadis, tefsir, siyaset, hukuk (fıkıh), biyografi (tabîkât) ve tarih alanındaki eserler de bulunmaktadır. Yazılan eserlerin dinî yönü ağırlıklıdır ve esas gaye mutlak saadettir.

⁷⁹ Zencânî, *el-Letâîfü'l-Alâîyye fi'l-Fedâîli's Seniyye*, s. 44.

⁸⁰ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 82.

⁸¹ İbrahim bin Muhammed, *Âdâbu'l-Hilafe ve Eshâbu'l-Hisafe*, ss. 10-11.

Yönetim ile ilgili konular ele alınırken dini kanunlarla temellendirilir ve tespit edilen sorunlarla ilgili olarak nasihatlerde bulunulur.⁸²

4. Siyasetnâmelerin Genel Özellikleri

Ortaçağ'da yöneticiliğin ilahi güç tarafından verildiği görüşü hâkimdir. Siyasetnâme yazarları bu görüş doğrultusunda ilahi kanunları kendilerine kaynak olarak almış ve eserlerinde söylemleri ilahi kanunlara göre şekillenmiştir. Bu söylemlerde Tanrı'ya mutlak surette iman ve itaat edilmesi gerektiği belirtilmiş, bu durum bir zorunluluk olarak görülmüştür. Yöneticinin ilahi kanunlara inanıp onun öğretilerine uygun hareket ederek gerçek yönetimin ilahi güce ait olduğunu kabul etmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁸³

Siyasetnâmelerde ele alınan konular birçok eserde aktarıldığı gibi, hükümdar başta olmak üzere idarede üst yöneticilerinin devlet idaresindeki görevleri hakkında bilgi vermek ve devletin uzun ömürlü olmasını sağlamaktır.⁸⁴ Siyasetnâmelerde siyasi, ahlaki, idari konularda öğütlerde bulunmanın dışında yöneticiler ile reaya arasındaki ilişkiyi düzenlemek amacı da güdülmüştür. Siyasetnâme yazarlarının temel gayeleri yöneticilerin adaleti temin etmek, zulmü ortadan kaldırmak ve yöneticilere yol göstermektir.⁸⁵

Siyasetnâmeler, toplumu oluşturan bireylerin davranışlarını düzeltmeyi, onları zalimlerin zulmünden koruyup kötülüklerden uzaklaştırmayı ve mutluluğa ulaştırmayı amaçlamaktadır. Siyasetnâmelerde nasihat verilmesinin esas gayesi, insanları güzel olarak kabul edilen ahlaki davranışlara yöneltmektir.⁸⁶

Siyasetnâmelerin çoğunda hükümdarın özellikleri, saltanatın koşulları ele alınmış; dönemin siyasi, sosyal ve dini koşullarına uygun olarak ideal devlet

⁸² Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye*, ss. 46-47.

⁸³ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, ss. 24-26.

⁸⁴ Zeynep Zengin, *Selçuklu Dönemindeki Siyasetnâmeler'in Işığında Türk Hukuk Anlayışı*, s. 24.

⁸⁵ Talip Ayar, "Minkârîzâde Dede Efendi'nin Siyâset-Nâmesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 37, Temmuz-Aralık, Ankara 2010, ss. 124.

⁸⁶ Sa'dî Şirazî, *Nasihatü'l-Mülûk*, (çev. Nimet Yıldırım), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016, s. 17.

yönetimi hakkında bazı gerekli bilgiler verilmiş; bu bilgilerin yanında nasihatlerde bulunulmuştur.⁸⁷

Siyasetnamelerde ele alınan başlıca konular şunlardır:

1. Devlet başkanının sahip olması gereken ahlaki erdemler
2. İdeal devlet yönetimini mümkün kılmak için gereken şartlar
3. Dönemlere göre toplumun karakteristik yapısı
4. Ele alınan sorunlar için sunulan çözüm önerileri ve eleştirel yaklaşımlar
5. Yönetici ve memurların genel özellikleri⁸⁸

Siyasetnâmlerde hükümdarlığın Allah tarafından verildiği inancı hâkimdir.⁸⁹ İslam siyaset geleneğinde hükümdar; otoritenin ve şeriatın uygulayıcısı, dinin koruyucusu ve adaletin en büyük temsilcisidir. Bu durum zamanla halife-sultan makamlarını birleşmesiyle karşımıza çıkmaktadır.

Siyasetnâmeler konu ve amaç olarak birbirlerine benzerlik gösterebilir. Örneğin; *el-Ahkamü's-Sultaniyye* ve *es-Siyasetü's-Şer'iyye* gibi fıkıh literatüründe değerlendirilebilecek eserlerde adaletin doğru bir şekilde uygulanması konu alınmaktadır. Şer'i hükümlerin toplum içinde uygulanması bu tür eserlerin yazılış amaçlarındandır. Bu yüzden imamet çerçevesinde, imamın gerekliliği konusu üzerinde durulmuştur.⁹⁰

Farabî, Sühreverdi ve İbn Rüşd gibi siyasetnâme yazarları yeni bir siyaset geleneğini ortaya çıkartmışlardır. Bu geleneği oluşturma sürecinde telif, derleme, nakil ve çeviriler yaparak eserlerini kaleme almışlardır. İslâm ilimlerinden kalam, tasavvuf ve fıkıh gibi alanların yanında, felsefe alanındaki kitapları da incelemişlerdir.

Siyasetnâmeler, İslam medeniyetinin tarihi ve edebiyatı hakkında bilgi veren önemli eserlerdir. İbn-i Haldun gibi İslâm düşünürleri, eserlerinde dini yönlelere ağırlık göstererek dönemin tarih ve edebiyatı hakkında ipuçları vermiştir.⁹¹

⁸⁷ Mahmut Arslan, "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler", *Sosyoloji Dergisi*, C.3, S.1, s. 246.

⁸⁸ Ergen, "Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri", s. 28.

⁸⁹ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 31.

⁹⁰ Hızır M. Köse, *İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş*, *Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, c. 14, Sayı 27, 2009, s. 14.

⁹¹ *Tuhfetü'l-Mülûk*, s. 19.

Siyasetnâmeler, siyaset teorilerinin yanında pratik hayata yönelik konuları da ele almaktadır. Hükümdarın ve yöneticilerin davranışlarından örnekler verilmektedir. Âdâb, ahlâk ve tasavvuf gibi konuların da siyasetnâmelerde yer edindiği görülmektedir. Ahlak ve âdâb konularını içeren *Âdâbu'l-Mülûk* ve *Âdâbü'l-Vüzerâ* eserleri siyasetnâme özelliği taşımaktadır.⁹²

Siyasetnâme literatürde tek başına bir bölüm olmakla birlikte kendi içerisinde farklı gruplara ayrılmaktadır. Sistematik ve sistematik olmayan siyasetnâmeleri ve üslup bakımından siyasetnâmeler diye iki başlık halinde ayırabiliriz. Kaleme alınmış bütün siyasetnâmeler aynı nitelikte değildir. Tecrübe ve bilgiye dayanan, gelişi güzel halde yazılan ve yetki dâhilinde yazılanlar da bulunmaktadır.⁹³

Siyasetnâme eserleri, biçim olarak üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm besmele ve mukaddime ile başlar, Allah'a ve Resulüne salat-ü selam ile devam eder. Eserin neden yazıldığı ve kime takdim edileceği belirtilir. İkinci bölüm ise konuların anlatıldığı asıl bölümdür. Müellif bu bölümde konuları sistemli bir şekilde fasıllara ayırır. Yöneticiye nasihat vermenin yanında, âdâb-ı muaşeret konuları da anlatılır. Müellif burada sorunlara uygun çözüm yollarını sunar. Üçüncü bölüm yani hatime bölümünde müellif asıl gayesini açıklar ve son öğütleri verir. Son kısım, dua ve yöneticiye minnet sözleriyle biter.⁹⁴ Siyasetnâme yazarları aynı sonuca ulaşıyor ya da birbirlerine benzer çözüm yollarında bulunuyorlarsa da bazen amaçları bakımından farklılık gösterebilirler. İdeal yönetici konusunda pek hayalci değildirler. Bazı siyasetnâme yazarları hakkaniyetli bir yönetimin sağlanabilmesi için adaletli olunması gerektiğini, bazıları da dindar olunması gerektiğini savunurlar.⁹⁵

Zencânî, Sühreverdi ve Nizamü'l-mülk gibi siyasetnâme yazarları, halkın mutlak surette hükümdara itaat etmesi gerektiğini âyet ve hadislerden alıntılar yaparak itaatin bir zorunluluk olduğunu belirtirler. Hükümdarı, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olarak gösteren anlayış bunun bir kanıtıdır. Zencânî, yöneticiye itaatin zorunluluğunu şu âyete dayandırır: "*Allah'a, resulüne ve*

⁹² *Tuhfetü'l-Mülûk*, s. 18.

⁹³ Mahmut Arslan, Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler, *Sosyoloji Dergisi*, S. 3(1), 1989, s. 231-262.

⁹⁴ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye*, s. 56-57.

⁹⁵ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 102.

idarecilerinize itaat ediniz.”⁹⁶ Zencânî, âyeti, “*Hükümdar olmasaydı kötülerin iyilere musallat olmalarına engel bulunamazdı.*” şeklinde yorumlamıştır.⁹⁷

Genel olarak değerlendirildiğinde, siyasetnâmelerin siyaset ilkesinden çok ahlak ilkelerini ön planda tuttuğu görülmektedir. Siyasetnâme yazarları, bazen hükümdara doğrudan söyleyemedikleri eleştiri, öğüt, hikâye ve geçmiş hükümdarlara ait kısasları bu vesilesiyle dile getirmişlerdir. Bu yöntemi özellikle Nizâmü'l-mülk kullanmıştır. Siyasetnâmelerin başka bir özelliği de adaleti her şeyden üstün kabul etmiş olmalarıdır. Siyasetnâme yazarları adaleti; huzurun, mutluluğun ve güvenliğin temeli olarak görürler.⁹⁸ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme* adlı eserinde tecrübeli kimselerin sözlerine yer verir. Ayrıca her fasılda hadisleri, Kurân-ı Kerîm'den ayetleri, hikâyeleri ve yorumlarını kullandığını açıkça belirtmektedir.⁹⁹

Sühreverdi, Zencânî, İbn-i Haldun ve Şeyzerî gibi siyasetnâme yazarları, eserlerinde yer verdikleri âyet ve hadislerin yanı sıra dile getirdikleri düşüncelerinde de dini hassasiyeti yüksek derecede tutmuşlardır. Bu sebeple eserlere besmele ile başlanmış, eserde tevhid ve tenzih kavramlarına da yer verilmiştir. Dini hayatın en doğru şekilde yaşanması için bu kavramların yanında takvaya da değinilmiştir. Bunun en açık örneği Abbasî vezirinin, Tâhir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah'a yazdığı siyasî nasihatnâme özelliği taşıyan mektubudur.¹⁰⁰

Zencânî, iyi bir devlet düzenini sağlamak için dört ana prensibi şart koymaktadır. Bunlar: adalet, meşveret, ehliyet ve liyakat. Bu kavramlar klasik siyasetnâmelerin temel konularını oluşturmaktadır. Zencânî, devlet yönetiminde temel konu olarak adalet kavramını merkeze almaktadır. Ayrıca adalet konusunda sıkça âyet ve hadislerden alıntılar yaparak konuyu ele almaktadır. Zencânî, bu konuda, “*Sultan, devletin temellerini adil ve hakkı sahibine vermekle kuvvetlenip hiç zulüm yapmazsa memleket düzen içinde olur.*” diyerek adaletin önemine vurgu yapar, daha sonra âdil sultanı, halkına insafı davranıp zulümden kaçınan kişi olarak nitelendirmiştir. İyi bir yönetimin olabilmesi için siyasetnâmelerin üzerinde durduğu

⁹⁶ Kurân-ı Kerîm, Nisâ 59 ayet.

⁹⁷ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye*, s. 62; Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, s. 353.

⁹⁸ A. Sırrı Levent, “Siyasetnâmeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 4, 1988, ss. 37-38.

⁹⁹ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 1.

¹⁰⁰ Tahir b. Hüseyin, *Siyasi Nasihatnâme*, s. 45.

ana konulardan biri de ehliyetidir. Bu konuda Zencânî, işlerin ehli kimselere verilmesi gerektiği hususuna şunları ifade eder: “*Yetenekli kimselerin mertebelerini düşürerek alçak kimseleri yükseltmelerinden daha kötü bir şey yoktur. Başın kuyruk, kuyruğun da baş olduğu yerde hiçbir hayır yoktur.*”¹⁰¹

Liyakat meselesi siyasetnâmelerin ele aldığı bir diğer önemli konudur. Liyakat hükümdarın idareye yetenekli, layık ve yeterli kimseleri getirmesidir. Zencânî, sultanın bir insana liyakatinin üstünde görev vermesinin güzel olmaması gibi, yetenekli bir kişiye de yeteneğinin altında görev vermesini doğru bulmamaktadır. Böyle bir durumda işin ehlini bilen yetenekli kimselerin yeteneklerinin köreleceği ve azimlerinin kırılacağı düşüncesindedir.¹⁰²

Siyasetnâmelerin devlet idaresini oluşturan diğer temel kavramlarından birisi de istişaredir. Zencânî, hükümdarın yardımcılarıyla istişare etmesi gerektiğini vurgulayıp bu konuda bazı âyet ve hadislerden alıntılar yaparak konuyu temellendirmektedir. İstişare konusunda Zencânî, Peygamber Efendimiz (sav)’ın şu hadisini zikreder: “*Akıllı insanlara danışarak doğru yolu bulunuz; istişare etmekten kaçınırsanız, pişman olursunuz.*” Zencânî *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye* eserinin başka bir yerinde, “*Sultanlar görüş sahiplerinin kendine ihtiyacı olduğu kadar, kendilerinin de görüş sahiplerine ihtiyaçları olduğunu bilselerdi, sultanlar ulemanın kapısından ayrılmazdı.*” diyerek istişarenin önemine dikkat çekmektedir.

103

Siyasetnâmelerde ele alınan konulardan bir diğeri de idarenin kimlerin elinde olacağı meselesidir. Siyasetnâme yazarlarından İbn-i Haldun’a göre; herkesin idaresi kendi elinde değildir. İdareyi elinde tutanların sayısı diğerlerine göre çok azdır. Başkasının idaresi altında yaşamak kaçınılmaz bir gerçektir. İbn-i Haldun eserinde idareyi elinde tutan hükümdar, sultan ve kralların devlet yönetimindeki uygulamalarını ele almıştır. Eğer devlet başkanları adil ve yumuşak huylu olursa; insanlar haksızlık, yasak ve zorba hükümlerinin olmayacağı kanısına vararak güven içerisinde yaşayabilirler. Ancak idaredeki uygulamalar bunların tam tersi olursa; halk

¹⁰¹ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye*, ss. 63-64.

¹⁰² Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye*, ss. 64-65; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 142.

¹⁰³ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye*, ss. 62-63.

içinde korkuyu ve isyan duygusunu besler. Bu durumda halkın başka bir duyguyu tanıması mümkün değildir. İbn-i Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde bunun sebebini açıklarken; yöneticilerin idarelerini baskı ve korkuya dayandırmaları halinde devlet ömrünün uzun olamayacağını belirtir. İbn-i Haldun'a göre; idareyi elinde tutanlar yönetimlerini adalet, güven ve yumuşak huylu siyaset üzerinde kurabildikleri takdirde devletin ömrünü uzatabilir.¹⁰⁴

Fârâbî, eserlerinde ideal toplum düzeni üzerinde durmuş, özellikleri bakımından birbirinden farklı şehir modelleri oluşturmaya çalışmış, siyasi ve sosyal sorunlar için İslami bir bakış açısından çözümler önermiştir.¹⁰⁵ İslami geleneklere uygun olarak kurulmuş olan erdemli şehir devletlerinde her toplum, doğaüstü bir kaynaktan gelen vahiyle, yani dinsel kanunlarla yönetilmektedir. Bu bakımdan Fârâbî yönetimi tanrısal olarak görmektedir.

Siyasetnâmelerin tarihsel süreçte önemini özetlemek gerekirse:

1. Siyasetnâmeler, yazıldığı dönemin siyasi ve kültürü hakkında bizlere bilgi verir.
2. Siyasetnâmelerin esas gayeleri siyaset sanatı olmakla birlikte tarihî ve sosyolojik konuları da ele alan metinlerdir.
3. Ele aldıkları konular, sonraki dönemlerin siyasî ve sosyal fikirlerini olumlu yönde etkilemiştir.¹⁰⁶

Siyasetnâmelerde çizilen yönetim modeli dışında yeni bir yönetim şekli önerilmez. Bütün siyasetnâmelerin ortak özelliği, yöneticilere adil bir yönetimi göstermek, güzel ahlakı, cesareti, iyiliği ve dini korumaktır.¹⁰⁷

Siyasetnâme olarak adlandırdığımız eserler batıda hükümdarların aynası (Mirrors for princes) olarak bilinmektedir. Hristiyan yazarlar tarafından yazılan

¹⁰⁴ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, s. 167.

¹⁰⁵ Yaşar Aydın, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 172.

¹⁰⁶ Kadir Canatan, *İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 11.

¹⁰⁷ Veli Atmaca, "Hadisleri Bakımından Siyasetnâmeler IV", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), s. 45-58

eserler “Ideal Prince” (ideal hükümdar) olarak adlandırılırken İslam geleneğindeki benzer eserler ise “Devlet Yönetimi Sanatı” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁸

Sonuç olarak değerlendirdiğimizde siyasetnâmeler, hükümdarların el kitabı ve devamlı okuyup faydalandıkları rehber niteliğinde eserlerdir.

5. Yöneticiye Olan İhtiyaç

Toplumda beklentileri birbirinden farklı olan insanların bir araya gelmesiyle oluşacak kargaşa kaçınılmazdır. Toplum içerisindeki adaleti tesis edip zulmü kaldıracak, kargaşayı giderecek bir yöneticiye ihtiyaç vardır.

Şeyzerî; yöneticisiz kalmış toplumu, okyanusta fırtınaya yakalanıp yaşama umudu olmayan kaptansız bir gemiye benzetir.¹⁰⁹ Sühreverdî ise toplumun adil bir yönetime olan ihtiyacını, kıtlık içinde helak olan toplumun yağmura olan ihtiyacı gibi görmektedir.¹¹⁰ Buradan anlaşıyor ki, insanlar arasında düzeni sağlayacak ve onları koruyacak adil bir sultana (imama) ihtiyaç vardır.

İbn-i Haldûn, insanların, doğaları gereği bir arada yaşadığını ve aralarındaki ilişkileri düzenleyecek bir lidere ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Hükümdarlık makamı kendisine bağlı olanların haklarını arayıp başvurabilecekleri yegâne makamdır. Hükümdarın bulunduğu mevki; güçlü ve üstün olmaya dayanır. Hükümdar aşiret, sülale ve insanlar arasında asabiyet varsa, onları biraraya toplamalı ve onlarla daha güçlü bir bağ kurmalıdır. Kendisine tabi olan halkı birleştirmeli, sağlam bir bağ kurarak arada bulunan anlaşmazlık ve çekişmelere son vermelidir. İbn-i Haldûn, bu görevin dayanağı olarak “Eğer Allah insanlardan bir kısmı ile diğer kısmını engellemeseydi, muhakkak yeryüzünün düzeni bozulurdu.” ayetini gösterir. Bu asabiyete sahip olan kişi tabiatı gereği üstünlük kurmak isteyecektir. Eğer bu üstünlük kurma çabası yalnızca kendi kavmi, aşireti üzerinden diğer bölgelere

¹⁰⁸ Muhammed b. Abdülkerim Şihâb en-Neyrizî, *Miftahu's-Saade fi Kavâidi's-Siyâd*, haz. Abdollah Dodangeh, Muhammed b. Abdülkerim Şihâb en-Neyrizî, *Miftahu's-Saade fi Kavâidi's-Siyâd*'ın çeviri ve tahlili, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015, s. 27.

¹⁰⁹ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâset'l-Mülûk*, s. 9; Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 19.

¹¹⁰ Ebu Necîb Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s.19; Benzer bir rivayet için bkz. Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 9.

yayılırsa bu durumda gücüne güç katar. Nihai nokta devlet kurmak ve insanların refah içinde yaşayacağı bir toplum düzeni sağlamaktır.¹¹¹

İbn-i Haldûn; insanların yöneticiye olan ihtiyacını *Mukaddime*'nin başka bir faslında, neseple birbirine bağlı olan toplum içinde herkese değil de, yalnızca bir gruba ait olabilme şeklinde açıklamaktadır. Ancak İbn-i Haldûn'un çizdiği başkanlık modeli toplum içerisindeki güç ve galebeye dayanmaktadır. Gücü elinde bulunduran grup, başkanlığa sahip olur ve her açıdan nüfuz sahibi olur. İbn-i Haldûn, ortaya attığı bu düşüncesinin geçerliliğini kanıtlamak için yer yer açıklamalar yapar. İbn-i Haldûn, yönetimi elinde bulunduran grubu, diğerleri üzerinde nüfuz kurduğu için yönetimin her zaman ellerinde kalacağı inancındadır. Ancak başkanlığın diğer gruba geçmesi halinde, gerçek başkanlık mümkün olmayacaktır. Çünkü ona göre gerçek başkanlık, güç ve galip gelme üzerine kuruludur. Güç sahibi grubun başkanlığa sahip olmasının yanında, liderliğin bu grup (sülale, aşiret ve boy) içerisinde bir koldan diğerine geçebilmesidir. Bunun şartı mutlaka en güçlü olmaktır.¹¹²

İbn Teymiyye, yöneticiye olan ihtiyacını ilk insandan başlayarak ele almaktadır. Âdemoğullarının birbirlerine olan ihtiyacı ve çıkarı, birlikte yaşamalarıyla mümkündür. Toplum halinde yaşayan insanların başında bir liderin bulunması zaruridir. Bu konuda Teymiyye, "Üç kişi yola çıktığında, bir lider olsun." hadis-i şerifini işaret ederek konuyu temellendirmektedir.¹¹³

Ebu Necîb Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk* adlı eserinde, toplumun mutlak surette bir yöneticiye ihtiyacı duyduğu düşüncesini açıklamıştır. Halkı her türlü zulümden koruyup ve mutluluğa ulaştırmayı amaç edinen yönetici, ahlakî açıdan güzellikleri kendisinde toplayan kimsedir.¹¹⁴ Sühreverdî gibi Şeyzerî de yöneticiye olan ihtiyacı benzer ifadelerle açıklamaktadır. Her iki eserin de hemen hemen bütün bölümlerde aynı ifadelerle açıklanmaları dikkat çekicidir. Zira birbirlerinden etkilenmiş olmaları muhtemeldir.

¹¹¹ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, ss. 189-190; Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, s. 343.

¹¹² İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, s. 176.

¹¹³ İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-Şerîyye*, s. 149.

¹¹⁴ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 21;

Keykâvus, oğlu Giylâşah'a yazdığı *Kabusnâme*'sinde yöneticiye olan ihtiyacı dinî açıdan ele almaktadır. Keykâvus eserinde, "*Bilmiş ol ey oğul, Allah âlemi adlini bildirmek için yarattı. Allah, bilir kim varlıktan yeğdir, fesattan yeğdir. Bazılarına üstün sıfatlar vererek onları üstün hikmetlerle donattı. Görüldüğü zaman onların hikmetler taşıdığı anlaşılsın.*" diyerek dizelerin devamında yöneticinin bazı sebeplerden dolayı seçildiğini, "*Bulut yağmura vasıtaadır. Âlemde iyilik ve kötülük olacak; pes kevn, fitneye vasıtaadır. Düzenin bozulmasına bunlar vasıtaadır. Ancak bu vasıtaları ortadan kaldırır ve düzeni sağlarsa âlemin düzeni onunla kaimdir. Bundan dolayı bazıları kahredicidir. Biri yük götürücü, biri de rızık verici olan vasıtalarından ibarettir.*"¹¹⁵ sözleriyle açıklamaktadır. Keykâvus, hükümdarın Allah'ın kötülüğü ortadan kaldırmak için seçtiği bir vasıta olarak görülmesi gerektiği görüşüyle diğer siyasetnâme yazarlarından ayrılmaktadır. Bu konuda dinî ve tasavvufî tespitlerle gerçekçi bir sonuç ortaya çıkarmaya gitmektedir.

Nizâmü'l-mülk, yöneticiye olan ihtiyacı, "*Allah, her asırda halkın içinden birini seçer, onu sultanlara layık bir ahlakla süsler. Bu kişi yönetici olup halkı adaleti altında yaşatarak devletin muvaffakiyetini sağlar ve fesadı kaldırır.*" sözleriyle açıklamaktadır.¹¹⁶

Müellifi bilinmeyen *Tuhfetü'l-Memlûk* adlı eserde, "*Yüce Allah, hükümdarlar vesilesiyle insanların muvaffaka erişebileceklerini ve onları muhafaza edip aralarındaki siyaseti düzeltecek birine ihtiyaç olduğunu bizlere söyler. Zira 'Allah mülkü dilediğine verir.'* sözüyle mülkü seçilmiş hükümdara verip ona imkânlar sunmuştur. Hükümdar; bulunduğu mevki itibarıyla avamın din, dünya ve ahiret işlerini korumak; ona yol göstermekle yükümlüdür. Bunun yanında Allah'ın yücelttiği hükümdara itaat etmek halkın bağlayıcı farzlardan sayılır."¹¹⁷ sözleriyle halkın yöneticiye ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir.

Machiavelli *Hükümdar* adlı eserinde, hükümdara olan ihtiyacı, "*Ressamların manzara doğasını anlamak için yüksek yerlere çıkmaları gibi, halkların da doğasını*

¹¹⁵ Keykâvus, *Kabusnâme*, s. 31.

¹¹⁶ Nizâmü'l-mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 6.

¹¹⁷ *Tuhfetü'l-Memlûk*, s. 61; Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, s. 34-35; Zencânî, *el-Letâîfü'l-Alâiyye fî'l-Fedâili's-Seniyye*, s. 102, Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde ile'l-Mead*, s. 341.

anlamak için birinin yüksek bir makam olan hükümdarlık tahtında olması gerekiyor.” şeklinde açıklamıştır.¹¹⁸

Halkı sürüye benzeten Şeyzerî ise, “Başkanı olmayan halk, çobanı olmayan sürü gibidir. Birbirinden ayrılan sürüde tehlike fazladır. Başkanı olmayan halkın durumu tehlikeli olduğu hususunda görüş bildirmektedir. Halkı tehlikelerden koruyup, aralarındaki sorunları çözebilmek için yöneticiye ihtiyaç vardır.”¹¹⁹ diyerek yöneticisiz kalmış toplum hakkında düşüncelerini ifade eder.

Gâzâlî’ye göre; Allah insanoğlunda iki gurubu üstün kılmıştır. Bunlar: Peygamberler ve hükümdarlardır. Peygamberler insanları doğru yola götürmek ve Allah’a iman, itaat etmek için; hükümdarlar ise insanların birbirlerine karşı yapacakları zulümden korumak için seçilmişlerdir. Araştırdığımız siyasetnâmelerin yirmisinde bunun açık bir göstergesi olarak “Hükümdar, Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir.” anlayışı hâkim olduğu görülmektedir. Gâzâlî, “gölge insanı yakıcı güneşten nasıl koruyorsa, devlet başkanı da halkı bütün tehlikelerden koruyan koruyucudur.” demiştir. Hükümdarları Allah’ın gölgesi olarak görmesinin sebebi; onun kucaklayıcı ve korumacı bir özelliğe sahip olmasıdır. Bu şekilde hükümdar ile gölge arasında bir benzerlik kurulmuştur.¹²⁰

Gâzâlî, yöneticiyi ayrıca yanan bir lambaya benzeterek halkın yanan lambanın etrafında toplanacağı düşüncesindedir. Halk, yöneticinin ışığından faydalanarak böyle bir ışığın altında fenalıklarından arınacaktır. Lambanın yaydığı ışık ne kadar fazla olursa etrafındaki halk da o kadar mutlu olacak fakat; lambanın ışığı az olursa halk perişan bir hale düşüp birbirleri arasında zulüm çıkaracak ve idare devamlı olamayacaktır.¹²¹

Sultana olan ihtiyacı Gâzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din* eserinde şu şiiriyle dile getirmektedir:

“Bir hükümdar ve bir peygamber,

¹¹⁸ Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, s. 24.

¹¹⁹ Şeyzerî, *en-Nehcü’l-Meslûk fi Siyâsetü’l-Mülûk*, s. 10-11; Seâlibî, *Âdâbu’l-Mülûk*, s. 33; Sühreverdi, *Nehcu’s-Sülûk fi Siyâsetü’l-Mülûk*, s. 20.

¹²⁰ Gâzâlî, *Nasîhatü’l-Mülûk*, ss. 52-57; Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu’l-İbâd Men’l-Mebde İle’l-Mead*, s. 339.

¹²¹ Gâzâlî, *Nasîhatü’l-Mülûk*, ss. 52-60.

Yüzükte bulunan iki mücevher gibidir.

Ne din hükümdarsız ayakta kalır.

Ne de hükümdar dinsiz ayakta kalır.”¹²²

Gâzâlî, bu dizelerde hükümdarı dinin koruyucusu olarak açıkça göstermiş olup din ile padişahın birbiriyle ayrılmaz bir bütün olduğunu açıklamaktadır.

Şeyhoğlu Mustafa’ya göre; insanlar doğrulukla yönetilmek için yöneticiye ihtiyaç duyar. Bu yöneticinin; Allah’ın hükümlerini bilen, doğrulukla hüküm veren ve adil davranan kimse olması gerekir. Şeyhoğlu Mustafa, konu hakkındaki düşüncelerini zenginleştirmek amacıyla şu hadisi nakleder: “*Hükümdar, bütün mazlumların sığındığı, Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir.*” Bu hadisin ardından şu beyti söyler:

“Ey padişah! Güneşin yaktığı, sıkıntı verdiği,

O kimselerin üstüne gölgeni atıp yay.”¹²³

Şeyhoğlu Mustafa, hükümdarın gölge olmasını gerçek varlığa bağlayıp bunu hükümdarın özellikleri arasında görmektedir. Şeyhoğlu Mustafa *Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulema* eserinin başka bir yerinde hükümdarın Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu şu şiirle dile getirir:

“Ey hükümdar sana, ‘Tanrı gölgesidir.’ dediler;

Ey hükümdar sen Allah huyu ile huylan.

Yok, eğer sen Hakk’ın zıddına iş işlersen;

İşte o zaman şeytanın gölgesi olursun.”¹²⁴

Şeyhoğlu Mustafa; hadis ve beyitte hükümdarın, halkı zulümden koruması ve adil bir idare göstererek onları gölgesine alacak kadar yüce olması gerektiğini açıklamaktadır.

¹²² Gâzâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, C. I, Ankara, 1975, s. 51.

¹²³ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulema*, s. 59.

¹²⁴ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulema*, s. 85.

Nasîruddin Tusî, İbn Teymiyye gibi yazarlar; hükümdarı, insanların yaratılışları üzerinden ele almaktadır. İnsanoğlu, yaratılışından itibaren öğretmene, davetçiye, rehber ve lidere ihtiyaç duymuştur. Hükümdara insanları saadete, hakikate ve erdemlere ulaştırma görevi yüklenmiştir. Nasîruddin Tusî'e göre; hükümdarlar insanlara yol gösterme, rehberlik etme ve mutluluğa ulaştırma görevlerini yerine getirdikleri zaman, onlar varlıkların en yüce mertebesine ulaşacaklardır. Bunun sebebi yönetme hakkının, Allah tarafından verildiği inancına sahip olmalarıdır.¹²⁵

Fârâbî; *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*' sinde şehirlerin varlığını devam ettirmenin yanında mutluluğun kaynağını bilen ve onu insanlara anlatan birine ihtiyaç duyulduğunu açıkça belirtmektedir. Bazı insanlar yönetmek için, bazıları da yönetilmek için yaratılmışlardır. Yönetici olacak kişi gerek yetenekleri gerekse irade gücü bakımından diğer insanlardan yüksek bir mevkide olmalıdır.¹²⁶ Yöneticilerin insanlara yol gösterici olması gerekir. Zira herkes mutluluğun ne olduğunu bilemez. Bunun için bir rehber, öğretmene, lidere ihtiyaç vardır. Bunu gerçekleştirecek kişi Fârâbî'nin ideal şehir devletlerinde çizdiği filozof-Peygamber'dir. Fazıl şehirlerin sürekliliğini ve mutluluğu bilen, anlatan kimselere ihtiyacı vardır. Fârâbî, şehrin (devletin) yöneticiye olan ihtiyacı hakkında şunları ifade etmektedir:

*"Şehirleri düzene koyacak ve birbirleriyle uyumunu, bağlarını güçlendirecek bir başkana ihtiyaç vardır. Başkan, toplum içinde faydalı olanları korumalı; zararlı olanlara da engel olup, onları ortadan kaldırmalıdır."*¹²⁷

İbn Rüşd, erdemli şehirde halkın her birini mutlu etmenin yöneticiyle mümkün olabileceğini ön görmektedir. Halk, onun liderliğini kabul edip onu benimsemelidir. İbn Rüşd, *"Erdemli yöneticilik sanatının hedefi, insanları gerçek mutluluğa ulaştırmaktır."*¹²⁸ demiştir.

Siyasetnâmelerde yöneticiye olan ihtiyaç, Kurân-ı Kerîm'de geçen ayet ve dini terimlerle açıklanmaktadır. Yöneticinin gereklilikleri; dini savunmak, adil bir

¹²⁵ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, ss. 43-44.

¹²⁶ Ebû Nasr el-Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye* veya *Mebâdii'l-Mevcûdât*, s. 20.

¹²⁷ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, s. 91.

¹²⁸ İbn Rüşd, *ed-Darûrî fî's-Siyase*, s. 223; Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, s. 351.

yönetim sağlamak, zulmü önlemek ve ilahi vahiyle gelen ilahi kanunları uygulamaktır. Hükümdarın, insanlar arasındaki eşitliği sağlayıp idaresi altındaki insanları koruduğu takdirde iyi bir düzen oluşturabilir.

İbn Cem'a, yöneticiye olan ihtiyaç konusunda fikirlerini dini terimlerle temellendirmektedir. İbn Cem'a, hükümdarı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi anlayışı ile yüceltip yöneticiliği Allah tarafından verilen bir lütuf olarak görmektedir.¹²⁹

Ebû Mansur es-Seâlibî'ye göre; toplumun yöneticiye olan ihtiyacı beden başa olan ihtiyacı gibidir. Bedeni yöneten, ona komutlar veren baştır. Hükümdar vücudun başı olarak bedendeki her organdan sorumludur. Herkes bedenin merkezi olan başı taklit eder. Eğer hükümdar doğruluktan ayrılırsa bütün toplum bozulmaya yüz tutacaktır. Bu sebepten hükümdar doğru yol ışığında hareket etmeli; kendisinden önce yaşamış hükümdarların nasihatlerini, tecrübelerini ve ilahi kanunları okuyup buna göre hareket etmelidir. Seâlibî, düşüncesini güçlendirmek için Abdullah b. Mu'tezz'in şu sözlerine yer vermektedir:

"Hükümdarsız bir halk, aynı âhenkten uzaklaşmış bozuk olan ruhsuz beden gibidir. Zira hükümdar halkı korumalı, sahip olduğu zenginliği onların refahı için kullanmalıdır. Hükümdarın görevlerinin yanında halkın da birtakım görevleri vardır. Bunlar; Allah'ın gölgesi olan hükümdara saygı, ilahi kanunlara itaat, şükranları bildirme ve sevgidir."

Seâlibî, halkın hükümdara itaat etme hususunda şu ayetten alıntı yapar: *"Allah'a itaat ediniz; peygamberine ve emir sahiplerine itaat ediniz."*¹³⁰ Bu ayetin ışığında halkın, yöneticilere itaat etmeleri gerektiğini açıkça görebilmekteyiz.¹³¹ Yöneticiliğin Allah tarafından verildiği inancı hâkim olduğundan dolayı hükümdarlık büyük bir önem arz etmektedir. Bütün deliller gösteriyor ki; yöneticilere olan ihtiyaç, ferman ve kanunlarla belirlidir.

¹²⁹ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 64; Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, s. 35; Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye*, s. 101.

¹³⁰ Kur'an-ı Kerim, Nisâ, 58 ayet.

¹³¹ Ebû Masur es- Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, ss. 33-35.

6. Sultanların Güzel Ahlakı

Ahlak, insanların iyi ve güzel övülen davranışlarının tümüdür. Yöneticinin adil bir yönetimi uygulayabilmesi için güzel ahlak erdemlerinin hepsiyle donanması gerekir. Şeyzerî, ahlakın yönetimdeki önemini şu sözlerle ifade etmektedir: “*Ahlakı güzel olanın başkanlığı da baki olur.*”¹³² Hükümdarda güzel ahlakın bulunması en temel özelliklerdendir. Güzel ahlaka sahip olmayan hükümdarın yönetiminde aksaklıklar meydana gelir. Bununla ilgili bazı filozoflar; ahlakın yöneticinin koruyucusu olduğunu, onu her türlü zulümden ve bilgisizlikten koruduğunu ve halka merhametli yaklaşmayı sağladığını ifade eder.

Sultanların yüce bir ahlakla donanmış olmalarının gerekliliğinden bahseden Zencânî, bu düşüncesini ayet ve hadislerle temellendirmektedir. Yüce Allah, Hz. Peygamberi övmek için şöyle buyurdu: “*Muhakkak sen yüce bir ahlak üzere yaratıldın.*”¹³³ Ayette güzel ahlak, yüce-ulu şeklinde nitelendirilmektedir. Güzel ahlaklı olmak, dünyada büyük övgülere layık olmayı kazandırır. Zencânî, Hz. Peygamberin, “*Cennete girmeye vesile olacak en büyük şey, güzel ahlaktır.*”¹³⁴ hadisini örnek göstererek konuya derinlik katmıştır.

Zencânî’nin güzel ahlak tanımı, Hz. Resûlullah’ın tanımladığı ahlak çerçevesinde şekillenmiştir. Zencânî, konunun iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için bir diyalogla zenginleştirir:

“*H. Peygamber, Ebû Hureyre’ye ‘Güzel ahlaklı ol!’ der. Bunun üzerine Ebû Hureyre, ‘Güzel ahlak nedir? Allah’ın elçisi!’ diye sorar. Resûlullah, ‘Senden ilişkiyi kesene, senin yaklaşman; sana zulüm yapmanı affetmen; sana karşı suç işleyene iyilik yapmandır.*”¹³⁵ cevabını verir.”

Güzel ahlakla ilgili olarak Sasanî devletinde dönemin meşhur bilgin veziri olan Büzürghmir şunları dile getirmektedir: “*Babanın evlatlarına bırakacağı en güzel miras güzel ahlaktır. Bu miras onların yüksek mevkilere gelmelerini sağlar. Ancak onların ahlaklarına dikkat etmeyip onlara yalnızca maddî açıdan dikkat*

¹³² Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 13.

¹³³ Kurân-ı Kerîm, Kalem 4 ayet.

¹³⁴ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fî'l-Fedâili's Seniyye*, s. 131.

¹³⁵ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fî'l-Fedâili's Seniyye*, s. 132.

ederse geriye ahlaksız çocuklar bırakmış olur.”¹³⁶ Bu sözlerden Büzürgmihr’in güzel ahlakı en büyük miras olarak gördüğü açıkça anlaşılmaktadır.

İbn Rüşd, hükümdarların güzel ahlak üzerine yetiştirilmeleri gerektiği üzerinde durmaktadır. Yöneticiler ahlak üzerine yetiştirilmezlerse, onların imanları ve yönetimi zayıf olacaktır. Çünkü nefsi istekler, kişinin sahip olduğu ahlakî erdemleri yok eden en büyük düşmandır.¹³⁷

İbn-i Haldun, yönetimi vahiy yoluyla gelen kanuna dayalı yüce bir sistem olarak görmektedir. İlahi kanunlar, yönetimde uygulanıp insanları iyiliğe yönelterek onların öteki dünya için çalışmasını sağlar. Adil bir yönetim için yönetici; dindar, güzel ahlaklı olmalıdır. En önemli görevi ise insanlar arasında adaleti sağlamaktır.¹³⁸

Zencânî, güzel ahlakı iki kısımda ele almaktadır. Bunlardan birincisi insanın doğuştan sahip olduğu fitrî huy; ikincisi ise insanın kazanarak doğasına yerleştirdiği kesbî huydur. Fitrî huyun sultanlarda bulunması gerekir ve sultanlar bunu halka yansıtmalıdır. Bu konuda Zencânî, sultanların iyi bir soya sahip oldukları için; onları halktan ayırarak üstün bir makama koymaktadır.¹³⁹

Devlet başkanları ahlaka önem vermeli ve yanlışlarını bir an önce düzeltmelidir. Zira devlet düzeni hükümdarın güzel ahlakına göre şekillenir. Sahip olduğu ahlakın güzel olduğu düşünen kimseler; var olan ahlaklarını düzeltmezler ise bu şekilde var olan güzel ahlakları da bozulacaktır.

Sa’lebî hükümdarın güzel ahlakını korumasını; kendisiyle konuşup şakalaşıp gülüşen kimselerin, hükümdarın huzuruna bir sonraki gelişlerinde önceden hükümdarla aralarında hiçbir şey olmamış gibi saygıyla eğilmeleri gerektiği, şeklinde savunmuştur. Çünkü hükümdarın ahlakı aynı değildir. Her an değişebilecek halleri vardır. Onların nasıl davranacakları önceden tahmin edilemez. Dolayısıyla aralarında önceden geçmiş durumlardan yola çıkarak bazı davranışlarda bulunmamalıdır.¹⁴⁰

¹³⁶ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 15.

¹³⁷ İbn Rüşd, *ed-Darûrî fi's-Siyase*, s. 98.

¹³⁸ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 43.

¹³⁹ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 104.

¹⁴⁰ Muhammet b. Hâris Sa’lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, s. 71.

Sa'lebî; hükümdarların ahlakından bahsederken konunun iyi anlaşılması için, Fars kültüründen hikâyelere ve kralların uygulamalarından örneklere yer vermektedir. Fars geleneklerinde hükümdarın, Nevruz'da halkla iç içe olması için iki gün boyunca her kesimden insan hükümdarın huzuruna çıkabilmektedir. Bu halk günü olarak insanlara duyurulur ve önceden halkın hazırlanmasına olanak verilirdi. Halk gününde hükümdar; insanların şikâyet ve hikâyelerini dinlerdi. Hiç kimsenin hükümdara ulaşılması engellenmezdi. Bunun en büyük sebebi, "*Her kim zulme ve haksızlığa uğrayan kimsenin, hükümdara durumu anlatmasını engellenirse Allah'a ve yasalarına karşı çıkar.*" düşüncesinin hâkim olmasıydı.¹⁴¹ Hükümdarın güzel ahlakı insanların huzura gelişini kolaylaştırmaktır. Sa'lebî, buna benzer örneklere sıkça yer vermiş ve hükümdarın güzel ahlakıyla halkla bir araya gelmesi hususunda öğütler vermiştir. Zira Sa'lebî, bu davranışı en güzel ahlak olarak görmektedir.

Siyasetnâmelerde, hükümdarların ahlakı anlatılırken önemle üzerinde durdukları konulardan biri de savaşlarda hilekâr olmalarıdır. Mutlu ve akıllı hükümdarlar savaşmadan hilelere başvuran kimselerdir. Savaşların bedeli her zaman ağır olur ve hükümdara yakışan bu ağır sonuçlar gerçekleşmeden hilelerle iyi sonuçlar alıp bazı durumları engellemektir. Ancak yapılan hilelerden sonuç alınmazsa savaş yapılabilir. Sa'lebî, hükümdarların en mutlusunun hilelere, oyunlara ve tuzaklara başvuran kişi olduğunu ifade etmektedir.¹⁴²

Müellifi belli olmayan *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel* adlı eserde kendinden önceki dönemlerde yazılan siyasetnâmelerde olduğu gibi dini anekdotlara sıkça yer verilmektedir. Bunun sebebi; Arap geleneğinin Kur'ân-ı Kerîm'den ayetlerin yanında, peygamberlerin hikmetli sözlerine yer veren bir geleneğe sahip olmasıdır. *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel* eseri yöneticilerin sahip olması gereken kurnazlığı, ilahi kanunlara dayandırmaktadır. Allah'ın kurnazlığından bahsederken müellif saygıda kusur etmez ve bilgeliğe dikkat çeker. Bunun yanı sıra meleklerin, cinlerin, peygamberlerin, halifelerin ve kralların hilelerinden bahseder. Sultanların

¹⁴¹ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, ss. 157-158; Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, ss. 445-447.

¹⁴² Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, ss. 170-171.

bazı durumlarda hileye başvurmaları noktasında öğütte bulunmaktadır. Çünkü hile, zekâ yoluyla üstün gelmektir.¹⁴³

İbn Teymiyye, yöneticiyi anlatırken mutlak surette dini görevlerine dikkat çekmektedir. Yöneticinin görevi adil bir yönetimle halkı mutlu etmektir. Yönetim olarak şer'i hükümleri savunan İbn Teymiyye, dini gerekliliklerin yerine getirilmesi noktasında düşüncelerini ayet ve hadis-i şeriflerle desteklemektedir. Memleketin mutluluğunun ancak Allah'a, Peygambere ve hükümdara kesin bir şekilde itaat edilmesiyle mümkün olacağını açıklamaktadır.¹⁴⁴

Abbâsî veziri Tâhir b. Hüseyin'in, oğlu Abdullah'a yazdığı *Siyasi Nasihatnâme*'sinde, yöneticilerin kendini daima Allah'a karşı sorumlu kılacak itikad duygusuna sahip olmalarını şart koştuğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, *"Hükümdar, öncelikle takvâ sahibi olmalı; bunun sonucunda kendisini kontrol altında tutmalıdır. Takvâ sahibi hükümdar, hayatını buna göre sürdürmeli ve kendisini felaketlere sürükleyecek hiçbir davranışta bulunmamalıdır."* diyerek ahlakî erdemlerden sayılan takvânın, hükümdarı olumsuz eylemlerden uzak tutacağını ve sahip olması gereken amelleri vereceğini belirtmektedir.¹⁴⁵

Abbasi Veziri Tâhir'e göre; İslam ahlakının en önemli taşlarından biri de siyasette dengedir. Tâhir b. Hüseyin, bu kavramı orta yol olarak açıklamaktadır. Bu konuyla ilgili olarak birtakım nasihatlerde bulunur. Bunlardan biri de şu şekildedir:

*Bütün işlerinde i'tidali bulmalısın. Zira i'tidali bulmaktan daha güzel ve erdemli bir şey yoktur. İ'tidali bulmak doğruluğa ulaştırır; doğruluk ise başarıya; başarı da mutlak saadete ulaştırır. Dinin tam olarak doğru yaşanabilmesi ve doğruların bulunabilmesi i'tidali bulmakla mümkündür.*¹⁴⁶

Sühreverdî'nin bu husustaki görüşü, devlet başkanlarının ahlaka ve güzel hasletlere sahip olmalarının yanında terbiyeyi de gözetmeleri gerektiği şeklindedir. Terbiyeyi devlet başkanının en önemli özelliklerinden biri olarak gören Sühreverdî, memleketin idaresinde sürekliliği sağlayan etken olarak kabul etmektedir. Bunun

¹⁴³ *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel*, ss. 11-12.

¹⁴⁴ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 80.

¹⁴⁵ Tahir b. Hüseyin, *Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, s. 26.

¹⁴⁶ Tahir b. Hüseyin, *Siyasî Nasihatnâme*, ss. 29-30.

yanında terbiyenin, yöneticilerin koruyucusu olup onları her türlü zulümden men ederek yönetimde adaleti ve şefkati yerleştirdiğini söylemektedir.¹⁴⁷

Mâverdî *el-Ahkamu's-Sultaniyye* adlı eserinde İslam devletlerinde bulunan yöneticileri kendine özgü bir şekilde açıklamaktadır. Mâverdî, yöneticiyi halkın itaat edeceği tek hukukî otorite olarak görmektedir. Hükümdar, Müslümanların birliğini sağlamak için ayet ve hadisler çerçevesinde şer'i hükümleri etkin hale getirmelidir. Bu nedenle Mâverdî, yöneticide aradığı nitelikleri dini ve idari işlevleriyle açıklamaktadır.¹⁴⁸ Mâverdî; sultanların amelinin, sözünden güzel olması gerektiğini belirterek güzel ahlakın gayesini güzel bir amel olarak görmektedir.¹⁴⁹

Hükümdara belli başlı özellikler yükleyen Mâverdî, hükümdar olacak kişiyi, dindar ve dinin koruyucusu şeklinde açıklamaktadır. Bunun yanında halkın belirlenen adalet anlayışına uygun olarak yönetilmesi ve herkesin kesin bir suretle itaat ettiği, dürüst biri olmalıdır. Mâverdî'nin ideal siyaset teorisinde üzerinde durduğu bir başka konu ise yöneticinin; halkını koruyup geçimi sağladığı, Allah'ın yasakladığı hadleri göz önünde bulundurduğu bir şekilde hareket etmesidir. Düşüncelerini dini vecibelere dayandıran Mâverdî; yöneticinin, hükümdarı Müslüman olmayan devletleri İslam'a davet etmesi, bu davete icap etmeyenlerle ise savaşıması gerektiğini açıklamıştır.¹⁵⁰

Ali Şir Nevâî, siyasetnâme türünde yazdığı *Mahbûbu'l-Kulûb* adlı eserinde hükümdar niteliklerini; adil, akıllı, güzel ahlaklı, merhametli ve Allah'a ibadet eden kişi olarak açıklamaktadır. Ali Şir Nevâî; hükümdarı Allah'ın hilafeti ve fermanı altında olan kimse olarak görür. Ali Şir Nevâî, hükümdarı açıklarken siyasetnâmelerde yaygın olarak kullanılan ayet ve hadis-i şeriflere de yer vermektedir. Hükümdarın özellikleri hususunda Bakara suresinin otuzuncu ayetinden alıntılar yaparak konuya giriş yapmıştır.¹⁵¹

Zencani'nin güzel ahlâk konusundaki görüşleri şu şekildedir:

¹⁴⁷ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 22.

¹⁴⁸ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 42; Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd*, s. 353.

¹⁴⁹ Mâverdî, *Kitabü'l-Nasihati'l-Mülûk*, s. 165.

¹⁵⁰ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 53.

¹⁵¹ Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, s. 27.

*"Sultanlar, nehirlerin kendinden beslendiği deniz gibidir. Deniz tatlı olursa, nehirler de tatlı olur. Denizler tuzlu olursa nehirler de tuzlu olurlar. Sultana yakışan güzel ahlaklı olup güzel işler yapmaktır. Onlar halkın koruyucuları ve sığınağıdır. Halk, sultanın davranışlarına göre hareket eder ve onun ahlakını örnek alır. Sultan, halka yol gösteren ve itaat edilen kişidir. Buna nefsi yönetmekle başlamalıdır. Nefsi dizginledikten sonra halkı adil bir şekilde yönetmeye başlayacaktır."*¹⁵²

Gâzâlî, siyasete yönelik eserinde realist bir yaklaşımın içerisinde olmuş ve hükümdarın özelliklerini dini vecibelerle açıklamıştır. Gâzâlî, dini meşrutiyetten tam uzak olmayan bir otoriteyi savunup eserlerinde yer yer dinin önemini vurgulamıştır. Gâzâlî, yöneticilik hususunda; bir kimse yönetici olmak için ilk başta bu mertebeye ve göreve layık olup olmadığını bilmelidir, görüşünü savunmuştur. Hükümdarlığı büyük bir nimet olarak gören Gâzâlî, bu mevkide olan kimsenin, bu mevkiiyi başka hiçbir nimete tercihte bulunmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bunu başaran hükümdarın sonsuz bir mutluluğa kavuştuğunu, *"Yöneticinin bir günlük adaletli davranması, yetmiş yıllık ibadetten daha üstündür."* hadis-i şerifinden alıntı yaparak ifade etmektedir.¹⁵³

Gâzâlî, eserlerinde yöneticiyi bir nevi imam olarak görmektedir. Bunun gerekçesini, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra dini ve siyasi düzeni sağlayacak bir imamın eksikliğine dayandırmaktadır. Zamanla imamet, toplum içerisinde vazgeçilmez bir mevki (kurum) olarak yer edinmiştir. Devlet içerisinde düzen ancak itaat edilen bir imam tarafından gerçekleşebilir. Gâzâlî, imam teriminin yanı sıra eserinin bazı yerlerde sultan kelimesine de yer vermektedir. Ortaya attığı teoride imamın aynı zamanda hükümdar olduğunu ifade ederek bu hükümdarı dini düşünceler çerçevesinde çizmektedir. Gâzâlî'nin, *"Din temeldir, sultan ise koruyucudur."* sözünden açıkça dinin etkilerini görebilmekteyiz.¹⁵⁴ Burada sultanın amacı bütün siyasetnamelerin ortak noktası olan insanları mutlak saadete yani ahiret saadetine kavuşturmadır.

¹⁵² Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye*, s. 136.

¹⁵³ Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 26; Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtü'l-Mülûk*, ss. 338-339.

¹⁵⁴ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, ss. 43-44.

Necmuddîn-i Dâye; *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead* eserinde kişinin hükümdarlık makamına ulaşması için nefsi isteklerini yerip hak tarafından övülmüş güzel ahlakla yani dini kemalle yetiştirilmesini şart koşmaktadır. Necmuddîn-i Dâye, Hz. Peygamberin, “*Güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.*” hadis-i şerifiyle konuyu desteklemeye çalışmaktadır. Müellif; hükümdara hakkın güzel sıfatlarından olan cömertlik ve bağışlama ile ahlaklanması hususunda nasihatlerde bulunmaktadır.¹⁵⁵

Ahmed bin Hüsameddin Amâsî; Gâzâlî ve Nasîrüddin Tûsî'nin imamet teorisini tam olmasa da kısmen eserinde yer vermektedir. *Mirâtu'l-Mülûk*'te ilhâm-ı ilâhî ve siyaset-i melik (hükümdarlık yönetimi) ile yöneticiyi diğer insanlardan ayırıp öne çıkarmaktadır. Öne çıkardığı seçkin kişi toplumu yönetmek ve devlet işlerini düzene koymak için seçilmiştir. O kişi hadisçiler tarafından imam, yaptığı eylemlerse imamet olarak adlandırılmıştır. Amâsî; hükümdarın, yani imamin tasarrufta bulunma ve ilahi kanunları uygulama yetkilerinin kendisini yükümlü kıldığını ifade etmiştir.¹⁵⁶

Farabi, saadetin gelecek dünyada olacağını ifade ederek Platon'un ütopya devlet düşüncesinden etkiler taşımaktadır. Otoritenin mutlak temsilcisi olarak hükümdarı gören Fârâbî'ye göre; ideal şehir devletindeki hükümdarın amacı insanlar arasında mutluluğu ve refahı icra etmektir. Fârâbî; Platon'un ideal yönetimin sağlayıcısı olarak gördüğü filozof-kral anlayışını İslam'a sentezlemek suretiyle, devlet başkanını peygamber-imam şeklinde tanımlamıştır. Bu teorisini *el-Medinetu'l-Fadila* eserinde filozofu-kralı halifeye dönüştürerek savunmuştur. İlk devlet başkanının nitelikleri açısından filozofun-kralın halifeye dönüşmesi, Yunan-İslam sentezini temsil etmektedir.¹⁵⁷

Fârâbî'nin ideal devlet anlayışındaki ilk başkanlık modelinde dini yön ağır basmaktadır. Başkan sıradan biri olamayacağını ve ideal yönetimin ilahi güç içinde olduğunu bir formla somutlaştırmaktadır. İlk başkanın (filozof-kral), İslam dünyasında yazılan siyasetnâmelerde ideal yönetici olarak görülmesinin, Platon'un filozof-kral birleşiminin bir etkisi olduğuna işaret etmektedir. Fârâbî'nin ortaya attığı ideal şehri yöneten filozof-kral teorik ve pratik bilgiyle donanmıştır. İdeal şehirler

¹⁵⁵ Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, ss. 346-347.

¹⁵⁶ Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Mirâtu'l-Mülûk*, ss. 346-347.

¹⁵⁷ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, ss. 184-185.

yöneticinin altında kanunlarla belirlenmiş, hiyerarşik bir yapıyla organize edilmiştir.¹⁵⁸

Nasiruddin Tusî; yöneticilerde güzel ahlakı erdem cinsleri üzerinden ele almaktadır. Erdem cinslerinin sayısı; sahip olduğu nefis kuvvesi, düşünme gazabı ve istek kuvvesidir. Tusî, erdemlerin sayısının bu kuvvelerin sayısına göre dengede olması gerektiğini savunmaktadır. Bunlar dengede olduğu zaman, gerçek ile yalancı ayırt edebilmenin yanında; nefsi arzuları da sınırlama gücüne sahip olunur. Sultanların güzel ahlakı; ilim erdemi, yiğitlik erdemi, hikmet erdemi, iffet erdemi ve cömertlik erdemi ile mümkün olabilir. Bu erdemlerin kişide uyumlu bir şekilde ortaya çıkması sonucunda; bütün erdemleri tamamlayan ve ona yetkinlik katan adalet erdemi doğar. Adalet erdemi, bütün erdemlerin en yücesi olarak tanımlanmıştır. Bütün erdemler birbirlerine bağlı olarak meydana gelir. Bir erdemin eksikliği; sahip olunan bütün erdemleri ortadan kaldırır ve güzel ahlakı ortadan kaldırır.¹⁵⁹

Sonuç olarak; siyasetnamelerde, sultanlara ilahi kaynaklı bir güç tarafından bu makamın bahşedildiği düşüncesi hâkimdir. Güzel ahlaka sahip olmayan kişiler, bu mevkilere ulaşamaz.

7. Siyasetnâmelerde Yönetici

7.1. Sultan (Melik) Kavramı:

Hükümdar anlamına gelen melik kelimesinin farklı anlamları vardır. Kurân-ı Kerîm’de Allah hakkında kullanıldığı gibi sultanlar için de kullanılmaktadır. Mâverîdî, melik kelimesini açıklarken Kur’ân-ı Kerîm’de geçen, “*Şüphesiz Allah, Tâlût’u size melik olarak gönderdi.*”¹⁶⁰ ve “*Allah size peygamberler ve melikler göndermişti.*”¹⁶¹ ayetlerini naklederek konuyu açıklamaktadır. Ayetlerde melikler (yöneticiler) konusunda açıkça hükümlerden bahsedilmektedir. İslam devletlerinde ilk başlarda başkanlar için melik tabiri kullanılmazdı. Zira bu unvanı ilk kullanan Hz. Muaviye olmuştur. İlk başlarda olumsuz görülse de, zamanla hoş karşılanmış ve devlet başkanları tarafından bu kavram sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Mâverîdî ‘ye

¹⁵⁸ Ceyda Altıntop, “Ebû Nasr el-Fârâbî’nin İdeal Devlet Anlayışı”, *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, C.1, Sayı 2, s. 61.

¹⁵⁹ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, ss. 89-90.

¹⁶⁰ Kurân-ı Kerîm, Bakara, 2/247 ayet.

¹⁶¹ Kurân-ı Kerîm, Mâide, 5/20 ayet.

göre, melik kelimesi sözlükte baş anlamına gelmektedir. Zira Mâverdî; halkı bedene, meliki de bedendeki başa benzetmektedir.¹⁶² Mâverdî, *Kitabü'l-Nasihatü'l-Mülûk* adlı eserinde devlet başkanlarını sultan-melik olarak açıklamaktadır. Mâverdî gibi Gâzâlî de eserlerinde devlet başkanlarını açıklarken her iki unvanı kullanmaktadır.

7.2. Yönetici

Hükümdarın sahip olması gereken özellikleri bulmak; gerek İslam felsefesinin gerek İslam hukukunun öncelikli alanı olmuştur. İslam siyaset teorisinde devlet başkanı; başarılı olmanın yanı sıra öte dünyayı da içine alan bir mutluluğa ulaştıran kimse olarak betimlenmiştir.¹⁶³ İslâm dini hukukunda; sultan (hükümdar) yönetim hiyerarşisinde en üstte yer almaktadır. İslam siyaset geleneğinde hükümdarlık makamı için çeşitli kavramlar kullanılmıştır. Bunlar: hilafet, imamet, başkan, halife ve imam kavramlarıdır. Devlet başkanları için bunlar dışında ulu'l-emr, el-mutevelli'l-kebir kavramlarının yanı sıra hükümdar ve sultan unvanları da sıkça kullanılmıştır. İmam kelimesinin sözlükteki karşılığı “aramak ve yol gösterici olmak”tır. Devlet başkanları gerek âyet¹⁶⁴ gerek hadis-i şeriflerde imam olarak görülmüştür. İbn Teymiyye *es-Siyasetü's-Şer'iyye* adlı eserinde diğer siyasetnâme yazarlarından farklı olarak sultan ve imam unvanlarını birleştirmek yerine ikisini de ayırmaya gitmiş ve bu şekilde değerlendirmiştir.¹⁶⁵

İran siyaset geleneğinde iktidarın ilahi bir güç tarafından verildiği anlayışının olduğu açıkça görülmektedir. Yönetici bulunduğu mevki bakımından herkesten üstün bir yere sahiptir. İran krallarından I. Darius'un *Nakş-ı Rüstem* kitabesinde yazdığı, “*Ahuramazda yeryüzünde düzenin bozulduğunu görünce onu bana havale etti. Ben de düzeni sağladım.*” cümlesinden hâkimiyetin ve iktidarın ilahi bir güçten alındığını açıkça görebilmekteyiz.¹⁶⁶

İslam siyaset felsefesinin kurucusu olarak kabul edilen Fârâbî, siyaset teorilerinde en uygun yönetim şekli olarak şehir devletini merkeze almaktadır.

¹⁶² Mâverdî, *Kitabü'l-Nasihatü'l-Mülûk*, ss. 67-68.

¹⁶³ Abdülhamid El Katib, *Ahdü Mervân ilâ İbnihi'l Ubedillâh*, s. 24.

¹⁶⁴ Bu ayetlere örnek için bkz. Bakara 2/124 ayet, Furkan 25/7ayet.

¹⁶⁵ İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-Şer'iyye*, s. 9.

¹⁶⁶ Adalıoğlu, *Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları*, s. 15.

Teorilerinde aynı zamanda bu konuyla ilgili sorunlara farklı çözüm önerileri sunar.¹⁶⁷ Fârâbî, teorilerinde yalnızca yönetim sistemine değil; aynı zamanda iyi bir yurttaşın tanımına, erdeme, adalete, ideal yaşam şekline ve her toplumun ortak sorunlarına da değinmektedir.

İslam siyaset düşünürlerinden olan İbnü't-Tıktakâ, kaleme aldığı *el-Fahrî* adlı eserini oluştururken Kur'an-ı Kerim ve hadislerin yanı sıra Taberî ve Mes'ûdî gibi meşhur İslam tarihçilerinden de yararlanmıştı. *el-Fahrî*'yi yazmaktaki asıl amacının devlet adamlarına öğüt vermek ve onlara yol göstermek olduğunu belirterek yöneticinin sahip olması gereken belli başlı özellikleri ele almaktadır. Bunlar; akıl, adalet, Allah korkusu, cömertlik, yücelik, ahde vefa ve her şeyden haberdar olmak gibi özelliklerdir. Bununla birlikte bir yöneticide bulunmaması gereken özellikleri de sayar. Bunlar üçüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alınacaktır. İbnü't-Tıktakâ, İslam siyasetnâme yazarları tarafından genel olarak kabul edilen hükümdarlığın Allah'ın en büyük nimeti olarak görülme anlayışına uymaktadır. İbnü't-Tıktakâ; hükümdarı Allah tarafından seçilmiş kişi olarak kabul eder ve hükümdara, Allah'ın verdiği bu lütuf için Yüce Allah'ı sık sık zikretmesi hususunda öğütler vermektedir.¹⁶⁸ Benzer bir ifadeyi de Sebüktegin'in *Pendnâme*'sinde de görebilmekteyiz:

*"Bil ve haberdar ol ey oğul, eğer Allah seni de bir gün benim gibi hükümdarlık makamına getirirse anla ki, Yüce Allah'ın kullarına hükmetmek büyük bir iştir ve hükümdarlık tehlikeli bir iştir. Bunun için Allah'tan korkman gerekir, sen Allah'tan korktuğun zaman kullar ve emrin altındaki ahali de senden korkarlar. Dindar olmalısın, çünkü dindar olmayan hükümdara hürmet edilmez ve haşmeti olmaz."*¹⁶⁹

Türk devlet yönetiminde devlet ve ülke hükümdar ve soyunun ortak malıdır. Bu anlayış her dönemde var olmuş, Büyük Selçuklu Devleti döneminde ülke yönetiminde özellikle benimsenmiştir. Devletin en büyük temsilcisi olarak her zaman sultan görülmüştür. Sultanlık makamına gelecek kişinin sahip olması gereken

¹⁶⁷ Yaşar Aydın, *Fârâbî*, İSAM Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 128.

¹⁶⁸ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-Sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*, ss. 16-17; el-Herevî, *Tezkiretü'l-Herevîyye Fî Hiyeli'l-Harabîyye*, s. 71.

¹⁶⁹ Sebüktegin, *Pendnâme*, çev. Erdoğan Merçil, İ.Ü.E.F. Basımevi, İstanbul, 1975, s. 229.

nitelikler ve üstlenmesi gereken sorumlulukları vardı. Sultanlık makamının Allah tarafından seçkin kişilere bir lütuf olarak verildiği düşünölmekteydi. Bu görüş Türklerin ilk dönemlerinden itibaren varolmuştur. Sultanlık amakmına gelen kişileri diğerlerinden üstün tutmuşlardır.¹⁷⁰ Orhon Kitabelerinden Kültigin yazıtında hükümdarlığın Tanrı'nın bir lütfu olduğunu; "*Türk halkının adı yok olmasın diye, babam hakanı ve annem hatunu yüceltmış olan Tanrı, devlet veren Tanrı, beni o Tanrı hakan olarak tahta oturttu hiç şüphesiz.*" sözlerinden; ayrıca Bilge Kağan yazıtında, "*Tanrı lütfkâr olduğı için, kendimin talihi olduğı için tahta oturdum.*" sözlerinden açıkça görölmektedir.¹⁷¹ Yusuf Has Hacıp ise sultanlık mevkisine gelen kişiyi diğer kişilerden ayıran niteliklerini şu sözlerle ifade etmektedir;

*"Tanrı insanoğlunu yarattı bunlar arasında büyük var, küçük var, kötü ve iyiadlı olanları var. Bilgili, bilgisiz, fakir ve zengini var. Bey doğarken beylikle doğar, görerek öğrenir ve işlerin hangisinin iyi olduğunu bilir. Tanrı kime beylik verirse, ona akıl ve gönölde verir."*¹⁷²

Fârâbî, siyaset geleneğı açısından diğer düşünürlerle ortak fikirlere sahipti. Ancak diğerlerinden onu ayıran, eserlerinde işlediğı mükemmel şehir devletleri ve yöneticilerin olmasıdır. Yunan filozoflarının fikirlerini İslam'a uyarlamaya çalışmış ve özellikle Eflatun'un siyasi düşüncelerinden etkilenererek bunları İslami kavramlara uygun olarak değıştirmiştir.¹⁷³ Fârâbî'nin felsefi düşüncelerini incelediğimiz zaman ahlak ile siyaseti birbirinden ayırmadığını görmekteyiz. İkisini bir bütün olarak işlemektedir. Bunun nedeni ise savunduğı ideal devlette mutluluğun söz konusu olmasıdır. Siyaset ve ahlak birbirleriyle ayrılmaz bir bütün halindedir. Devlet başkanını ilahi bir açıdan ele alan Fârâbî, insanın yaratılış sebebinin mutluluğı elde etmek olduğunu açıklamaktadır.¹⁷⁴

Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fazıla* adlı eserinde devlet başkanının özelliklerinden bahsetmektedir. Yöneticinin öncelikle vücudunun tam olması, anlama yeteneğıne sahip olması, zeki ve yetenekli olması gerekir. Temsil ettiğı makamdan dolayı

¹⁷⁰ Zeynep Zengin, *Selçuklu Dönemindeki Siyasetnâmeler'in Işığında Türk Hukuk Anlayışı*, s. 83.

¹⁷¹ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, ss. 45-59.

¹⁷² Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, ss. 146-147.

¹⁷³ Alıntop, "Ebû Nasr el-Fârâbî'nin İdeal Devlet Anlayışı", s. 49.

¹⁷⁴ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, ss. 13-14.

öğrenmeyi sevmeli; konuşmasının çok iyi olması gerekir. Bu meziyetlerin hepsinin birinde olma zorluğunun farkında olan Fârâbî, bunların diğer insanlardan çok daha üstün olan yöneticide toplanmasını istemektedir.¹⁷⁵ Fârâbî'nin *el-Medinetü'l-Fazıla*'sında üzerinde durduğu önemli konulardan biri de kusursuz devlet modelidir. Bu modele göre; devleti kuran ve yetkilerin tümünü elinde bulunduran başkandır. İdeal devlet modelinde başkan; adil, merhametli bir şekilde devleti yönetirse halk refah içinde yaşar. Bu modelde yöneten ile yönetilenler arasındaki uyum önemlidir. Zira mutluluk iki sınıf arasındaki uyumla mümkün kılınabilir.¹⁷⁶

Fârâbî'ye göre; devlet başkanının ideal devlet yönetimini mümkün kılabilmesi için, taşıması gereken başlıca özellikler bulunmaktadır. Bunlar:

1. Adil ve merhametli olmak
2. Cömertlik
3. Yumuşak huyluluk
4. Doğru olup yalanı sevmemek
5. Nefsi isteklerden kendini alıkoymak
6. Sağlıklı olmak
7. Akıllı olmak
8. Güzel konuşup insanları ikna edebilmek
9. Öğrenmeyi ve öğretmeyi sevmek
10. İrade sahibi ve azimli olmak¹⁷⁷

Fârâbî'ye göre; gerçek anlamda ilk yönetici, yönetilmeye ihtiyaç duymayan kimsedir. O, yeteneklerinin yanında ilmi mutlak anlamda elde etmiştir. Kendisine hiçbir zaman yol gösterilmemiştir, yol gösteren olmuştur. İnsanları gerçek mutluluğa ulaştıracak gerekli güzel ahlaka sahip olan kimsedir. Ayrıca Fârâbî'ye göre; devlet başkanının soyu diğer insanlara nazaran daha üstün olmalıdır.¹⁷⁸

Fârâbî, Platon'un iki sınıfa ayırdığı toplumu bir bütün olarak kabul eder. Bunlar, yöneten ve yönetilendir. Yöneten kişi; bilgili, adil ve erdemli olmalıdır. Bu

¹⁷⁵ Altıntop, "Ebû Nasr el-Fârâbî'nin İdeal Devlet Anlayışı", s. 52.

¹⁷⁶ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fazıla*, (çev. Nafiz Danışman), MEB Yayınları, Ankara 1990, ss. 79-81.

¹⁷⁷ Ergen, "Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri", s. 29; Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*, ss. 5-6.

¹⁷⁸ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medenîyye*, s. 85.

özellikler yöneticiye rehber olur ve yol gösterir. Erdemler kişinin sahip olduğu güzelliklerin tümüdür. Fârâbî'ye göre; kişiyi felaketlere sürükleyen ahlaki erdemsizliklerdir.¹⁷⁹

Fârâbî'nin felsefî görüşleri içinde ahlak kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Mutluluğu elde etmeye engel olanları kötü olarak tanımlar ve devlet başkanı, mutluluğu kazandırma gayesi içinde olmalıdır.¹⁸⁰ Dolayısıyla iyi tercihlerde bulunduğu zaman, gerçek mutluluğu bulacağını söyler. Fârâbî'nin ideal devlet hakkındaki görüşlerinde; şehir devletlerinde erdemlerin ancak mutlulukla kazanıldığı görülmektedir. Mutluluğun kazanılması yardımlaşmayla mümkündür. Bundan dolayı yardımlaşmak mutluluk yolunda önemli bir adımdır.¹⁸¹

Fârâbî mutluluğu; istenen bir şeyin başka bir şeyin elde edilmesi için istenmemesi, olarak tanımlamıştır. Mutluluğun elde edilmesinde faydalı olan şeyler güzel erdemlerdendir. Bu yolda engel çıkaran şeyleri kötü hadler olarak nitelendirmiştir.¹⁸²

Fârâbî, ortaya attığı ütöpik fazıl şehirlerde Aristo gibi kötü ve isyankar insanların cezalandırılmaları gerektiğini savunmaktadır. Değiştirilemeyecek kişiler halkın içinde kesinlikle yaşatılmamalıdır. Faziletli bir başkan, fâsık şehre savaş açabilir ve faziletli şehri korumak için her türlü önlemi alabilir. Cihad yoluna da başvurabilir. Zira cihad doğru yolda olmayan kimselerin kurtuluşu için yapılmaktadır.¹⁸³

İbn Zafer, yöneticiyi açıklarken Yezdicerd b. Behrâm ile bir filozof arasında geçen şu diyaloga yer vermektedir: “*Behrâm, filozofa, ‘Bir sultan için ne faydalıdır?’ sorusunu sorar. Bunun üzerine filozof, ‘Halkına yumuşak ve şefkatli davranıp onları adaletli yöneten, zulme uğrayan kimseleri kurtaran, halkın itaat ve sevgisine layık*

¹⁷⁹ Levend Agah, “Siyasetnameler”, ss. 172-173.

¹⁸⁰ Çiğdem Ekincioğlu, Fârâbî ve Siyaset Felsefesine Dair Görüşlerin İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008, s. 21.

¹⁸¹ Altıntop, “Ebû Nasr el-Fârâbî'nin İdeal Devlet Anlayışı”, s. 51.

¹⁸² Fârâbî, *İdeal Devlet*, (çev. Ahmet Arslan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 84.

¹⁸³ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, s. 24.

olmak için.' cevabını verir." Rivayete göre Behram, filozofun bu sözlerinden sonra yönetimde bu nasihatleri uygulamıştır.¹⁸⁴

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'te çizdiği hükümdarı; kanunlara uyan, merhamet sahibi ve adil kimse olarak açıklamaktadır. Hükümdar, insanlara rehberlik eden, ahlaki erdemleri öğreten ve bilgiye önem verendir. Bu çerçevede düşünülen ideal devlet başkanı, Batıda hayal edilen aydın kral olarak karşımıza çıkmaktadır. Yusuf Has Hacib gibi bilgiye önem veren Platon, Aristo ve Fârâbî bu anlayışı savunanlar arasında yer almaktadırlar. Bu anlayışa göre; bilgi en büyük ahlaki erdemdir ve diğer bütün ahlaki erdemler bilgiden doğar.¹⁸⁵ Yusuf Has Hacib, yöneticilerin özelliklerini:

1948- "Beylik için öncelikle asil soydan gelmeli;

kahraman, cesur ve yürekli olmalıdır" ve

2014- "Bey ihtiyatlı ve gözü açık olmalı;

ihmalkâr olursa, cezasını başkaları çeker"¹⁸⁶ beyitleriyle açıklamaktadır.

Nizâmü'l-mülk *Siyasetnâme*'sinde; sultanı dindar (imam) biri olarak tanımlamaktadır.¹⁸⁷ Bunun yanında sultan güçlü ve haşmetli olması gerektiğinden bahsetmiştir. Devlet başkanları, gücü ve haşmeti yüksek olursa; insanlar onun verdiği emir ve fermanları yerine getirene dek ellerinde bulundururlar. Devlet başkanı, emir ve fermanını yerine getirmeyenleri de şiddetle cezalandırmalıdır. Nizamü'l-mülk'e göre; hükümdarla halk arasındaki fark hükümranlıktır. Hükümdarın ve halkın mertebelerine göre hareket etmesi gerekir.¹⁸⁸

Nizamü'l-mülk'e göre iyi bir hükümdarın taşıması gereken vasıflar şunlardır:

1. Efrasiyab'ın soyundan olmak
2. Yüzü güzel olmak
3. Güzel huylu olmak

¹⁸⁴ İbn Zafer, *Sülvânü'l-Mutâ' fî Udvânî'l-Etbâ*, s. 214.

¹⁸⁵ Dilek Özçelik, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Siyasetnâmelerin Yeri ve Önemi*, s. 27.

¹⁸⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, s. 48-70.

¹⁸⁷ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 43.

¹⁸⁸ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 51.

4. Cömert olmak
5. Zalim olmamak
6. Cesur olup bütün silahları kullanabilmek
7. Merhamet sahibi olmak
8. Sözünde durmak
9. Dini doğru şekilde yaşamak (namaz, oruç v.b.)
10. Halkı korumak¹⁸⁹

Nizâmü'l-mülk'ün göz önünde bulundurduğu önemli konulardan biri de devletin devamlılığının sağlanabilmesidir. Bu devamlılığı sağlayacak yegâne kişi sultandır. Sultanın soyunu koruması hususunda özen göstermesi gerekir. Sultan; temsil ettiği makama, ikrama ve ihsanlara layık görülmüştür. Lakin zaman içerisinde sultanlar; mevkilerini, gücünü ve zenginliklerini kaybetmiş ve acınacak duruma gelmişlerse de hanedanları (soyları) daima yerinde kalmıştır. Nizâmü'l-mülk, sultanlığı kutsal bir makam olarak gördüğünden dolayı soylarını bilmeleri noktasında onlara öğüt vermektedir.¹⁹⁰

Yöneticilerin asil soydan gelmeleri gerektiğini belirten Yusuf Has Hacib ve Nizâmü'l-mülk'ün yanı sıra İbn-i Haldûn da eserinde asil soy üzerinde durmuştur. Asil soydan gelmek, birtakım hasletler ile mümkündür. Bu asaletin temeli insanların kalplerinde edindikleri büyüklük ve yücelikten gelmektedir. İnsanların yetişme süreçleri birbirinden farklıdır. Ancak içlerinden bazıları üstün bir beceri ve ahlakla yetişir. Bunlar devlet başkanı olmaya layık kimseler olarak tanımlanır. Bu konuda İbn-i Haldûn şu hadise yer vermektedir: “İnsanlar madenler gibidir. Cahiliye döneminde hayırlı olanlar, İslâm'a da hayırlı olur.” İbn-i Haldûn'un bu husustaki görüşü, asilliğin nesepten geldiği ve sonradan kazanılmayacak bir vasıf olduğu şeklindedir.¹⁹¹

Enûşîrvân'ın isteği üzerine Vezir Büzürgmihr'in öğütler kitabı olan *Zafer-nâme*'yi soru-cevap halinde yazarak kendisine sunduğu eserde; Büzürgmihr, “Yöneticilik kimlere layıktır?” sorusuna cevap olarak; kötüyü iyilikten ayırt eden,

¹⁸⁹ Dilek Özçelik, *Siyasetnâmelerin Yeri ve Önemi*, s. 36.

¹⁹⁰ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 99.

¹⁹¹ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, s. 180.

halkın mutluluğunu isteyen ve bütün zorlukların üstesinden gelmeye muvaffak olan kimselere layık olduğunu ifade etmektedir.¹⁹²

Sa'lebî, hükümdarı halkı gerçek mutluluğa ulaştıran yegâne kişi olarak görmektedir. Ancak sıradan halkın mutluluğa ulaşması, başkana mutlak itaat etmesinden geçmektedir. Nitekim Sa'lebî, bu konuda, "*Allah'a itaat edin! Peygamber'e ve sizden olan ülü'emr'e de itaat ediniz.*"¹⁹³ ayetini delil olarak göstermektedir. Sıradan halkın asli görevleri arasında hükümdara mutlak surette itaat etme görevi yer almaktadır. Sa'lebî, Ardeşîr bin Babek'in şu sözünü nakleder: "*Halkın mutluluğu hükümdara itaat etmekten geçer. Hükümdarın mutluluğu ise Allah'a itaat etmekten geçmektedir.*" Sa'lebî'ye göre; devletin temeli hükümdar, yapısı ise halktır. Yöneticisi olmayan bir halk, temeli olmayan bir yapı gibi yıkılmaya mahkûmdur.¹⁹⁴

Mâverdî'nin bu konudaki düşüncesi; devlet başkanlarının Allah'ın değil, Hz. Peygamber'in halifesi olduğudur. Bu düşüncesiyle İran siyaset geleneğinde bulunan devlet başkanı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi anlayışına bütünüyle ters düşmektedir. Devlet başkanı; erdemli, akıllı ve nefsinin baskı altında tutan kişi olarak açıklanmıştır.¹⁹⁵

İbn Rüşd'ün açıkladığı yönetici; Fârâbî'nin filozof-kral anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Zira İbn Rüşd, Platon'un ideal devlet anlayışını alıp kendi görüşleriyle harmanlayarak yeni bir çehre kazandırmıştır. Ancak onun Platon'dan ayrıldığı nokta; erdemli şehrin mümkün olması için başka yolların da olabileceği, görüşünü savunmasıdır. İbn Rüşd'e göre; yönetici, ahlaki erdemlerle donanmış olan filozoftur.¹⁹⁶ İdarede adil bir yönetim gösterebilmesi, yöneticinin filozof olmasına bağlıdır. Böyle bir yönetici bulunduğu zaman halkın itaat etmesi gerekir. İbn Rüşd,

¹⁹² Büzürgmîhr, *Zafer-nâme*, s. 96.

¹⁹³ Kurân-ı Kerîm, Nisâ, VI, 59 ayet.

¹⁹⁴ Muhammet b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, ss. 20-21.

¹⁹⁵ Ömer Menekşe, "Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Devlet Anlayışı: Mâverdî Örneği", *Marife*, Sayı: 3, Konya, 2005, s.139.

¹⁹⁶ İbn Rüşd, *ed-Darûrî fi's-Siyase*, s. 76.

yöneticilerde bulunması gereken doğal nitelikleri; doğru, yalanı sevmeyen ve duygusal hazlardan uzak duran kimse şeklinde açıklamaktadır.¹⁹⁷

Abbâsî veziri, Tâhir'in oğlu Abdullah'a yazdığı mektupta yöneticiliği; Allah tarafından verilen bir lütuf olarak gördüğünü açıklamıştır. Bu görüşün yalnızca Tâhir b. Hüseyin'in savunduğu bir düşünce olmadığını; aynı zamanda İslam siyaset geleneğinde belirgin bir şekilde görüldüğünü yukarıda belirtmiştik. Yöneticiliği bir nevi Allah'ın bir nimeti olarak gören Tâhir b. Hüseyin, yöneticilerin bu nimete şükretmelerini istemektedir. Yöneticinin Allah'a şükrünü yerine getirmesinin en büyük yolu, adil bir yönetim göstermesidir.¹⁹⁸

Tâhir b. Hüseyin, mektubunun bir bölümünde; yöneticinin özellikleri hakkında dini bilgiler aktarıp bu bilgiler ışığında yöneticinin hayatını şekillendirmektedir. Bahsi geçen yönetici, bulunduğu toplum içinde dini kanunlarla ahlaki değerleri benimsemeli ve yönetimde uygulamalıdır. Zira bunu gerçekleştiren yöneticinin, halkın gözünde prestiji artacak ve tebaanın onu kabul görmesi daha kolay olacaktır.¹⁹⁹

Tahir b. Hüseyin, *Siyasetnâme*'sinde; devlet başkanlığının Allah'ın bir lütuf olduğunu ve peygamberlikten sonra gelen en büyük makam olduğunu ifade etmektedir. Bu görevi hakkıyla yerine getiren kişilerin olması gerektiğini vurgulayıp devlet başkanının bütün işlerine aklını tümüyle yoğunlaştırması gerektiğini açıklamıştır. Çünkü bulunduğu makam itibarıyla Allah'ın yükümlülüklerini yerine getirmek için çok çaba göstermek gerekir. Ancak bu şekilde Allah'a layık bir idareci olunabilir.²⁰⁰

Machiavelli *Savaş Sanatı* adlı eserinde; askeri tecrübe ve gözlemlerinden yola çıkarak orduların donanımlarını, savaş taktiklerini, hilelerini ve komutanının nasıl olması gerektiğini açıklamaktadır. Machiavelli, asker olmasına rağmen ancak bu alanda tecrübesi olmadan gözlemler yapmış; askeri konularda yoğunlaşmış ve bu alanda birçok eser kaleme almıştır. Bunların içinde en göze çarpan *Savaş Sanatı*

¹⁹⁷ İbn Rüşd, *ed-Darûrî fi's-Siyase*, s. 128.

¹⁹⁸ Tahir b. Hüseyin, *Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, s. 27.

¹⁹⁹ Tahir b. Hüseyin, *Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, s. 29.

²⁰⁰ Hüseyin b. Tahir, *Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, s. 27.

eseridir. Machiavelli; yazıldığı dönemle sınırlı kalmayıp yıllar boyunca orduların, komutanların savaş taktiklerini etkilemiş ve onlara ışık tutmuştur.²⁰¹ Bu eser her komutanın muhakkak okuması gereken eserler içerisinde gösterilmektedir.

Machiavelli'nin, gerek kendi döneminde gerekse antik dönemler üzerinde yaptığı araştırmalar neticesinde en iyi savaş kombinasyonunu bulduğu düşünülür. Bu kombinasyonda açıkça birçok devletin savaş düzeni ve askeri silahları yer almaktadır. Machiavelli, hayal ettiği ordusunu; Makedonyalıların savaşlarda kullandıkları uzun mızraklarla, Romalıların Ravenna savaşında İspanyollara karşı kullandıkları kılıç ve kalkanlarıyla silahlandırmaktadır. Bunun yanı sıra ordunun donanımını ise İspanyolların, İtalyanlara karşı aldığı zaferleri göz önüne alarak İspanyolların donanmasını örnek olarak göstermektedir. Machiavelli, her devletin en iyi yönlerini alarak kendi ideal ordu ve komutan donanımını açıklamaktadır. Machiavelli 'ye göre; savaşı kazandıran da, kaybettiren de komutanlardır.²⁰²

Machiavelli, devlet başkanını tanımlarken ondan; yöntemlerini takdir eden, ödüllendiren, insanlar arasındaki bağı güçlendiren, devlet menfaatlerini kendi menfaatinden önce gören ve fakirliği hor görmeyen kimse olarak söz etmektedir. Bu alışkanlıklara sahip olan kişi yeterli olup herkesi doğru yola ikna etme gücüne sahiptir. Bunu yapabilen birinin gölgesinde insanlar daha mutlu yaşarlar.²⁰³

Şeyzerî, eserinde yönetici olacak kişinin özelliklerini şu şekilde sıralar:

1. Dindarlık
2. Yaşlı (tecrübeli) olmak
3. Doğru olmak
4. Güvenilir olmak
5. Nefsine yenik düşmemek
6. Zeki olmak

²⁰¹ Machiavelli, *Savaş Sanatı*, s. 7.

²⁰² Machiavelli, *Savaş Sanatı*, s. 8.

²⁰³ Machiavelli, *Savaş Sanatı*, s. 22.

7. Yönetim alanında yetenekli olmak²⁰⁴ gibi özelliklere sahip olan lider göreve gelir. Bu özelliklere sahip olan yöneticinin idaresi eksiksiz olacaktır.

Gâzâlî göre yönetici; bilgili, zeki, eğitilmiş, anlama gücü yüksek, cesur, merhametli ve adil olan kimsedir. Aynı zamanda gelenekleri yerine getirmeyi devlet başkanının özelliklerinden biri olarak kabul etmektedir.²⁰⁵ Gâzâlî, eserlerinde yönetim konusunu ele alırken yöneticiyi, halkın çobanı olarak görmektedir. İdeal yönetim modeli konusundaki görüşlerini, şer'i hükümler tarafından belirlenen ve başında imam olan ilk İslam toplumlarının yönetimiyle temellendirmiştir. Devlet başkanının Tanrı tarafından belirlendiğini, *Nasihatu'l-Mülûk* adlı eserinde yöneticiyi "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" şeklinde tanımlamaktadır.²⁰⁶ Gâzâlî'nin yanı sıra Muhammed b. Haris Sa'lebî de benzer ifadeleri *Ahlâku'l-Mülûk* eserinde karşımıza çıkartmaktadır.

Sa'lebî'ye göre; hükümdarın çoban olmasının nedeni, halkın yaptıklarından haberdar olması ve onların kalbindeki niyetleri öğrenmesidir. Hükümdar çoban adının gerekliliğini yerine getirmeli, halkını gözetmeli ve onların niyetlerini ortaya çıkarmalıdır. Ancak halkı gözetmekten ve araştırmaktan uzak olan başkan, hükümdarlıktan uzak olur ve çobanlığın da yalnızca adı kalır. Dolayısıyla Sa'lebî, hükümdarlara yakışan her şeyi araştırıp kendilerini tanıtmaları hususunda öğütte bulunur. Siyaset ve düzen için gerekli olanın bu olduğunu belirtir. Bununla ilgili olarak Erdeşir b. Bâbek'in abartılı bir şekilde anlatılan hikâyesini nakleder: Erdeşir, devletin sınırları içinde olup biten her şeyden o gün haber olarak sabahlar ve akşam olunca da ülkenin herhangi bir yerinde olup bitenlerden haberdar olur. Erdeşir'in, bazen herhangi birine "Şu gecede evinde şunlar oldu." dediği olurdu. Hatta gökten bir meleğin inip onu her şeyden haber ettiği düşüncesine sahip olunduğu bilinmektedir.²⁰⁷ Ancak böyle bir durumun gerçekleşmesi mümkün olmamakla birlikte; hikâye yalnızca Erdeşir'in uyanıklığına dikkat çekmek için anlatılmaktadır.

²⁰⁴ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meshûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 53; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*, s. 111.

²⁰⁵ Gâzâlî, *Nasihatu'l-Mülûk*, s. 215.

²⁰⁶ Ann K. S. Lambton, "Gâzâlî'nin Nasihatü'l-Mülûk'unda Saltanat Teorisi", (çev. Seyfi Say), *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c.1, Sayı 2, Sonbahar 2014, ss. 212-213.

²⁰⁷ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, s. 163; Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde ile'l-Mead*, s. 355.

Şeyh Sâdi'nin *Bostan*'ı yazmaktaki amacı; yöneticilerin sahip olması gereken hadleri ele almaktır. Şeyh Sâdi'ye göre; yönetici adil, ihsanlarda bulunan, alçak gönüllü, kanaatkâr, Allah'a şükreden, doğru yolu bulan, terbiyeli ve ilahi kanunlara uyan kimsedir. Yöneticilerin (hükümdarın) kapısı öyle yüce bir kapıdır ki, Kâbe kapısına benzer. Herkes yollara düşüp oraya gelmek ister; çünkü padişah, huzuruna gelen herkesin derdine derman olabilen yüce bir kimsedir.²⁰⁸

XV. yüzyıl tarihçilerinden olan Kemal, *Selâtin-Nâme*'sinde iyi bir yöneticinin sahip olması gereken özellikleri nelerdir? sorusunu sorar ve Enûşîrvân'ın bu konudaki görüşlerine yer vererek sorunun cevabını verir:

“ Didi kim eyü ola hulkı anun

Sehâ mülkinde ol sâhib-ikrânun

Siyâset pâsubânları yüriye

Bu halkı zulümden koruya

İde eylükleri halk-ı cihana

İşi adl ola anun câvidâne ”²⁰⁹

Nûşîrevan'ın iyi bir yönetici hususundaki görüşü; halkını koruyan, cömert, adil, muhtaçlara yardım eden ve iyilik sahibi kimseler şeklindedir.

Şeyhoğlu Mustafa, hükümdarı açıklarken siyasetnâmelerde genel bir anlayışa sahip olan hükümdarın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğu anlayışını savunmaktadır. Hükümdar ihtiyatlı, gücü elinde toplayan ve başkasının bu güce ortak olmasına mahal vermeyen kimsedir. Bunun yanında halkını şefkatli, dini kanunlara göre yönetmelidir. İlme, ibadete ve adalete önem göstermelidir. İdaresi altında zalimlere, fasıklara mahal vermemeli ve onlara gereken cezaları vermelidir.²¹⁰

Şeyhoğlu Mustafa *Kenzü'l-Küberâ* eserinin başka bir bölümünde hükümdarı Allah'ın sıfatlarıyla ilişkilendirmektedir. Ona göre Allah'ın lütfu ve kahrı sıfatları

²⁰⁸ Sa'dî Şirazî, *Bostan*, ss. 198-200.

²⁰⁹ Necdet Öztürk, *XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal Selâtin-Nâme*, TTK, Ankara 2001, ss.106-107.

²¹⁰ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, s. 34.

hükümdarla ortaya çıkar. Ancak bunlar yalnızca Allah'ın varlığına inanan, onun kanunlarına uyan başkanlarda olur. Bununla ilgili olarak şu Rubâî'ye yer verir:

“Ey sevgili sen güzelliğinin farkında olup bilseydin,

Âşıklarına daha binlerce eziyet ederdin.

Ey sevgili! Ancak sen tekrar sana âşık olunca,

Âşıkların gözyaşlarını silmen gerekirdi.”²¹¹

Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* adlı eserinde hükümdarın özelliklerini aldığı gibi hükümdarlığa mani olan halleri de ele almaktadır. Hükümdarlığa engel durumlar; adaletten ayrılmak, şehvete düşerek arzularına boyun eğmek, inançla ilgili olarak şüpheli hareketlerde bulunmak, akıl hastalığı ve bedende meydana gelen sakatlıklardır. Böylesi durumlar hem hükümdara hem de hükümdarlığın devamına manidir.²¹²

Sonuç olarak siyasetnâmeler; filozof-peygamber ve melik-sultan sentezi olan hükümdarlığı savunurlar. İslam filozofları ideal bir yönetimin sağlanabilmesi amacıyla sultan merkezli bir siyaset güderler. Devlet başkanının, ahlaki değerlerin hepsine sahip olmasının yanında; iyi bir Müslümanda bulunması gereken özellikleri de taşıması önemlidir. Siyasetnâme yazarları bu konuda sıkça ayet ve hadisleri delil göstererek açıklamışlardır.

²¹¹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, s. 61.

²¹² Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, ss. 20-21.

I. BÖLÜM

1. HÜKÜMDARDA BULUNMASI GEREKEN İYİ NİTELİKLER

Devlet içinde düzeni sağlamakla yükümlü olan hükümdarın, taşıması gereken iyi nitelikler vardır. Bu nitelikleri devlet yönetiminde ve hayatında yer edinmesi gerekir. Devletin baki olabilmesi iyi niteliklerin varlığına bağlıdır. İncelediğimiz siyasetnâmelerde yöneticinin taşıması gereken belli başlı özellikler şunlardır:

1. Adaletli olmak
2. Akıllı olmak
3. Cesur olmak
4. Cömert olmak
5. Yumuşak huylu olmak
6. Sözünü yerine getirmek (Ahde vefa)
7. Doğru sözlü olmak
8. Şefkatli olmak
9. Sabırlı olmak
10. Affedici olmak
11. Aceleci olmamak
12. Öfke anında yumuşak davranmak
13. Namuslu (Vakarlı) olmak
14. Danışma (Meşveret)

Bu bölümde bu özelliklerin hem yönetici üzerindeki etkilerini hem de yönetimdeki etkilerini ele alacağız.

1.1. Adalet

Adâlet kelimesinin anlamı; davranış ve kararlarda doğru olmak, eşit olmak ve hakkı vermektir. Bunun yanında adalet, “Adl” kelimesinin kökünden gelmektedir.²¹³ Ayrıca adalet Kur’an-ı Kerîm’de eşitlik, düzen ve dürüstlük²¹⁴ anlamında kullanılmıştır.

²¹³ Şahin, *Sirâcu’l-Mülûk, Siyasetnâme, Ahkamu’s-Sultaniyye ve Kutadgu Bilig’e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Görevlilerinin Karşılaştırılması*, s. 137.

²¹⁴ Mustafa Çağrı, “Adalet”, İ.A., T.D.V. Yayınları, C. 1, İstanbul 1988, s. 341.

Siyasetnâmelere göre; bir yöneticide bulunması gereken özelliklerin en önemlisi adalettir. Siyasetnâmelerin yöneticiler hususunda buluştukları ortak noktalarından biri de adil olmalarıdır. Hükümdar, halkını gözetmeli ve durumundan haberdar olmalıdır. Bunun için şikâyetleri yüz yüze dinlemeleri yerinde olacaktır. Siyasetnâmeler; hükümdarın, halkın istek ve şikâyetlerini dinlemek amacıyla Divân-ı Mezalim'i kurması gerektiğini nasihat eder. Sasanî devletinde her senenin ilk haftasında halkın seçmiş olduğu bir temsilci, kralın başkanlığında toplanan divana çıkıp halkın şikâyet ve isteklerini krala söyleme hakkına sahipti. Müslüman devletlerde bu geleneği Abbâsi halifelerinin devam ettirdiğini siyasetnamelerden görüyoruz. Selçuklu devletinde ise bu geleneği Tuğrul Bey ve Nurettin Zengî gibi idareciler sürdürmeye önem vermişlerdir.²¹⁵

Selçuklular (1040-1157), Gazneliler (962-1187) ve Karahanlılar (840-1212) gibi eski Türk İslam devletlerinde, adaletin düzenli yürütülmesi, dikkatle üzerinde durulan başlıca konulardandır. İslam devletlerinde adalet, devletin temelini oluşturan en önemli parça olarak görülmektedir.²¹⁶ Sultan, adaleti sağlamakta en sorumlu kişidir. Sultanın öncelikli görevi adaletle uymak ve adil bir yönetim göstermektir.²¹⁷

İbrahim bin Muhammed; *Âdâbu'l-Hilafe ve Eshâbu'l-Hisafe*'sinde yer verdiği, "*Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Bütün mazlumlar, onun gölgesine sığınır.*" sözüyle sultanı insanları kavurucu güneşten koruyan gölgeye benzetmektedir. Sultan, insanları her türlü zulüm hareketinden korumalı ve memleketinde adaleti tesis etmelidir.²¹⁸

Tuhfetü'l-Memlûk'ta, "*Yer ve gök adaletle ayakta durur.*" sözüyle adaletin önemi açıkça vurgulanmaktadır. Yeryüzünde bulunan bütün milletlere, dinlere göre

²¹⁵ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye*, s. 70.

²¹⁶ Nesimi Yazıcı, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 2002, s. 305.

²¹⁷ Refik Turan, "*Türkiye ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat*", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 164.

²¹⁸ İbrahim bin Muhammed, *Âdâbu'l-Hilafe ve Eshâbu'l-Hisafe*, s. 155; Benzer bir hadis Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye*, s. 101; Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, s. 34; Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, s. 59, el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye Fi Hiyeli'l-Harabiyye*, s. 66.

adalet; devletin temeli ve siyasetin ana esasıdır. Eserde adaletin fazileti, en büyük siyaset ve en yüce erdem olarak tanımlanmaktadır.²¹⁹

Ali b. Süleyman er-Râvendî, hükümdarın adil olması gerektiği hususu üzerinde önemle durur ve bu konuda sıkça bilgi ve örnekler vererek görüşlerini destekler. Konu işlerken ilk önce adaletin önemi üzerinde durur, daha sonra da geçmişte yaşanan olayları anlatır. Son olarak anlattıkların neticesinde adaletin hükümdara ve halka kazandırdıklarını sıralar. Râvendî, eserinde söze adaletle başlar, cihanın düzeni ve güvenliği adalet üzerinde sayesinde olduğu söylemektedir. Yüce Allah'ın her şeyden önce adaleti emrettiğini "*Muhakkak ki allah adaleti, ihsanı ve akrabalara yardımda bulunmayı emreder; fuhuş, zina, kötü şeyler ve haksızlıklığı yasaklar. Allah sizi haberdar ediyor, ola ki kabul edip dinleyiniz*"²²⁰ ayetiyle destekler. Râvendî'ye göre, adalet devlet düzenini sağlamlaştırır, zulüm ise devleti mahveder.²²¹

Râvendî, *Râhatü's-Sudûr* eserinde; Tanrı'nın adalet ve hikmet ile süslenmiş olan kimseye bilgi ve fazilet bahçesinde çiçeklerini yetiştirmesine imkân sağlayacağını ifade ederek adaletin yönetimde ne kadar gerekli olduğunu belirtmiştir.²²² Râvendî, adaletin ulaşılamaz ve hayata geçirilemez bir durum olmadığını eserinde sıkça vurgular. Adaletle ilgili olarak eserinde şiirlerinde ve özlü sözlerinde şöyle dile getirir:

"*Cihanı adaletle mamur tutarsan, tahtın mamur, bahtın seninle şad olur. O zaman padişahlık tacı ve tahtı sana kalır; bahtiyar, şad ve aydın gönüllü olursun.*"²²³

Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk* adlı eserinde adalet konusunu ayet, hadislerin yanı sıra filozof ve kralların hikmetli sözlerinden alıntılar yaparak bu husustaki görüşlerini temellendirmektedir. Şeyzerî, adalet konusunda Ardeşir'in şu hikmetli sözünü nakleder: "*Sultan adaletten uzaklaştığında, halk da bağlılıktan*

²¹⁹ *Tuhfetü'l-Memlûk*, s. 87; Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, s. 239.

²²⁰ Kur'an-ı Kerim, Nahl 909 ayet.

²²¹ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, ss. 68-69.

²²² Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 372.

²²³ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 69.

uzaklaşır.” Yine bu konuda Eflatun, “Devletler adaletle varlığını sürdürürken, zulümle yok olurlar.” sözüyle konuyu zenginleştirmektedir.²²⁴

Şeyzerî’ye göre bir memlekette adaletin tesisi için yöneticinin yapması gereken görevler bunlardır:

1. Dini kanunları yerine getirmek
2. Halkı her türlü zulümden korumak
3. Halkın refah seviyesini yükseltmek
4. İdaresi altındaki yöneticileri denetlemek
5. Halkın durumundan haberdar olmak
6. Devlet harcamalarında israftan kaçınarak herkese hak ettiğini vermek
7. Kişiler arasındaki anlaşmazlıkları dini kanunlara uygun olarak çözmek
8. Suç işleyenlere dinin ön gördüğü cezalar vermek
9. Hâkim ve güvenlikten sorumlu memurların tavsiye ettiği kanunları inceleyerek yürürlüğe koymak²²⁵

Saydığımız bu görevleri yapan yönetici, gerçek anlamda adaleti tesis edecek ve halkın bağlılığının yanı sıra övgülerine de layık olacaktır.

Enuşîrvan, “Adalet öyle büyük bir hazinedir ki; onu ne kadar verirsən, mutluluk da o kadar fazla olacak. Onu azaltırsan yönetimdeki gücünü ve saltanatını eksilecektir.” diyerek adaletin yönetimdeki gerekliliğini vurgulamıştır.²²⁶

Nizâmü’l-mülk; yöneticinin Allah’ın hadlerini yerine getiren, halkına merhametli davranan, cömert ve adil biri olması gerektiğini belirtmektedir. Adaleti bütün özelliklerden üstün tutan Nizâmü’l-mülk, ahiret gününde sultanın yönetimi konusunda hesap vereceği düşüncesiyle diğer siyasetname yazarlarından ayrılmaktadır. Nizâmü’l-mülk’e göre; hükümdar yönetimdeki işlerini hiçbir şekilde başkasına vermemeli, bu işleri yalnızca kendisi yapmalıdır. Bu konu hakkındaki fikirleri, açıkça mutlak monarşiyi savunduğunun işaretidir. Sultanın adil olması;

²²⁴ Şeyzerî, *en-Nehcü’l-Meslûk fi Siyâsetü’l-Mülûk*, s. 61.

²²⁵ Şeyzerî, *en-Nehcü’l-Meslûk fi Siyâsetü’l-Mülûk*, ss. 63-64.

²²⁶ Enuşîrvan ya da Nûşîrevân, eski İran Sasani devletinin yirminci kralıdır. Hintlilerle ve Rumlarla savaşmış, adaleti ile tarihte ün yapmıştır. Hz. Peygamber’in, Enuşîrevan hakkında şu sözleri söylediği rivayet edilmektedir: “Ben Nûşîrevân gibi adil bir hükümdar zamanında doğdum.” Diyerek adaletini belirtmiştir. Huart, “Nûşîrevân”, İA, C. IX, s. 370.

yönetimdeki keyfi muameleleri ve her türlü bozuklukları engeller. Nizâmü'l-mülk, halka adaleti yayacak olan kişiyi Müslüman hükümdar olarak görmektedir.²²⁷ Nizâmü'l-mülk *Siyasetnâme* adlı eserinde yöneticinin sahip olması gereken ahlaki davranışları anlatırken İran geleneğine ait hikâyelere de yer vermektedir. Nizâmü'l-mülk, adalet konusunda şunları ifade eder: “*Sultan merhametli ve adaletli olursa, halk daima huzur içinde yaşayacaktır.*”²²⁸ Nizâmü'l-mülk, adalet konusundaki düşüncelerini desteklemek için, “*Adalet dinin temeli, ordunun güveni de riayettedir.*” hadisini nakletmektedir. Sultana yakışan adaletli olmaktır. Sultan; şahsi menfaatlerini düşünmeyen, halkın refahını, iyiliğini isteyen, kıskanç olmayan ve Allah’tan korkan kişidir.²²⁹

Nizamü'l-mülk, adil bir yönetici ve cihanın hâkimi olarak Sultan Melikşah’ı görmektedir. Melikşah’ın adaleti, şefkati ve yönetimindeki doğru uygulamalarının yanında; mazlumlara kurtarmak için sarf ettiği çabalara eserinde sıkça yer vermektedir. Nizâmü'l-mülk, adil yönetim konusunda diğer siyasetnâme yazarlarından farklı olarak; hükümdarın memleketinde adaleti sağlayabilmek için, memleketin her bir köşesine casus ve habercilerin gönderilmesi noktasında nasihatler vermektedir. Casuslar sayesinde hükümdar memleketin her tarafında olup bitenlerin farkında olacaktır. Vilayetlerde bulunan idareci ve memurların halka karşı olan tutumlarından haberdar olacaktır. Hükümdar bu uygulamayı yaptığı zaman gerçek anlamda adil bir yönetim sağlayacaktır.²³⁰

Nizâmü'l-mülk’e göre; sultan yaptığı her işte Allah’ın rızasını gözetmelidir. Nizâmü'l-mülk; sultanın halkına adaletli davrandığı takdirde iyilik yapmış sayılabileceği düşüncesindedir. Bu iyiliğinden dolayı halk onun için dua edecektir. Dua daim olursa, devlet pâyidâr olur ve mülk zamanla nimetlenir. Nizâmü'l-mülk; acem sultanlarının meydanda yüksekçe bir yerde durarak sahrada toplanmış bütün şikâyetçilerin şikâyetlerini alıp adalet dağıttığından bahsetmiştir.

Nizâmü'l-mülk, adaletin önemine dikkat çekmek amacıyla Hz. Peygamberin şu hadis-i şerifini nakleder: “*Allah, yöneticilerin her birini kıyamete, elleri bağlı*

²²⁷ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 120.

²²⁸ Nizamü'l-mülk, *Siyasetname*, s. 75.

²²⁹ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 35.

²³⁰ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 63.

olarak getirir. Yönetici adil ise elleri çözülür ve cennete girer; zulmetmişse elleri bağlı cehenneme girer.”.²³¹ Nizamü'l-mülk'e göre; hükümdarın adaleti tesis edebilmesi için uyanık olması gerekir. Bunu da en iyi adalet divanlarını düzenleyerek yapabilir. Hükümdar bu uygulamayı sürekli yapıp zulme uğrayanları dinleyerek adaleti hakkıyla yerine getirmelidir. Zalimler, cezalandırılma korkusuyla insanlara zulmedip baskı yapmaya cesaret edemezler.²³² *Siyasetnâme*de devlet başkanına; herkese karşı adil davranmasını, boş hevesler peşinde koşmamasını ve zulme uğramış kimselerin hakkını öz adaletiyle teslim etmesini nasihat vermektedir.²³³

Nizamü'l-mülk, adalet konusunu bitirirken Sultan Mahmud'un yönetimde gösterdiği adil uygulamalardan övgüyle bahsetmektedir. Sultan Mahmud'u Allah'tan korkan, kuvvetli, keskin görüşlü, dindar ve adil biri olarak nitелеmektedir. Nizâmü'l-mülk insanlar için en iyi devrin, devletin başında adil bir sultanın olduğu devir olduğunu açıklamaktadır. Nizâmü'l-mülk *Siyasetnâme*'de, adalet olunca mertliğin de olacağı sözüyle adalet konusunu bitirmektedir.²³⁴

Gâzâlî, yönetimde adaletin ancak olgun bir akılla gerçekleşebileceği fikrindedir. Hükümdarda sağlam ve olgun bir akıl olmazsa yönetimde başarı mümkün olmayacaktır. Hükümdar, yönetimi altında yapılan bir zulmü görür ve buna sessiz kalırsa, zulmü kendi yapmış gibi olacaktır. Gâzâlî'ye göre; hükümdar dindar olup dünyasını da dinine bağlı olarak değiştirmiş kimsedir.²³⁵ Adaletle örnek olarak, “Abdullah b. Zahir'in babasına sorar, ‘Bu devlet kaç sene yaşayabilir ve ne zamana kadar hüküm sürdürebiliriz?’ Babası ona, ‘Yönetimde adalet ve merhamet olduğu sürece’ cevabını verir.” diyaloguna yer vermiştir.²³⁶

İbn Rüşd, yöneticide bulunan adalet duygusu neyi gerektiriyorsa onun yapılmasını ifade etmiştir. Mülkte bulunan doğruluk kavramı da aynı şekilde olmalıdır. Koruyucunun ve şehrin adaleti birbirleriyle uyum halinde olmalıdır.²³⁷

²³¹ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, ss. 8-10.

²³² Dilek Özçelik, *Siyasetnâmelerin Yeri ve Önemi*, s. 37; Sâ'dî Şirazî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 86.

²³³ Barış Eşmeli, “*Siyasetnâme*”, *Tesam Akademi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Eylül Bursa 2016, s. 141.

²³⁴ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 35.

²³⁵ Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 37.

²³⁶ Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 118.

²³⁷ İbn Rüşd, *ed-Darûrî fi's-Siyase*, s. 103.

İbn Teymiyye, adalet konusunda ideal kanun koyucu olan başkanla ideal toplumun mümkün olabileceğini savunmaktadır. Bu konuda ayet ve hadislerden alıntılar yapmaktadır. Mâverdî gibi şeriatı savunan İbn Teymiyye adaletin merkezine şer'î hükümleri koymaktadır.²³⁸

Abbasî veziri Tâhir; Allah'ın hükümdarı o mevkiye getirerek onun ihsanda bulunmasını ve idaresi altındaki insanlara şefkatli olmasını emrettiğini ifade etmektedir. Bu sorumluluğu en iyi adil muamele ederek yerine getirilebilir. Yönetici bu sorumluluğunun bilincinde olmalı; halkın Allah'ın emaneti olduğunu unutmamalıdır. Tâhir b. Hüseyin'e göre; yönetici Ahiret gününde Allah'ın bütün amellerinden sorumlu tutulacaktır. Şu halde yönetici uygulamalarında adaletli olmalı ve amellerine de dikkat etmelidir.²³⁹

Tâhir b. Hüseyin, şahsi tecrübe ve birikimine dayanarak bu konuda değerlendirmeler de yapmaktadır. Yöneticinin mutlak saadete ulaşabilmesinin ilk şartı adil olmaktır. Bu çerçevede yönetici halkı için uygun olmayan durumları ortadan kaldırmalı ve Allah'ın kanunlarını uygulamalıdır. Aynı zamanda yöneticinin önemli görevlerinden biri de insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmektir. Yönetici, yargı sisteminin adalet esasına göre yürütüldüğünden emin olmalıdır. Suçluları şer'î hükümlere uygun bir şekilde cezalandırmalıdır. Yöneticinin reayaya karşı sorumlulukları hakkında değerlendirmelerde bulunan Tâhir b. Hüseyin'e göre; bu sorumluluklardan en önemlisi, adaleti tam anlamıyla tesis etmek için halkın durumundan haberdar olmaktır. Haksızlıklar, adam kayırmalar ve insanların hoşnutluğunu ortadan kaldıracak durumlar hakkında tespitte bulunmak da bu sorumluluklar arasındadır.²⁴⁰

Yusuf Has Hacıp, yöneticilerin adaletli olması gerektiğini şu beyitlerle açıklamaktadır: "*Devamlı olmak istiyorsan, adaletten ayrılma ve devletinde zulmü ortadan kaldır. Yönetici; akıllı, bilgili ve adaletli olmalıdır.*"²⁴¹ *Kutadgu Bilig*'de hükümdar adaletin temsilcisi olarak görülür. Bunu, "*Tanrı doğruluk yapman için*

²³⁸ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 87.

²³⁹ Tahir b. Hüseyin, *Siyasî Nasihatnâme*, s. 27.

²⁴⁰ Hüseyin b. Tahir, *Siyasî Nasihatnâme*, ss. 37-38.

²⁴¹ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, ss. 112-113.

seni bu makama getirdi. Sen de işini doğrulukla yap.” sözünden açıkça görebilmekteyiz.²⁴²

Yusuf Has Hacıp *Kutadgı Bilig*’te; ben işlerimi adalet üzerine hallederim, bey ya da kul diye ayırmam der. İster oğlum, ister akabam olsun hepsi birdir diyerek insanlara karşı eşit bir şekilde yaklaştığını ifade eder. Zaten devletin temeli ve esası adalet üzerinedir. Bey adaletli olur ve adil kanun koyarsa bütün dilekleri gerçekleşir.²⁴³ Yusuf Has Hacıp bu sözleriyle, adaletin devletle halk arasındaki adil etkileşimi ele almıştır.

Sühreverdî, devlet başkanının gerçek anlamda adil olabilmesi için; dini kanunlara uygun hareket etmesi gerektiğinin düşüncesindedir. Sühreverdî, adaletle ilgili görüşlerinin temel dayanağı olan ayet ve hadislerin yanı sıra; Platon’un ideal devlet anlayışından etkilere de yer vermektedir. Sühreverdî, adaletin önemini; Platon’un, “*Eşya adalet ile sabit; zulüm ile heba olur.*” sözüne yer vererek açıklamaktadır.²⁴⁴

Sühreverdî’ye göre; devlet başkanı yönetimde adaleti tesis etmek için şu hususlara dikkat etmelidir:

1. Dini kanunlara uymak ve dini insanlar arasında yaymak
2. Yönetimi altındaki her türlü zulmü ortadan kaldırmak ve muhtaçlara yardım etmek
3. Halkın menfaatini önde tutmak
4. Devlet memurlarını sürekli teftiş etmek
5. İshraf ve cimrilikten kaçınmak
6. Şer’i kanunlara uygun kararlar alıp suçluları ona göre cezalandırmak
7. Devlet içerisinde liyakatli ve ehli kimselere görev vermek

²⁴² R. Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, TDK. Yayınları, Ankara 1991, ss.112-113.

²⁴³ İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdek Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Serisi: 13, İstanbul 1980.

²⁴⁴ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 50; benzer görüşler için bkz. Tahir b. Hüseyin, *Siyasî Nasihatnâme*, ss. 37-38.

Saydığımız bu niteliklere sahip olan başkanın, yönetimi de kararları da adil olmuş olacaktır.²⁴⁵

Kâsım b. Seydî el-Hâfız Ankarî'ye göre; adalet bir kimseye iyilik etmek değildir. Adalet her iyiliği yerli yerine getirmektir. Eğer yönetici Allah'ı bulmak istiyorsa adaletle hükmetmeli, adil olursa yol zaten Allah'a çıkacaktır.²⁴⁶

Zencânî, adalet konusunu ele alırken Nahl ve Sa'd surelerinden alıntılar yaparak konuya başlar: "*Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği ve akrabaları gözetmeyi emreder; kötülükten, çirkinlikten ve haddi aşmaktan men eder, tutasınız diye size öğüt verir.*"²⁴⁷ "*Ey Davut! Biz sana yeryüzünde sultanlık verdik. O halde sende insanları adaletle hükmet.*"²⁴⁸ Zencânî; yöneticinin adil yönetim gösterip halkın durumunu gözeten sultanı mutlu olarak görmektedir. Halk onu sevip itaat edip yasaklarına uymalıdır. Bu konudaki tezini Nisa suresinin elli dokuzuncu, "*Allah'a, Resulüne ve idarecilerinize itaat ediniz*"²⁴⁹ ayetine dayandırmaktadır. Yine Zencânî, adalet konusundaki görüşlerini temellendirmek için şu hadise yer verir:

"*Allah Teâlâ yeryüzünde adaletten daha kıymetli bir şey yaratmadı. Adalet, Allah'ın yeryüzündeki terazisidir.*" Eserinde örnek verdiği bir başka hadis ise: "*Sultanın bir gün adil davranması yetmiş senelik ibadetten hayırlıdır.*"²⁵⁰

Gâzâlî, yöneticilerin adalet yolunu izlemelerini ve ilahi kanunları uygulayarak dinin emirlerini yerine getirmelerini nasihat etmektedir. Eserinde verdiği öğütler genel olarak adalet erdemi etrafında dönmektedir. Gâzâlî'ye göre; devlet yönetiminde meşru bir sultan olmanın ve halkı mutluluğa ulaştırmanın yolu adaletten geçmektedir. Allah'ın seçtiği kişi naib, onun gölgesi de vekildir. Yönetici adalet yolundan ayrılarak halkına zulm edip hırslarına kapılırsa; onun Deccal'in yardımcısı olacağını ifade etmektedir.²⁵¹ *Nasihatü'l-Mülük*'unda adaletin önemi üzerinde durmuş, adaletin dinden daha önemli olduğu tespitini yapmıştır. Dünya ancak adalet

²⁴⁵ Sühreverdî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 53-55.

²⁴⁶ Kâsım b. Seydî el-Hâfız Ankarî, *Enîsü'l-Celîs*, s. 27.

²⁴⁷ Kurân-ı Kerîm, Nahl 90 ayet; aynı ayet Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde ile'l-Mead*, s. 352'de geçmektedir.

²⁴⁸ Kurân-ı Kerîm, Sa'd 26 ayet. Aynı ayet Mâverdî'nin *el-Ahkâmu's-Sultânîyye*, s. 20'de geçmektedir.

²⁴⁹ Kurân-ı Kerîm, Nisa 59 ayet.

²⁵⁰ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fî'l-Fedâilî's-Senîyye*, ss. 99-100.

²⁵¹ Lambton, "Gâzâlî'nin Nasihatü'l-Mülûk'unda Saltanat Teorisi", s. 214.

ve eşitlik üzerinde bayındır olabilir. Gâzâlî, halkı arasında zulmü kaldıran ve adil davranan başkanın; memleketinde hükmün daimi olacağına işaret etmektedir. Dünyanın bayındır ve harap olması adalet ve zulüm ile olabilir. Bununla ilgili İran hükümdarlarından adaletiyle dillere destan olan Enûşîrvân'ı örnek göstererek onun zamanında halkın mutlu bir hayat sürdüğünü ifade etmektedir.²⁵²

İlmi ve idari birikimlerinden faydalanan el-Herevî, adalet hususunu devlet düzeni üzerinden ele almaktadır. el-Herevî, devlet düzeninin ancak adaletle idame edilebileceğini; huzur ve düzenin ortadan kalkmasının da zulümle gerçekleşebileceğini açıklamaktadır. Herevî, konu hakkında Enûşîrvân ve Büzürmihr'in öğütlerini kendine özgü bir üslupla sunmaktadır.²⁵³

Mâverdî'ye göre; devleti ayakta tutan en önemli unsurlardan biri adalettir. Adalet mekanizması; halk ile devlet arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde yürütülmesini sağlar. Mutluluğun kaynağı ve halkın devlete olan güveni, bütün dönemlerde adaletle bağlı olarak görülmüştür. Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniyye* eserinde bu konuya geniş yer ayırmaktadır.²⁵⁴

Fârâbî; Platon'un devletindeki erdemler arasında yer alan adalet kavramını İslam kültürüne uygun olarak uyarlayarak ele almaktadır.²⁵⁵ Fârâbî; ideal devlet felsefesini geliştirip, ideal devletin merkezine "adalet" kavramını koymuştur. Fârâbî gibi diğer filozoflar da yöneticilerin sahip olması gereken en önemli vasıf olarak adaleti gösterirler. Devletin uzun ömürlü olması için adaletle yönetilmesi temel ilkedir.

Muhammed b. Aldülkerim Şihâb en-Neyrîzî; saltanat sahibi olan adil hükümdarın, halkı zulüm ve adaletsizlikten korumak için seçilmiş kimse olduğu görüşündedir. Yüce Allah hükümdarları, adalet ve ihsanlarda bulunup Allah'ı ve onun dostlarını koruduğu için sultanları halife tayin ederek ödüllendirmiştir.²⁵⁶

²⁵² Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülük*, s. 53; bkz. Benzer âyet ve sözlere Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, s. 59, Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, s. 339.

²⁵³ el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye Fî Hiyeli'l-Harabiyye*, s. 72-74.

²⁵⁴ Mâverdî, *Kitabü'l-Nasihatü'l-Mülük*, s. 103.

²⁵⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1994, s. 33.

²⁵⁶ Şihâb en-Neyrîzî, *Miftahu's-Saade fî Kavâidi's-Siyâde*, s. 71; Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, s. 339.

Neyrîzî'ye göre; hükümdar adalet ile zulüm arasındaki farkı, ancak şer'i hükümlerle ölçülebilir. Şer'i hükümler Allah'ın kanunlarına göre verilir. Şer'i hükümlere göre; adalet en doğru şekilde uygulanmalıdır. Dolayısıyla adalet; hükümdar kendisiyle Allah arasında, kendisiyle halk arasında ve başkaları arasında olanlara riayet ettiği zaman tamamlanmış olacaktır.²⁵⁷

Adaletin tam anlamıyla tesis edebilmesi, devlet başkanının divan meclisini düzenlemesiyle mümkündür. Halk arasındaki ihtilafların çözülebilmesi ve zulmün önlenmesi adaletin uygulanabilirliğine bağlıdır. Zira meşveret ile halkın sorunlarını çözebilmek için belli aralıklarla divanın toplanması gereklidir. Buna örnek olarak Sühreverdî; Sasanî hükümdarlarının belli günlerde zulme uğrayan halkın şikâyetlerini dinlemek amacıyla, meclisin toplandığını belirtmektedir.²⁵⁸

Fars edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Sa'dî Şirazî, her şeye ibretlik gözüyle bakar. Sa'dî Şirazî *Nasihatü'l-Mülûk* adlı eserini hakikati gösteren bir ayna olarak görür. Sa'dî, büyük çaba gösterdiği Medîne-i Fâzılâ'sının temelini adalet üzerine kurmuştur. Bundan dolayı eserinde adalet konusuna sıkça yer verip hayal ettiği mutlu dünya üzerine betimlemeler yapmıştır. Ayrıca âyet ve hadislerden alıntılar yaparak konunun anlamını güçlendirmiştir.²⁵⁹ Sa'dî Şirazî, yaşadığı toplum içerisinde bulunan; yöneten ve yönetilenleri dikkatle gözlemleyip incelemiştir. Elde ettiği sonuçları, kendi görüş ve tecrübeleriyle birleştirip yararlı olacağını düşünerek eserini telif etmiştir. Sa'dî Şirazî'nin, "*Bütün bu bahçeleri dolaşıp da, dostlara hediye götürmesem yazık olur.*" sözünden eseri neden yazdığını açıkça görebilmekteyiz.²⁶⁰

Sa'dî Şirazî, devletin devamlılığını sürdürebilmesi için yöneticilerin reayayla iç içe olmalarını öğütlemektedir. İnsanlar arasında hiçbir ayırım göstermeksizin herkese adil, eşit ve merhametli yaklaşılmalıdır. Bunu gerçekleştirdikleri zaman devlet ayakta duracaktır. Yöneticilerin kendilerinden sonra geriye bırakacakları tek

²⁵⁷ Şihâb en- Neyrîzî, *Miftahu's-Saade fî Kavâidî's-Siyâde*, ss. 96-97.

²⁵⁸ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 187; Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, ss. 445-447.

²⁵⁹ Sa'dî Şirazî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 11.

²⁶⁰ Sa'dî Şirazî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 51.

şey adları olacaktır. Sa'dî, bu hususta yöneticilerin adaletli ya da zalim olarak yâd edileceklerini hatırlatmaktadır.²⁶¹

Adalet hükümdarın ikiz kardeş gibidir, anlayışına sahip olan Şeyhoğlu Mustafa; ikisini ayrılmaz bir bütün olarak görmektedir. Ancak hükümdar adaleti terk edip aksi bir durumu tercih ederse âlem'in yıkılacağı ve bunun terk sorumlusunun da yine hükümdar olacağı altını çizmektedir. Diğer dünyada yaptığı zulmün vebalinin sorulacağı inancındadır. Şeyhoğlu Mustafa, hükümdarı idareleri altında yaşayan herkesten sorumlu olarak görmektedir.²⁶²

Hükümdar, reayasına ve askerine karşı adil olmalıdır. İdaresi altında bulunan zalimleri, fâsıkları ve isyankârları men etmelidir. Sultan güçsüzlerin ve mazlumların arkasında olduğunu göstermelidir. Şeriat bilgilerini iyice öğrenip sâlih kimseleri üstün tutmalıdır. Kendileri gibi halkı da daima iyiliğe ve hayırlara teşvik etmelidir. Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; bunlar hükümdarın Allah'a olan yakınlığına araç ve sebeptir. Bu doğrultuda Şeyhoğlu, "*Bu, yüce Allah'ın iyiliğidir ve onu istediğine verir.*"²⁶³ ayetini naklederek ancak hükümdarın insanları kutlu saadete ulaştırabileceğini ifade etmiştir.²⁶⁴

Adil yöneticinin bulunmadığı toplumda insanlar arasında zulüm ortaya çıkar, kötüler iyilere musallat olur. İnsanların kalplerinde itaatsizlik ve isyan ortaya çıkar. Toplum içerisinde bazıları isteklerini yapmak için zulme yönelip kaotik bir ortam oluşturmaya çalışırlar. Bunların engellenmesi için güçlü, heybetli bir hükümdara ihtiyaç vardır. O zulmü ortadan kaldırır, halkı gözetir ve fitneye izin vermez. Bununla ilgili dönemin en meşhur sufilerden olan Fudeyl b. İyaz,²⁶⁵ "*Eğer benim kabul edilecek bir dileğim olsaydı, âdil hükümdardan başka kimseden istemezdim. Zira hükümdar reayanın ve devletin kurtuluşudur.*" sözünü zikretmektedir.²⁶⁶

²⁶¹ Sa'dî Şirazî, *Nasihatü'l-Mülûk*, ss. 53-77.

²⁶² Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, s. 36.

²⁶³ Kurân-ı Kerîm, Mâide Suresi, 54 ayet.

²⁶⁴ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, ss. 69-70.

²⁶⁵ Fudayl b. İyaz VII. Yüzyılın en önemli Sofilerindendir. Horasanlı olup Halife Harun Reşid devrinde Kufe'de yaşamıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.. "Fudayl" mad., *LA.*, C. IV, S. 681.

²⁶⁶ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâil's Seniyye*, s. 103; Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Mirâtu'l-Mülûk*, s. 139.

Zencânî; adil hükümdarı, idaresi altında yaşayan halka merhamet eden, onları zulümden koruyan koruyucu olarak tanımlar. Hükümdarın, halkı itaatle yönetebilmesi için affedici ve merhametli olması gerekir. İnsanların içine korku salarsa onları isyankârlıktan men etmiş olur. Bunları yapan bir sultanın saltanatı yücelir, idaresinde adalet sağlanır. Adaletli olmayan, halkına zulüm eden hükümdarın saltanatı daim olmayacaktır. Zencânî; adalet konusunu anlatırken İran kültüründen gelen kralların hikâyelerinden ve hikmetli sözlerinden sıkça alıntılar yapmaktadır. Erdeşir b. Babek: “*Hükümdar adil olursa halk da ona itaat eder.*” Hükümdarın adaleti uygulamak için iki ana zorunluluğu vardır. Bunlardan biri eksik olursa idarede isyan ve zulüm meydana gelir. Devletin temelini oluşturan adaleti güçlendirilip herkese hakkını verirse, idare düzen içinde olacaktır. Zencânî’ye göre; adil yönetilen memlekette huzur ve saadet yayılır, bu şekilde halkın devlete olan bağlılığı da artar.²⁶⁷

Nizâmü’l-mülk’ e göre; hükümdarın ülkesinde adaleti herkese dağıtabilmesi için, mezalim’e oturması ve kendi kulağıyla haksızlığa uğrayanları dinlemesi gerekir. Bununla ilgili olarak ağır işiten bir hükümdarın hikâyesini nakletmektedir:

*“Zamanın hükümdarlarından biri ağır işitmektedir. Bu hükümdar belli zamanlarda halkın dertlerini öğrenmek için meydana çıkar. Fakat bir süre sonra hükümdar, kendisine yardım eden Hacib’in doğruyu söylemediğinden şüphelenir. Gerçeği dosdoğru öğrenebilmek adına hükümdar, zulme uğrayan kişilerin bundan sonra kırmızı elbise giymeleri emrini vererek mazlumlara artık hacibe ihtiyaç duymadan tanıyabilmiştir. Böylelikle hükümdar, kulaklarının iyi duymamasına rağmen zulme uğrayanları görüp, halkına adalet dağıtabilmiştir.”*²⁶⁸

Nasîruddin Tusî’nin siyasi görüşleri, temelde adalet kavramı etrafında şekillenmiştir. Kâinatın adalet ile dengede duruşunu belirten Tusî, devletin de adalet ile dengede durabileceğini savunmaktadır. Tusî’ye göre; adaletin uygulanabilmesi için belli başlı şartların olması gerekmektedir. Bu şartlardan birincisi, insanlar arasında sınıf ve makam farkı gözetmeksizin herkesin eşit tutulmasıdır. Adaletin ikinci şartı, halkın durumundan haberdar olarak; onların mertebelerine göre

²⁶⁷ Zencânî, *el-Letâîfü'l-Alâîyye fi'l-Fedâîli's-Senîyye*, s. 104.

²⁶⁸ Nizâmü’l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 10; Zencânî, *el-Letâîfü'l-Alâîyye fi'l-Fedâîli's-Senîyye*, s. 106; Mâverdî, *Teshîlü'n-Nazar*, s. 147.

ihtiyaçlarının belirlenip karşılanmasıdır. Üçüncü şartı ise, mevki ve sınıflar arasındaki denge bulunarak ortak yarara göre durumların taksim edilmesidir. Ortak yararların sağlanması; insanlar arasındaki bağlılık ve yardımlaşma duygusunu güçlendirdiği gibi sultana olan itaatleri de arttıracaktır.²⁶⁹

Şeyh Sâdi'ye göre; sultanların sahip olması gereken güzel huylarından ilki adalet duygusudur. Sultan, herkes tarafından tanınıp uzun yıllar sonra bile güzellekle hatırlanmak istiyorsa adil olmalıdır. Bu konuda şunları söyler: "*Nice şanlı, meşhur insanlar toprağın altına gömülmüştür. Bazılarının yeryüzündeki varlıklarından hiçbir kanıt kalmamıştır. Sultan Mahmud'u toprağa gömdüler ve toprak onu öyle aldı ki kemikleri bile kalmadı. Nûşîrevan da öldü; ancak onun adı yaşamakta ve daima hatırlanmaktadır. Çünkü adaletle idare ediyordu.*" Sultanlar, Nûşîrevan gibi yâd edilmek ve adlarını yaşatmak istiyorlarsa idarelerinde adaleti ön planda tutmalıdır.²⁷⁰

Necmuddîn-i Dâye; *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead* adlı eserinde hükümdarın adaleti tesis edip zulmü ortadan kaldırmak gibi yükümlülüklerinin olduğunu söylemektedir. Hükümdar, reaya arasındaki eşitsizliği kaldırarak güçlünün mazlumu ezmesini önlemelidir. Necmuddîn-i Dâye, hükümdarın kendinden önce idarede bulunan hükümdarlara ait kanunları tekrar ele alması gerektiğini söylemiştir. Kanunların içerisinde kötü olanlar varsa ve halka zarar verdiyse; hükümdar derhal o kanunları kaldırmalıdır.²⁷¹

Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk* eserinin birinci bölümünde yazdığı hükümdarın sahip olması gereken özelliklerin içinde adaleti merkeze almak vasfı da vardır. İkinci bölümde adalet erdeminin önemi ve faydası üzerinde durmaktadır. Amâsî'ye göre; adalet erdemi öfke ve nefsi isteklerin akıl üzerinde üstünlük kurmasına engel olmaktır. Adaletin sağlanması ancak akli yetkinliklerin kazanılmasıyla mümkündür. Amâsî, adaletin üstünlüğüne delil göstermek için Hz.

²⁶⁹ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, ss. 295-298.

²⁷⁰ Sa'dî Şirazî, *Gülîstan*, s. 31.

²⁷¹ Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, s. 355; Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, s. 413.

Resulullah'ın Enûşîrvân hakkında söylediği rivayet edilen: “*Ben adil hükümdar devrinde doğdum*” sözüne atıfta bulunur.²⁷²

Hüsameddin Amâsî, adalet erdemini ahlak teorisinde merkeze alarak değerlendirmektedir. Adalet kelimesinin eşitlik anlamına geldiğini belirten Amâsî, toplum içerisinde mutlak eşitliği savunmaktadır. Devlet işlerinin yanı sıra günlük hayatın düzenlenmesinde adalet erdemi gözetilmelidir. Amâsî, adaletin önemine dikkat çekmek için adaletin çeşitlerinin olduğunu söylemektedir. Bunlar; malların bölünmesi, ticari ilişkiler ve siyasette adalet şeklindedir. Adalet erdemine sahip olan kişi, aslında eşit olmayan şeyleri eşit duruma getirendir. Bu bağlamda adalet erdemi toplumsal düzen içerisinde değerlendirildiğinde; insanlar arasındaki sınıflar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve dengenin sağlanmasıdır. Amâsî, konunun anlamını güçlendirmek amacıyla ayet, hadis ve Sasanî kralların kıssalarına yer vermektedir. Eserin ikinci bölümünde anlatılan hikâyeler genellikle adalet erdemini vurgulayıp konuyu örneklerle pekiştirmektedir.²⁷³

Devletin ve memurların adaletle düzene koyulabileceğini belirten İbnü't-Tıktakâ, bu konuda sultan Hülâgû'nun 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirdiğinde imzaladığı fermanını zikreder. Fermana kâfir fakat adil sultanın; Müslüman ama zalim sultandan daha iyi olduğu geçmektedir. İbnü't-Tıktakâ *el-Fahrî* eserinde buna benzer örneklerle sıkça yer vererek konunun anlamını güçlendirmektedir.²⁷⁴

Seâlibî'ye göre; gökler ve yerler adalet üzerinde var olurlar. Dünyadaki bütün din, mezhep ve devletlerinin nezdinde adalet mülkün temeli ve siyasetin merkezidir. Hükümdar, yönetimde adaleti zulme tercih edip uygularsa halk ve diğer hükümdarlar tarafından saygı görür.²⁷⁵ Seâlibî; *Âdâbu'l-Mülûk* eserinde, adaleti ile öne çıkmış sultanı, kışın çıkan güneşle sonbaharda çıkan aya benzetir. Onun idaresinde geçen bütün zamanlar mutlu ve huzurlu geçer.²⁷⁶

Müellifi belli olmayan *Tuhfetü'l-Memlûk* adlı eserde adil hükümdar, yüce Allah tarafından korunduğu belirtilir. Ayrıca eserde adil sultan, itikadını adaletle

²⁷² Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, s. 407.

²⁷³ Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, ss. 231-235

²⁷⁴ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-Sultânîyye ve'd-düveli'l-İlâmîyye*, s. 38.

²⁷⁵ Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, s. 96.

²⁷⁶ Ebû Masur es- Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, s. 57.

bağlayıp, kendini iyiliğe yönelttiği zaman bahtı açık, dünyada ve ahirette mutluluğa erişeceği müjdesi verilmektedir.²⁷⁷

Yönetimde adalet, ne eksik ne de fazla olmalıdır. Çünkü adaletin her iki tarafı zulümdür. Nasîruddin Tusî; adaleti diğer erdemlerden ayırarak onun orta olması hususunu hassasiyetle vurgulamaktadır. Tusî, adalet konusundaki görüşlerini açıklarken Platon'un açıklamalarına yer vererek görüşlerini desteklemiştir. Platon'un bu konudaki açıklaması şöyledir: *"Zulüm, fazla ve eksik isteklerde bulunmaktır. Ancak zalim kendileri için faydalı olan şeyleri fazlasıyla ister, başkaları için çok az istekte bulunur. Zararlı bulduğu şeyleri ise başkaları için fazlasıyla ister. Fakat, adaletin temeli eşitliktir; her iki tarafın ne eksik ne de fazla olması gerekir. Çünkü adalet, dengelerin eşitliği anlamına gelir."* Tusî'ye göre; idarenin, düzenin ve her şeyin ortasını belirleyen kanunlardır. Gerçek adalet, ilahi kanunlarla mümkün olabilir. Yönetici, halkı arasında adaleti ve eşitliği sağlamalıdır. Eşitlik ise en az iki birey arasında ortak bir durumla mümkündür.²⁷⁸ Dolayısıyla eşitlik yöneticilerin esas önceliği olmalıdır.

Sonuç olarak adalet; devlet başkanlarında bulunması gereken en yüksek ahlakî değer olarak görülmüş ve devletin daim olabilmesinin temel şartı sayılmıştır. Mutluluğun ana kaynağının da adaletle sağlanabileceği savunulmuş ve hükümdarın kendinden başlayarak herkese eşit bir şekilde adil davranması gerektiğinin altı çizilmiştir. Adalet; bütün siyasi geleneklerde, din, mezhep ve törelerde devletin temeli ve siyasetin ışığı olarak görülmüştür.

1.2. Akıllı Olmak

Yöneticilerin sahip olması gereken özelliklerden biri de akıldır. Ele aldığımız siyasetnâmelerde yöneticilerin akıllı ve bilgili olmaları ön plana çıkan özellikler arasında sayılmıştır. Hint ve İran siyaset geleneğinde yöneticilerin akıllı olmaları, önemle üzerinde durulan konular arasındadır. *Kelile ve Dimne* adlı eserde akıl;

²⁷⁷ *Tuhfetü'l-Memlûk*, s. 89.

²⁷⁸ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 124; Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, s. 235.

mutluluğun temeli ve anahtarı olarak tanımlanmıştır. Sultanlar, devleti akılcı bir şekilde yöneten bilge kişiler olarak görülmüştür.²⁷⁹

Şeyzerî, akıllı doğrunun batıl; batılın da doğru olmasına engel olan üstün bir nitelik olarak saymaktadır. Akıl, insan hayatındaki tecrübelerden faydalanıp ders çıkarmaktır. Bu konuda Şeyzerî; akıllı olmayı gerçekte var olmayan ve varlığı da mümkün olmayı bilmek, olarak tanımlamıştır. Olayların gerçek sebebini ve uygulayacağı yöntemi yol gösteren doğru düşünce olarak görmektedir.²⁸⁰

Zencânî, akıllı: “İnsanı kötülüklerden alıkoyan, iyiliklere yönelten bir melek” olarak tanımlamaktadır. Arap siyaset geleneğinde ise akıl; fikretmek ve düşünmek anlamına gelmektedir. Gâzâlî ise akıl kelimesini, Ukkal’dan makıl sığınılan kale anlamında yorumlamış ve hiçbir gücün akıllı yıkamayacağını belirtmiştir. Eserlerinde Said b. Cübeyr’in şu sözünü nakleder: “İnsanoğlunun özellikleri arasında akıldan daha üstün hiçbir şey görmedim. O yıkıldığı zaman kaldıran, zelil olduğu zaman yücelten, fakirleştiği zaman da zenginleştirendir.”²⁸¹ Bu sözlerden aklın yüceliği ve önemi açıkça anlaşılmaktadır. Zencânî, eserinde akıllı olmak hakkında şu beyitlere yer verir:

“İnsan akıl için yaratılmadı, cehalet ve zandan değil, akıldan nasibini al.

Cehalet sadece sahibini kötülemekle kalmaz, güzellikleri de götürür.”²⁸²

Yusuf Has Hacib, siyasetin temel ilkeleri arasında yer verdiği akıllı; ilahi güç tarafından verilen bir lütuf olarak görmektedir. Bu doğrultuda Kutadgu Bilig’de bilgi ve akılla ilgili beyitlere ağırlık vermiştir.²⁸³ Aklın önemini belirttiği: “Ey devletli hükümdar, adını akıl ve bilgiyle yükselt. Hükümdar akıllı ile halkı elinde tutandır; ilim olmazsa akıl işe yaramaz.” beyiti ve eserinin başka bir yerinde geçen: “Dünyaya hükmetmek istiyorsan diğer faziletlerin yanında akıllı olman da gerekir.” beyitiyle yöneticiye akıllı olması hususunda öğüt vermektedir.²⁸⁴

²⁷⁹ Ergen, “Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri”, s. 41.

²⁸⁰ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 66.

²⁸¹ Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, ss. 144-145.

²⁸² Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâilü's-Senîyye*, s. 134.

²⁸³ Mahmut Arslan, *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1987, s. 21.

²⁸⁴ Ergen, “Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri”, ss. 34-38

Yusuf, yöneticilerin akıllı olması gerektiği konusunu başka bir yerde şu beyitlerle zenginleştirir.

1950- "*Bey akıllı, bilgili ve yumuşak huylu olmalıdır.*"

1972- "*Bilgili ve akıllı beylerin her iki dünyada da mevkileri yüksektir.*"²⁸⁵

Gâzâlî, hükümdar olacak kişinin akıllı ve bilgin olmasının yanında ihtiyar olması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Çünkü genç yönetici ne kadar akıllı da olsa, ihtiyar kadar deneyimli ve tecrübeli değildir. İhtiyar yönetici, yalnızca birinden değil; birçok kişi ve olaydan tecrübe edinmiştir.²⁸⁶

Nizâmü'l-mülk; hükümdarın fitne, fesatlık çıkarmaya çalışanlardan ve devlete zarar vermek isteyenlerden endişe etmeyecek kadar akıllı olması gerektiğini belirtir. Hükümdar, bulunduğu makamdan dolayı akıllı ve ileri görüşlü olmalıdır. Memleketin asayişi ve düzenini bozacak eylemlerin etkisini önceden görüp bu doğrultuda önlemle karar almalıdır.²⁸⁷ Nizâmü'l-mülk aklın önemini şu sözlerle açıklar: "*Akıllı insanlar öfkelerini gizlerler. Akıl, nefsi isteklere galip gelir ve öfke anında nefsi kırabilir. Çünkü insan öfkелendiği zaman her şeyin doğru olduğuna inanır.*"²⁸⁸ Nizâmü'l-mülk, akıllı olmak ile ilgili olarak şu hikâyeyi naklederek bu konudaki görüşlerini pekiştirmiştir:

"*Haşimilerden bir genç, sarhoş olan bir grup ile kavga eder. Bu grup daha sonra gencin babasının yanına giderek oğlunu ona şikâyet eder. Baba oğlunu cezalandırmak ister. Bunun üzerine oğul babasına, 'Ey baba, benim hatam yoktur. Bunu yaptığım sırada aklım benimle değildi; beni cezalandırma, zira şimdi aklın seninledir.'* sözü üzerine baba oğlunu cezalandırmaktan vazgeçer ve onu affeder."²⁸⁹

Nizâmü'l-mülk; hükümdarın akıllı olması hususunda ve dergâhında olup biten her şeyden haberdar olması gerektiği noktasında öğütlerde bulunur. İstihbarat sahibi olmak için; ülkenin her bir tarafına gizli haberciler göndermelidir. Böylece hükümdar, ülkesinde vuku bulan bütün hadiselerden haberdar olacak ve akıllı bir

²⁸⁵ Dilek Özçelik, Sosyal Bilgiler Öğretiminde Siyasetnâmelerin Yeri ve Özellikleri, s. 15.

²⁸⁶ Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 125.

²⁸⁷ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 51., Sâ'dî Şirâzî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 81.

²⁸⁸ Ergen, "Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri", s. 38.

²⁸⁹ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 91.

şekilde memleketinde yaşanabilecek zulüm ve fesadı önceden tedbir alarak önleyebilecektir.²⁹⁰

Fârâbî'ye göre; ideal hükümdarın ilk önce nazarî aklının mükemmel olması, daha sonra ise; hayal gücünün çok iyi olması gerekmektedir. Fârâbî, bu doğrultuda diğer siyasetnâme yazarlarından ayrılır. Devlet başkanının, filozof-peygamber sentezi olması tezini ortaya atmaktadır. Böylece devlet başkanı üstün bir kişiliğe bürünmektedir.²⁹¹

Ahmed bin Hüsameddin Amâsî; akıl hususunda Fârâbî gibi, Platon'un öğretilerinden etkilenmiş ve eserinde bu öğretilere yer vermiştir. Amâsî Platon'un, "*İradenle öl ki, doğana uygun şekilde yaşa.*" sözüne yer vererek bu konudaki düşüncelerini açıklamaktadır. Amâsî, akıllı insanın eksiklikten kaçınıp kemal ile hareket etmesini istemektedir.²⁹²

Sühreverdî, akıl konusuna diğer siyasetnâme yazarlarından farklı bir bakış açısıyla bakmaktadır. Akıllı kişiyi, dindar ve doğru yolda olan şeklinde tanımlamıştır. Devlet başkanı ilim öğrenir ve bu ilmi başkalarına da öğretmeye çalışır. Sühreverdî, yöneticilerin akıllı olmaları hakkında Taberî'nin şu sözüne yer verir: "*Bir hadise vuku bulduktan sonra önlem alan kişiye akıllı denmez. Gerçekte akıllı kişi, hadise vuku bulmadan önlem alandır.*"²⁹³ Devlet başkanlarının olayları önceden kestirmeleri önemlidir. Zira akıllı yönetici gelecek konusunda plan yapan kişidir.

İbnü't-Tıktakâ, faziletli hükümdarların sahip olması gereken birtakım özelliklerin olduğunu belirtir. Sahip olması gereken en güzel özellik akıldır. İbnü't-Tıktakâ; devletlerin, memleketlerin ancak akılla yönetilebileceğini belirtmiştir.²⁹⁴

Yöneticilerin sahip olması gereken özellikleri ahlak ve edep ile açıklayan el-Mukaffa'ya göre; insanların yegâne istekleri dünyada ve ahirette mutluluğa ulaşmaktır. İnsanların bu isteklerini yerine getirmenin yolu ancak sağlam bir akılla

²⁹⁰ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 45.

²⁹¹ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, s. 20.

²⁹² Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülük*, s. 269.

²⁹³ Sühreverdî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 57-58.

²⁹⁴ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fî'l-âdâbi's-Sultâniyye ve'd-düveli'l-İlâmiyye*, s. 37.

mümkündür. Aklın, daima eğitimi ve terbiyeyi kabul eden bir yapısı vardır. Eğitimle akıl gelişir ve kötülüklerden arınır. el-Mukaffa; aklın gelişmesi ve olgunlaşmasının sevgi, doğru istek, hayırlara inanma, seçtiklerine bağlı kalma, sözde ve uygulamalarda adil olmakla gerçekleşebileceğini söylemektedir.²⁹⁵

el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir Ve'l-Edebu'l-Kebîr* eserinin başka bir yerinde akılla ilgili olarak; insanlar arasında yararlanılıp paylaşılan iki şey olduğunu belirtmektedir. Bunlar muhafaza eden akıl, diğeri ise; muhafaza edilen maldır. Akıl, insanın sahip olduğu değeri yükseltip güzelleştirir. Yöneticinin saygısını artırıp halkıyla arasındaki arabuluculuğu yapacaktır.²⁹⁶

Mâverdi'nin akıl konusundaki görüşleri şu şekildedir: "*Akıllı melik, dünyevi isteklerini terk edip akıllı kimselerin öğüdüne ve davranışlarına yönelmelidir. Devlet başkanı; akli ahmaklığa, cesareti korkaklığa, cömertliği cimriliğe, adaleti zulme tercih etmemelidir. Ancak o zaman gerçek üstünlüğe ulaşabilir. İdeal hükümdar akli ile hareket ederse hem devleti hem de halkını kurtarmış olur. Bu sayede hükümdar, halkın itaatine ve saygısına layık olur.*"²⁹⁷

Nasır-ı Hüsrev, kendi idari tecrübelerinden yola çıkarak yöneticilerin sahip olması gereken özellikleri açıklar. Yazmış olduğu *Saadet-nâme* eserinde sultana öğütler vermek yerine ahlaki kaidelere yer verir. Ahlaki kaideler arasında akıllı olmayı sayan Nasır-ı Hüsrev, gerçek mutluluğa ancak akılla ulaşılabilceğini savunur. Cahillerle dostluk kurmamak konusunda görüş bildirir. Sultan, gerçek mutluluğa ulaşmak istiyorsa akıllı insanları çevresinde bulundurmalı ve onlarla sohbet etmelidir. Zira kişiyi yüceltecek olan akıldır.²⁹⁸

Necmuddîn-i Dâye, yaşadığı dönemin siyasal ve sosyal durumu itibariyle sorunları tasavvufi açıdan ele almaktadır. Yazdığı *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead* eserinde hükümdarın dini ve ahlaki görevleri arasında akli saymaktadır. Akıl konusuna, "*Allah'ın ilk yarattığı şey kelimadır, ilk yarattığı şey akıldır.*" hadis-i şerifiyle giriş yapmaktadır. Necmuddîn-i Dâye, aklın olduğu yerde utanma; aklın

²⁹⁵ el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir Ve'l-Edebu'l-Kebîr*, ss. 41-43.

²⁹⁶ el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir Ve'l-Edebu'l-Kebîr*, s. 52.

²⁹⁷ Mâverdi, *Kitabü'l-Nasihati'l-Mülûk*, s. 74.

²⁹⁸ Nasır-ı Hüsrev, *Saadet-nâme*, s. 18.

olmadığı yerde ise utanmanın olmadığını belirlemektedir. Akıllı, hakkın kaleminin bir parçası olarak gören Necmuddîn-i Dâye'nin bu görüşünün temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir.²⁹⁹

Şeyzerî aklın önemi hususunda, "*Hükümdarın sahip olduğu en üstün Allah vergisi akıldır. En kötüsü ise cehalettir.*" demiştir. Şeyzerî, insanın aklından daha üstün övüneceği bir şeye sahip olmadığını ve bilgisizliğin de onu her türlü güzellikten mahrum edeceğini belirtir. Şeyzerî, insanları üç kısma ayırır. Bunlar: akıllılar, aptallar ve günahkârlardır. Bu ayrımı yaptıktan sonra bu kısmı açıklar:

*"Akıllı kimse doğru, yumuşak huylu, konuşmasını bilen ve dini yaşıyandır. Aptal kimse düşünmeden konuşup savunduğu görüşten hemen vazgeçendir. Günahkâr kimse ise, emanete hıyanet eden, kendisine verilen sırrı herkese yayan kişidir."*³⁰⁰

Şeyh Sâdi'nin bu konudaki görüşü; şehirlerin, memleketlerin ve devletlerin akıllı kişilerle değer bulacağı şeklindedir. Hükümdar, milletten ve devletten sorumlu olduğu için akıllı olmakla birlikte akıl sahibi kimselere de ihtiyaç duyar. Zira hükümdarın; akıl sahiplerinin verecekleri nasihatlere, onların padişaha olan yakınlığa duydukları ihtiyaçtan daha çok ihtiyacı vardır. Şeyh Sâdi, *Gülistan* eserinin sekizinci bâb'ında hükümdara; idarede akıllı insanları memur edip akıllılardan başkasına memuriyet vermemesi yönünde nasihatte bulunur.³⁰¹

Zemahşerî'ye göre; akıl ve bilgi, insanı yücelten en büyük değerdir. Bir kimseyi yücelten de alçaltan da bilgisidir. Akıl ve ilim, insanı her türlü fenalıktan ve kötülükten koruyan bir baba gibidir. Zemahşerî; eserinin birinci bölümün sonunda padişahlara akla ve ilme önem vermeleri noktasında öğüt vererek konuyu bitirmektedir.³⁰²

Muhammed b. Aldülkerim Şihâb en- Neyrîzî, sultanı halkı kötülüklerden, zulümden, hilelerden koruyacak; şer'i hükümlere uygun kararlar alabilecek akıllı

²⁹⁹ Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, ss. 84-85.

³⁰⁰ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 67-68.

³⁰¹ Sa'dî Şirâzî, *Gülistan*, s. 167.

³⁰² Allâme Zemahşerî, *Etvâku'z-Zehab*, s. 405.

kimse olarak tanımlar. Sultanın akıllı olması zaruri olmakla birlikte, sultan aklını halkın refahı için kullanmalıdır.³⁰³

Müellifi belli olmayan *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel*'de insanların, akılları sayesinde itibar kazanıp cennette de güzel bir yer edindiği belirtilir. Akıl için, "Akıl, sözlerde ve davranışlarda kararlı olmaktır." tanımı yapılmıştır. Ancak akıldan yararlanamayan kimseler, cehaletin zararlarına sürüklenir. Eserin birinci bölümünde, Sasanî hanedanlığından olan Ardeşîr'in akıl konusundaki sözlerine yer verir: "Akıllı olanın, elde edemediği şeylerin hiçbir önemi yoktur. Akılsız birinde her şeye sahip olma hevesi vardır."³⁰⁴ *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel* eserinin başka bir yerinde ise; akıllı insanın on özelliğinden bahsedilir. Bunlar: hoşgörülü olmak, dindar olmak, edepli olmak, mütevazı olmak, sabredici olmak, ölçülü davranmak, zulümden kaçınmak, iyilik yapmak, cömert olmak ve öğütleri kabul etmek. Bu özellikler kişiyi her türlü sorundan, anlaşmazlıktan sakındırıp öfkesine kapılmaktan alıkoyarak sosyal konumunu korumaktadır.³⁰⁵

Hükümdarın akıllı olması hususunda Machiavelli, diğer ilim insanlarından farklı bir çizgide fikirlerini dile getirir. Machiavelli, hükümdarın savaş esnasında düşmanların kafasını karıştırarak çeşitli akli hilelere başvurmayı aklın en büyük göstergesi olarak görür. Bu doğrultuda yardımcı kuvvetlerin geldiğini belirterek ya da takviye güçleri gibi bazı şeyleri bir anda göstererek; onları şaşırtmak ve telaşlandırmak hatta korkutup dağılmalarını izlemek mümkündür. Bu sayede savaş daha kolay kazanılabilir. Bu düşüncesini zenginleştirmek için Machiavelli, Roma ordusundan Minuciu Rufs ve Acilius Glabrio'nun bu yöntemi kullanıldığını ve bunun sonucunda savaştan zaferle ayrıldığını örnek gösterir.³⁰⁶

1.3. Cesur Olmak

Yöneticide bulunması gereken en önemli özelliklerden biri de cesarettir. Cesur olmak, yöneticiler için övülmüş özelliklerdendir. Şeyzerî, yöneticinin cesur olmasıyla ilgili olarak şu tanımı yapar: "Yönetici, cesaretiyle kendisine düşman olan kişilerin kendisine yönelik kurduğu tuzakları boşa çıkaran kişidir." Şeyzerî, gerçek

³⁰³ Şihâb en- Neyrîzî, *Miftahu's-Saade fî Kavâidi's-Siyâde*, s. 70.

³⁰⁴ *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel*, ss. 32-33.

³⁰⁵ *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel*, s. 33.

³⁰⁶ Machiavelli, *Savaş Sanatı*, s. 136.

cesareti, düşman ile karşı karşıya geldikleri vakit korkusuz bir şekilde soğukkanlılığını koruyup düşmanını küçük görme şeklinde tanımlar. Cesur hükümdar, düşmanla karşılaşmadan önce ileri görüşlü olmalı, bazı önlem ve hileleri düşünmelidir. Nitekim bu konuda Şeyzerî, Hz. Peygamberin, “*Ordunun cesareti saldırıp ondan sonra geri çekilmemektir; devlet başkanının cesareti ise, kararlılıktır.*” hadis-i şerifini, işaret ederek bu konudaki görüşünü temellendirir.³⁰⁷

Cesaret konusuyla ilgili olarak Şeyzerî, Sasanî Kralı Enûşîrvân’ın başından geçen şu kıssayı nakleder: “*Bir gün sinirli bir fil, iplerinden kurtularak sağa sola saldırır. Fil en sonunda Kral Enûşîrvân’ın sarayına kadar gelir ve içine girer. Sarayda fili gören görevliler kaçmaya başlar. Enûşîrvân ise tahtında içinde en küçük korku izi olmadan soğukkanlı bir şekilde tahtında oturmaktadır. O esnada gizlenmiş olan bir görevli elindeki mızrağını filin hortumuna saplar ve fil aldığı yarayla saraydan kaçıp gider. Hayvanın kaçmasından sonra geri dönen görevliler, Enûşîrvân’ı tahtında korkusuz bir şekilde görünce şaşırır ve bu cesaretinden dolayı krala olan itaatleri artar.*” Bu hikâyede yöneticinin korkusuzluğunun ve cesaretinin önemi açıkça görülmektedir.³⁰⁸

Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinde hükümdarın sahip olması gereken kuvvet ilkelerini ele almaktadır. Bu ilkelerden ilki iyi ve kötüyü ayırt etme kuvvesidir. Ayırt etme kuvvesi, düşünme yani kuvvet-i nutk olarak adlandırır. İkincisi nefsanî arzuları isteyen şehvet kuvvesidir. Üçüncüsü ise mülkünü bütün tehlikelerden def edip koruyacak olan cesaret ilkesidir. Tusî bu ilkeyi gazabî kuvvesi olarak da adlandırır. Cesaret kuvvesi, sahip olması gereken temel ilkeler arasında yer alır. Tusî, üçüncü faslın sonunda, cesaret kuvvesinin hükümdarın fitratında bulunması gerektiğini belirtmektedir.³⁰⁹

Sühreverdî’nin bu konudaki görüşü; hükümdar olacak kişinin çocukluktan itibaren cesur biri olarak yetiştirilmesi gerektiği şeklindedir. Böyle yetişen hükümdar, cesur olur ve düşmanlarının yüreğine korku salar. Gerçek cesaret; düşmanla savaştığı zaman yüreğin metin olması, cesaretiyle bütün heybetini

³⁰⁷ Şeyzerî, *en-Nehcü’l-Meslûk fi Siyâsetü’l-Mülûk*, ss. 70-71.

³⁰⁸ Şeyzerî, *en-Nehcü’l-Meslûk fi Siyâsetü’l-Mülûk*, s. 71.

³⁰⁹ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 37.

göstermesidir.³¹⁰ Hükümdarın cesaretinin sonucu karalılıktır. Zira hükümdar cesur olursa; savaş meydanında askerler hükümdarın çevresinde toplanır ve bağlılıklarının göstermek amacıyla sonuna kadar savaşır.

Sühreverdî'ye göre; hükümdar devleti içinde bulunduğu siyasi buhrandan çıkarıp halkı, tehlikelerden korumak için cesur ve kararlı olmalıdır.³¹¹ Yöneticilerin Allah yolunda savaşmaları için cesur ve yiğit olmaları bunu gerektirir.

Cesaret göstermenin şartlarından biri de savaş hilesidir. Tedbir almak ve savaşın seyrini değiştirmek için birtakım hileleri düşünmek gerekir. Sühreverdî; Bununla ilgili olarak şair şu mısraları söyler:

“Cesurların cesarettten önce olayların iyi ve kötü yanlarını düşünmektir,

*Cesaret, düşünmekten sonra gelir.”*³¹²

Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel'de hükümdara, savaşta kurnazlık etme cesaretini göstermeleri hususunda öğüt verilmiştir. Çünkü savaşlarda bir an önce zafere ulaşmak için hilelere başvurulmalıdır. Hükümdar, cesaretinden ziyade kurnazlığına güvenmelidir. Eser, hükümdarın cesaretini; savaş meydanlarında ve önemli anlarda başvurduğu hilelere bağlamaktadır.³¹³

İbn-i Haldûn'un, cesaret konusundaki fikirlerinin dini yönde şekillenmesiyle beraber İbn-i Haldûn, bu doğrultuda örnekler vererek konunun anlatımına zenginlik katmaktadır. Cesaret konusunda sahabeleri işaret ederek şunları söyler: “*Dini kanunları Hz. Peygamber'den öğrenip cesaretlerinden hiçbir şey kaybetmeyen insanların en cesuru sahabelerdir.*” Bu cesaretlerini Hz. Peygamberin Kurân-ı Kerîm'den âyetlerle kalplerine aşıladılar. İbn-i Haldûn'a göre; bir devlette insanlar arasında dini bilgiler ve dini yaşamda gerileme olursa hükümdarın cesareti azalacaktır. İbn-i Haldûn, hükümdarın eğitmenlerinin gözetiminde cesaret

³¹⁰ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 59.

³¹¹ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 47.

³¹² İbrahim bin Muhammed, *Âdâbu'l-Hilâfe* ve *Eshâbu'l-Hisafe*, s. 190; el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye Fî Hiyeli'l-Harabiyye*, s. 86-91.

³¹³ *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel*, s. 39.

duygusunun zayıflayacağını ve özerk bir şekilde büyümenin cesaret duygusunu artıracığını savunarak konuya farklı bir bakış açısıyla bakmaktadır.³¹⁴

1.4. Cömert Olmak

Cömertlik, güzel davranışların ve tabiatın benimsediği huylardandır. Cömertlik, insanların kalplerinde sevgiyi yerleştiren özelliklerdendir. Zencânî, hükümdarın, halkına cömert davranması gerektiği noktasında nasihatte bulunur. Zencânî'ye göre; hükümdar Allah'ın kullarının başına yönetici olarak seçmiş olduğu ve ona halk için iyilikler yapma imkânı verdiği kişidir. Hükümdarın Allahın verdiği görevleri yerine getirebilmek ve insanların sevgisini kazanmak için; insanlara ihsanlarda bulunması gerekir.³¹⁵ Ele aldığımız siyasetnâmelerin birçoğunda hükümdarın cömert olması konusunda şu ayet nakledilmiştir:

*“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda bağışta bulunmadıkça, tam manasıyla hayra ermiş olmazsınız.”*³¹⁶

Siyasetnâme yazarları, cömertliği bir tür rahmet olarak kabul etmenin yanı sıra onu, yöneticinin sahip olması gereken en önemli özelliklerden biri olarak görürler. Sultanı çoban olarak niteleyen Gâzâlî, el-Herevî gibi siyasetnâme yazarları, çobanın sürüsüne ihsanlarda bulunma hususunda öğütler vermektedirler.³¹⁷ Cömertlik İslam dinince övülmüş güzel ahlaktan olmuştur. Bu ahlakın faydası, dostları pekiştirmek, düşmanları ise dosta dönüştürmektir.

Nasîruddin Tusî, cömertliğin tanımını; malların ve diğer şeylerin ihtiyaç sahiplerine kolaylıkla ve belli ölçüde yerine ulaştırılması, şeklinde yapmaktadır. Cömertliğin farklı türleri vardır. Bunların bazıları; eli açıklık, diğerkâmlık, insaniyet, yardımseverlik, asalet ve bağışlamaktır. Eli açıklık, yararı diğerlerinden büyük olan işlerde, gerektiği ölçüde nefse kolay gelen cömertliktir. Yöneticiler cömertlik türlerinden eli açıklık sahip olması gereken türdür.³¹⁸

³¹⁴ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, s. 168.

³¹⁵ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâilî's Seniyye*, s. 148.

³¹⁶ *Kurân-ı Kerîm*, Al-i İmrân 3/92 ayet.

³¹⁷ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 112; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*, s. 20.

³¹⁸ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, ss. 95-96.

Râvendî'ye göre, cihana hâkim olan hükümdar, halkı için sofralar kurmalı, çünkü hür bir insana malın iyisi verildiğinde kul haline getirir. Unutulmamalıdır ki insanlar ihsanların kullarıdır. Hükümdar yaptığı cömertlikler sayesinde insanları kontrol altına alır. Geçmiş zamanlarda hükümdarın bu geleneği terk ettiğinde zaman zaman halkın isyana kalkıştığını kaynaklardan görebilmekteyiz.³¹⁹

Ebü'l Feth, bir kasidesinde cömertlik ve iyiliğe, *"İnsanlara iyilik yap, kalplerini kazanırsın; zâlim insanı bile iyilik köleleştirir. İmkân ve kudret varken ihsan et; zira iyilik imkânı sonsuza kadar devam etmez."*³²⁰ sözleriyle dikkat çekmektedir.

Şeyzerî, cömertlik konusundaki görüşlerini klasik İslam siyasetnâme yazarlarının yaptığı gibi ayet ve hadislerle temellendirmektedir. İslam dininin, özünde bütün insanları cömert olmaya çağırdığını belirten Şeyzerî; hem dünya hem de ahiret için bunun faydalarını ele almaktadır. Bu konuda Hz. Peygamberin, *"Cömert kişi Allah'a ve cennete yakın cehenneme ise uzak; cimri kişi Allah'a ve cennete uzak, cehenneme ise yakın olandır."* hadis-i şerifini zikrederek bu konudaki görüşlerini desteklemektedir. Şeyzerî, kim cömert olursa onun lider olacağı, görüşünü savunarak cömertliği bir adım daha ileri taşımaktadır. Yöneticinin cömertliği arttıkça; halk arasında saygınlığı ve nüfuzu artacaktır. Çünkü cömertlik, düşmanlarını dost; cimrilik ise ailesini bile kendisine düşman yapar.³²¹

Hükümdarların cömert olmaları konusu, Nizâmü'l-mülk'ün ve Yusuf Has Hacıp'in üzerinde önemle durdukları konulardandır. Kutadgu Bilig, cömertlik hakkında, *"Memleketi cömertlikle idare etmelidir. Hükümdar, bey cömertlikle büyür."* diyerek cömertliğin önemini vurgulamaktadır. Nizâmü'l-mülk ise cömertlik konusunda, *"Hükümdar gücü yettiği kadar cömert olmalıdır. Zira hükümdar memleketin sahibi ve idarecisi olduğu için; diğerlerine göre daha çok cömert davranmalıdır. Allah, halkın ekmeğini bollastıran yöneticinin ömrünü artırır."*³²² hadis-i şerifini işaret ederek düşüncesini temellendirmektedir.

³¹⁹ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, ss. 107-200.

³²⁰ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâilî's-Senîyye*, s. 149.

³²¹ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 73-75.

³²² Ergen, "Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri", s. 39.

İslam kültüründe yüce bir haslet olan cömertlik, Türk kültüründe de önemli hasletlerden biri olarak görülmüştür. Hükümdarlar tebaasını memnun etmek için sık sık ziyafetler vermişlerdir³²³. Yusuf Has Hacıp *Kutadgu Bilig*'de Bilge Kağan'ın devletin başına çıktıktan sonra yaptığı cömertlikler hakkında söylediği şu sözünü nakleder:

*"Tanrı affetsin, cömert olduğum için açlıktan ölecek insanları doyurdum. Muhtaç olana yardım edip çıplakları giydirdim; herkesi zengin ettim."*³²⁴

Yusuf Has Hacıp'in cömertliğe önem verdiğini ve devlet başkanlarına yakıştırdığı vasıflar arasında gördüğünü şu beyitlerden de görebilmekteyiz:

2069- *"Sağ elinle kılıç vurup sallarken, sol elinle mal dağıt."*

2073- *"Bey gönlünü alçak tutmalı, eli açık olmalı."*

3040- *"Memleketi cömertlikle korumalı; ey hükümdar, bey cömertlikle büyür."*

5220- *"Cömert ol, halka mal dağıt ve yedir; Beyler cimri olursa, adları kötüye çıkar."*³²⁵

el-Mukaffa *el-Edebu's-Sağir* eserinde insanların en güzeline ve anılmaya layık olan en salih kişinin; ihtiyaç sahiplerine ihsanlarda bulunarak cömert davranan kimse olduğunu, ifade etmektedir. el-Mukaffa; cömert kişinin, cömertliklerin karşılığını bir gün muhakkak alacağını belirtmiştir.³²⁶ el-Mukaffa, hükümdara nefsinin cömertliğe alıştırap elindekilerle daha çabuk övülmeye mazhar olmak için cömert davranması yönünde nasihat verir. el-Mukaffa'ya göre; hükümdar ne tamahkâr ne de savurgan davranıp ikisinin ortası olan ölçüyü bulmalıdır.³²⁷

Tuhfetü'l-Memlûk adlı siyasetnâme de ahlakın en yüce özelliklerden biri olarak cömertliği saymaktadır. Zira cömertlik, Allah'ın sıfatlarından. Hükümdar,

³²³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 256.

³²⁴ Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, (çev: R. Rahmeti Arat), TTK Yayını, Ankara 1988, s. 17.

³²⁵ Fatih Kaya, "Kutadgu Bilig'e Göre Liderde Bulunması Gereken Temel Vasıflar", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 12/33, 2017, s. 325.

³²⁶ el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir Ve'l-Edebu'l-Kebir*, s. 73.

³²⁷ el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir Ve'l-Edebu'l-Kebir*, ss. 105-106, Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, ss. 58-120

kendisini şanlı mevkiye çıkaran Allah'ın; yeryüzündeki gölgesi olduğu için cömert olması gereken en yüce kişidir.³²⁸

Şeyzerî, cömertliği iki kısma ayırmaktadır. Bunlar:

1. Kendisinden istenmeden yapılan cömertlik: İyiliğin en yücesi, kendisinden istenmeden yapılandır. Bu konuda Hz. Ali, "*İstendikten sonra vermek kişide mahcubiyet doğurur.*" demiştir. Cömert insan, ekonomik imkânı iyi olduğunun farkında olup muhtaç birilerine yardım etmek için bekleyendir. İleri cömertlik devlet başkanlarına yakıştırılmaz. Çünkü bu, devletin hazinesini israf etmeye kadar gidebilir. Devlet başkanının bundan sakınması gerekir.
2. Kendisinden istendikten sonra yapılan cömertlik: Bu durumda isteyen kişinin isteği memnuniyetle karşılanıp durumu araştırılıp sonra da gerekli görüldüğü zaman verilmelidir.³²⁹

Hükümdar, kendisine yardım isteğinde bulunmak için gelenlere, şer'i hükümler çerçevesinde yardım etmelidir. Yönetici halka yardım edeceği zaman ne hazineyi israf etmeyecek şekilde yardım etmelidir..

Zencânî, hükümdara nefsine karşı çıkıp devleti âdil yönetmenin yanında; insanları iyiliğe sevk etme noktasında görev yüklemektedir. Zira hükümdarı, ihsan ve yüksek ahlaki özelliklerle layık kimse olarak görmektedir. Zencânî, hükümdarın temiz, şerefli soydan geldiği için o makamın sahibi olduğunu belirterek hükümdarın cömertliğini yüksek ahlaki özelliklere bağlamaktadır. Hükümdar bulunduğu makamın gereği olarak; kimsesizleri koruyup muhtaçlara yardım etmesi için koruyucu olarak seçilmiştir. Zencânî, Hz. Peygamber'in, "*İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır.*" hadisine yer vererek konuyu örneklendirmektedir.³³⁰

Turtuşî, *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eserine cömertlik konusuna şu hikâyeyi naklederek başlar:

³²⁸ *Tuhfetü'l-Memlûk*, ss. 91-92; Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, s. 55.

³²⁹ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 75-76.

³³⁰ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fî'l-Fedâili's Seniyye*, s. 188.

"Cömertliğiyle ün haptmış Kays b. Sa'd, çölde birkaç kişiyle bir ailenin misafiri olur. Aile misafirler için hemen bir deve kestirip sunar. Sabah olunca başka bir deve getirip kesip önlerine koyar ve 'Rahatınıza bakın.' der. Kays b. Sa'd, 'Buna gerek yok dün kestiğiniz devenin etini bitiremedik.' diye karşılık verir. Adam, 'Ben misafirlerime dünden kalma devenin etini sunmam.' cevabını verir. Üçüncü gün adam yine bir deve keser ve misafirlerine sunar. Yola çıkacakları zaman adam evde olmaz ve misafirler yüz altını hanıma verirler. Yola düştükten sonra arkalarında biri seslenir: 'Ey alçak yolcular! Misafirliğime karşılık para veriyorsunuz. Bu beni, kerimlerin mertebesinden alçakların seviyesine indirir. Altınlarınızı alın. Yoksa sizi mızrağımla öldürürüm.'"³³¹

Cömertlik; Sa'dî Şirazî'nin, *Nasîhatü'l-Mülûk*'te hükümdarın devletin hazinesini israf etmemesi şartıyla övdüğü özelliklerindendir. Sa'dî, hükümdarın malını koruyup ordusunu sıkıntıya düşmediği sürece cömertliğin yararlı olduğunu söylemektedir.³³²

el-Herevî, cömertliği hükümdarın sahip olması gereken hasletler arasında görmektedir. Ancak hükümdarın cömert olabilmesi için öncelikle meşru bir yoldan para biriktirmesi gerekir. Çünkü hükümdarın hazinesi ne kadar dolu olursa gücü de o kadar artacaktır. Hükümdar, bu hazinesini cömertlik için kullanıp halkın gönlünü kazanmalıdır. el-Herevî, insanların gönlünü kuşlara benzetir. Gerekğinde kuşların her birine tuzak kurup onları avlanmak gerektiğini söylemektedir.³³³

Sa'lebî *Ahlâku'l-Mülûk*'un giriş bölümünde eseri yazmasının nedenlerini sıralar; bu nedenlerden biri de hükümdarların cömert olmasıdır. Sa'lebî'ye göre; cömertlik Allah tarafından hükümdara, halkını koruyup onları itaat altına almak gibi görevler için verilmiştir. Hükümdar, Allah'ın bu lütfuna fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım ederek layık olmalıdır.³³⁴ Cömertliği, hükümdarın güzel ahlaklarından sayan Sa'lebî, bu güzel ahlakın bir göstergesi olarak kendisine hizmet eden vefalı kimselere karşı cömert davranmalıdır. Vefalı kişilerin hatalarını görmezden gelmeli ve onları halk arasında ön plana çıkarmalıdır. Çünkü değer

³³¹ Ebubekir Muhammed b. Turtuşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, s. 243.

³³² Sa'dî Şirazî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, s. 84.

³³³ el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye Fî Hiyeli'l-Harabiyye*, s. 85.

³³⁴ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, s. 20.

bakımından hiçbir şey vefadan daha üstün değildir. Sa'lebî'ye göre; yapılan bir iyilik karşısında yalnızca söylenen bir teşekkür dışında, iyilik ve cömertlik gören kimselerin hükümdar tarafından bu cömertliğinin herkesin huzurunda sesli bir şekilde dile getirilmesi gerekir. Ayrıca hükümdar, kendisine yapılan iyiliğin karşılığında başkalarına iyilik edip cömert davranmalıdır. Sa'lebî; iyilik, cömertlik konusunda şu hikâyeyi nakleder:

*"Kubâd, yönetimini eleştiren birini derhal idam edilmesini emreder ve o kişi idam edilir. İdam edilen kişinin başında bir adam ağıtlar yakar. Adam 'Allah sana rahmet etsin. Komşularına iyilik eden ve ihtiyaçlarını gören biriydin. Şeytan en zayıf noktayı buldu ve seni hükümdara isyan etmeye yöneltti. İtaat etmek yerine isyan ettin' şeklinde ağıt yakar. Bunu duyan görevli adamı yakalar ve Kubâd'ın yanına götürür. Adamın söylediklerini duyan Kubâd, adamın kendisine yapılan iyiliğe vefa gösterdiğini görünce, iyilik edilmesini ve adamın mertebesinin yükseltilmesi emrini verir."*³³⁵

Ebû Mansur es-Seâlibî, *Âdâbu'l-Mulûk* eserinde yöneticiyi açıklarken ilk önce adaleti ele almaktadır. Daha sonra adil hükümdar için lazım olan cömertliği saymaktadır. Hükümdarlık makamında bulunan kimsenin cömertliği, zenginliğinin ve ihsanının göstergesidir. Zira insanlar arasında cömert olması gereken hükümdardır.³³⁶

Muhammed b. Hâris Sa'lebî, hükümdarların ayrılmaz özelliği olarak gördüğü cömertliği en üstün ahlaktan saymıştır. Sa'lebî'ye göre; cömertliğe sahip olmayan hükümdarın bu ahlakı çalışarak kendi çabasıyla kazanması gerekir. Çünkü halk, hükümdarın ihsanlarına muhtaçtır. Hükümdar yaptığı cömertliklerle şanını herkese duyurmalıdır.³³⁷

Ali Şir Nevâî, cömert kişiyi, insanlık bağının en verimli ağacına; cimri kişiyi ise yağışsız bahar bulutuna benzetmektedir. Ali Şir Nevâî, cömert kimsenin köle bile olsa cennete gireceğini, cimri kimsenin Kureyş'in efendisi olsa dahi cennete giremeyeceğini söylemektedir. Cömert hükümdarın görevi harman vermek, ihtiyaç

³³⁵ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, ss. 111-113.

³³⁶ Ebû Masur es-Seâlibî, *Âdâbu'l-Mulûk*, s. 102.

³³⁷ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, s. 141.

sahiplerinin ihtiyaçlarını önceden görüp tamamlamaktır. Hükümdar, övünmek; gösteriş yapmak için kendini cömert göstermemelidir. Ali şir Nevi, gösteriş için yapılan cömertliği utanmazlık ve alçaklık olarak görmektedir.³³⁸

Nasır-ı Hüsrev, hükümdarların yaptığı cmertliklerde Allah rızasını gözetmelerini istemektedir. Bununla ilgili olarak şunları dile getirir: “*Allah sana nimetleler bağışlamış, sen de başkalarına bağışta bulun. Mirasını bırakacağın kişi, senin için iyilik ve ihsanlarda bulunmaz. İhsanlarda bulunacağın zaman, Allah rızası için ihsan et. Çünkü Allah yolunda ne verirsen karşılığını elbet alırsın.*” Nasır-ı Hüsrev, diğer siyasetnâme yazarlarına karşın gerçek mutluluğu cömertlikte görmektedir. Zira cömert olan kimsenin cehennem ateşinden korunacağını, cimri olan kimselerin ise cehenneme gireceğini söylemektedir.³³⁹

Hükümdar, Allah’ın övgüsüne mazhar olmak için iyiliğe, cömertliğe önem vermelidir. Mevkiler ve gönüllerdeki sevgiler; ancak lütuflarda bulunarak yükseltilebilir. Zencânî, bu konuyla ilgili olarak şu hikâyeyi nakletmektedir: “*Enşirvn’ın huzuruna bir gün iki filozof çıkar. Bunlardan biri Rum diğeri ise Hintlidir. Enşirvn, Hintli filozofa ‘Anlat!’ deyince, filozof: ‘İnsanların en hayırlısı, cömert olan, ihsanlarda bulunan, nefsinin düzelten ve herkese merhametli davranandır.’ Enşirvn, Rum filozofa da anlat deyince o da şöyle der: ‘Bir kişi cimri olursa, şükrü de az olur ve muvaffak olamaz. şefkatli olmayıp herkese zulüm eder.’*” Hükümdar iyi hasleti kazanmaya ve herkese ihsanda bulunmaya layıktır.

Zencânî, cömertlik konusunda yine Enşirvn’ın şu hikâyesini nakleder: “*Enşirvn’ın iki meclisinde iki içmek için altından yapılmış değerli mücevherlerle işlenmiş bir kadehi vardı. Hizmetçisi bir gün bu kadehi oradan çalar ve Enşirvn, kadehini ararken kadehi alan hizmetçisinin gizlediğini görür. Ancak onu görmezden gelip oradan uzaklaşır. Meclise şaraplar gelir ve şarap sunucusu kadehi arar, lakin bulamaz. Meclistekilere ‘Mücevher işlemeli altın kadeh kayboldu. Onu bulana kadar kimse dışarı çıkmasın!’ der. Enşirvn da şarap sunucusun, ‘Onların çıkmasına izin ver kadehi alan geri getirmez, gören de onun kim olduğunu söylemez.’* diyerek komuyu kapatır.” Zencânî, bu hikyeyle ilgili olarak şunları söyler:

³³⁸ Ali şir Nevi, *Mahbûbu’l-Kulûb*, ss. 112-113.

³³⁹ Nasır-ı Hüsrev, *Saadet-nâme*, s. 9.

*“Enûşîrvân, büyük hikmet sahibi olduğu için kadehi çalan hizmetçisini açığa çıkarmamıştır. Sultanların bu şekilde merhametli ve affedici olmaları gerekir.”*³⁴⁰

Keykâvus, eserinde genellikle dönemin ihtiyaçlarını dikkate alarak öğütler vermektedir. Keykavus, oğluna iyi bir yöneticinin özellikleri hususunda açıklamalar yapmaktadır. Eserinde yer yer Enûşîrvân'ın hikmetli sözlerinden alıntılar yapmaktadır. Hatta kitabının bir babında Enûşîrvân'ın sözlerini beyan edip cömertlik konusunda, *“Eğer istersen halk içinde ulu olabilirsin, nimetini bol eyle ve tuzun ekmeğin hakkı için söyleyenleri çok edin.”*³⁴¹ sözüne yer vererek konuyu zenginleştirmektedir.

Râhatü'l- İnsân (Pend-nâme-i Enûşîrvân) adlı eser, Enûşîrvân'ın verdiği nasihatlerden oluşmaktadır. Eserin giriş bölümünde Âdil Enûşîrvân'ın on yedi dilimli bir tacının varlığından bahsedilmektedir. Tacın on yedi diliminin her birinde nasihatler yer almaktadır. Tacın on ikinci diliminde iyilik ve cömertlik bulunmaktadır. Enûşîrvân'a göre hükümdar, cömert davrandığı zaman hem Allah hem de halk nezdinde izzet sahibi olacaktır.³⁴²

Şeyhoğlu Mustafa, yöneticilerin bulunduğu makamdan dolayı onların cömertlik huyuna sahip olmalarını gerekli görmektedir. Cömertlik Allah'ın sıfatlarından olduğu için hükümdar, cömertliğe düşkünlük göstermelidir. Bu görüşüyle Şeyhoğlu Mustafa, *“Ahlakınızı Allah'ın ahlakına benzetin. Onun huyu sizin huyunuzdur.”* der. Bu bütün sultanların, yöneticilerin sahip olması gereken huyların başında gelir. Şeyhoğlu anlatımı zenginleştirmek için Hoca Mes'ud'un şiirini nakleder:

“Cömertlik bir insanın mayasına karışmışsa,

Öyle kimsenin müridi, öğrencisi melek demektir.

Elle vermek, ikrâm etmek huyu cömertlik demektir;

*Tanrı cömerttir, o cömerdi sever.”*³⁴³

³⁴⁰ Zencânî, *el-Letâîfü'l-Alâîyye fi'l-Fedâîli's Seniyye*, ss. 188-190. Bkz. Benzer bir hikâye Ebû Mansur es- Seâlibî, *Âdâbu'l-Mulûk*, s. 223.

³⁴¹ Keykâvus, *Kabusnâme*, s. 70.

³⁴² *Râhatü'l-İnsân*, ss. 41-45.

³⁴³ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, ss. 73-74.

Şiirde açıkça cömertlik en güzel ve en yüce huylardan sayılmıştır. Hükümdar, Allah'ın sevgisine layık olmak için cömert olmalı ve bunun yanında halkını da cömertliğe teşvik etmelidir.

Cömert olmakla ilgili olarak Mâverdî, “*Eğer hükümdar halkına bolca verirse o zaman Allah'ın Cevad sıfatını anlar ve bu sığata ulaşmak için bütün gücüyle çalışır.*” diyerek konuyu dini yönden ele almaktadır.³⁴⁴

İbnü't-Tıktakâ; diğer siyasetnâme yazarlarından farklı olarak hükümdarın halkın içinde önde gelen nüfuz sahibi kimselere öncelikle cömertliklerde bulunması görüşünü savunmaktadır. İbnü't-Tıktakâ'ya göre; hükümdarın nüfuz sahibi kimselere karşı cömert davranmasındaki asıl amaç, onları kendi tarafına çekip itaatlerini kazanmaktır. Böylece halkı kendi tarafına çekmesi kolaylaşacaktır. İbnü't-Tıktakâ, bu hususta Muâviye'nin devrin önde gelen kişileriyle yaptığı cömertlikler sayesinde itaatlerini kazandığından ve böylece gücünün arttığından bahsetmektedir.³⁴⁵

Hüsameddin Amâsî'ye göre; hükümdarın devlet yönetiminde adaletli olmasının yanı sıra; en fazla uyması gereken hususlardan birisi cömert olup halka ihsanda bulunmaktır. Amâsî, cömertliği mal ve zenginliklerin fazlasının halka verilmesi olarak tanımlamaktadır. Hükümdarın, ihsanda bulunacağı zaman öncelikle ihtiyaç sahiplerini gözetmesi gerekir.³⁴⁶

Yöneticinin cömertlikle ilişkisini ele alan Tâhir b. Hüseyin; yöneticilerin mal tedariki ve hazinenin nasıl kullanılması gerektiği hususunu açıklar. Bu konuda yöneticiye birtakım sorumluklar yükleyen Tâhir b. Hüseyin, mektubunda oğluna hazinenin biriktirmekle artmayacağını; hazinenin ancak reayanın salahiyeti için kullanıldığında artıp bereketleneceğini söylemektedir. Hükümdar, halkına cömert davranarak onların üzerindeki ve başlarındaki musibetleri kaldırmalıdır. İdarede cömert olan hükümdar, izzet ve kuvvet sahibi olacaktır.³⁴⁷

Cömertlik, yalnızca halka ihsanlarda bulunmak ve para vermek değildir. Hükümdar, halkın refah içinde yaşaması için memlekette imar faaliyetleri

³⁴⁴ Mâverdî, *Kitabü'l-Nasihatü'l-Mülûk*, s. 82.

³⁴⁵ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-Sultâniyye ve'd-düveli'l-İlâmiyye*, s. 95.

³⁴⁶ Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, s.369.

³⁴⁷ Hüseyin b. Tahir, *Siyasî Nasihatnâme*, ss. 33-34.

yapmalıdır. Râvendî, bu konuda; “*eserlerimiz bizim ne olduklarımızı gösterir. Bizden sonra bizi tanımak isteyenler eserlerimize baksın*” der.³⁴⁸ Böylece hükümdar kendinden sonra iyi ad bırakmış olur.

Devlet başkanları cömertliği sürekli bir âdet haline getirmelidir. Kendilerine verilen nimetler, öncelikle halk içinde ihtiyaç sahiplerine vermelidir. Ayrıca memleketlerinde faydalı işler yapan kimseleri de cömertçe ödüllendirmelidirler. Cömertlik konusunda ele aldığımız siyasetnâmelerdeki ortak düşünce, devlet başkanlarının asıl gayelerinin mal biriktirmek olmadığı; öncelikle yapılması gerekenin ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermek olduğudur. Zira cimrilik devlet başkanları için yasaklanmış kötü hadlerdendir. Hükümdar, cömert davrandığı sürece halkın sevgisini, bağlılığını kazanacak ve halkın gözünde saygınlığı arttıracaktır.

1.5.Yumuşak Huylu Olmak

Yöneticinin sahip olması gereken en üstün özelliklerden biri de yumuşak huyluluktur. Yumuşak huyluluk, insanların içindeki kini ve nefreti ortadan kaldırır. Şeyzerî, yumuşak huyluluk konusunda önceki konularda olduğu gibi ayet ve hadislerden yer yer alıntılar yapmaktadır. Şeyzerî, yumuşaklık konusundaki görüşlerini, “*Yumuşaklık bir insan suretinde görünseydi eğer iyi ve güzel biri olurdu. Sertlik, insan suretinde görülseydi, çirkin ve kötü bir olurdu.*”³⁴⁹ hadis-ine dayandırmaktadır.

Yüce Allah, Musa peygamberin Firavunu hak yoluna davet etmesi için şu ayeti gönderdi: “*Ona yumuşak söz söyleyin, olur ki söz dinler yahut Allah’tan korkar.*”³⁵⁰ Bu ayet, davetin yumuşaklıkla yapılması gerektiğini ifade etmektedir.³⁵¹

Yumuşak huyluluk konusunda Şeyzerî, Sasanî Kralı olan Enûşîrvân’ın şu hikâyesine yer vermektedir:

“*Kral Enûşîrvân bir bilgeye, ‘Kral nasıl yücelir?’ diye sorar. Bilge, ‘Halkın Kral’a olan bağlılığıyla yücelir.’ Bunun üzerine Enûşîrvân, ‘Halkın bağlılığı ve itaati nasıl kazanılabilir?’ diye sorar. Bilge, ‘İdaresindeki yüksek makamlardakilere*

³⁴⁸ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 54.

³⁴⁹ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s.78.

³⁵⁰ Kurân-ı Kerîm, Tâhâ, 44 ayet.

³⁵¹ İbrahim bin Muhammed, *Âdâbu'l-Hilâfe ve Eshâbu'l-Hisafe*, s. 167.

sevgi gösterip halkını adil yönetmekle' der ve şöyle devam eder, 'Yönetici, halka yumuşak davranmalı ve gerektiği zaman onlara yardım etmelidir.'"³⁵²

Yönetici, idaresi altında yaşanan sorunların üstesinden sertlikle gelemediği zaman, bunu yumuşaklıkla halledebileceğini unutmamalıdır. Rüzgâr, şiddetli esintisiyle ağaçların dallarını kırabilir ama köklerini söküp atamaz. Su ise; tüm yumuşaklığıyla toprağın altına iner ve kökleri oradan söküp atar. Yönetici de tıpkı bunun gibi, yumuşak bir idare ile insanların içindeki düşmanlığı sevgiye dönüştürebilir.

Yusuf Has Hacıp bu konuda şöyle demiştir: "*Toplum içinde kim nüfuz sahibi olursa, yumuşak huylu ve tevazu göstermelidir.*"³⁵³ Zira yumuşak huyluluk insanın heybetini artırır.

İbrahim bin Muhammed, *Âdâbu'l-Hilafe ve Eshâbu'l-Hisafe* adlı eserinde yumuşak huyluluk ile ilgili olarak şu şiir nakleder:

"İnsanlara iyilikle ve yumuşak davranmak iyidir.

Güce boyun eğmiyorlarsa, onlarla feryad etmek iyidir.

Bilirsin ki, her ne ekersen onu biçersin,

O zaman iyilikle davranmak daha iyidir."³⁵⁴

Ebu Necib Sühreverdî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mulûk*'te devlet başkanları için yumuşak huyluluğun önemi üzerinde durur. Yumuşak huyluluk, hükümdar için övülmüş en güzel ahlaki erdemdir. Sühreverdî klasik Müslüman siyasetnâme yazarları gibi yumuşak huyluluğun, olaylar karşısında şiddet ve kuvvet kullanmaktan daha etkili olduğu görüşündedir. Halka yumuşak davranmak yerine şiddet kullanılırsa, halkın içinde isyan duyguları ortaya çıkar. Hükümdar her zaman yumuşak davranmamaları gerektiğini söyleyen Sühreverdî, diğer İslam âlimlerinden farklı olarak halkı üç gruba ayırır. Bunlar:

³⁵² Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mulûk*, ss. 79-80.

³⁵³ Ergan, "Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri", s.38.

³⁵⁴ İbrahim bin Muhammed, *Âdâbu'l-Hilafe ve Eshâbu'l-Hisafe*, s. 158.

1. Seçkinler: Bunlar devletin yönetim kademelerinde görevli olan kişilerdir. Sultan bunlara daima yumuşak davranmalıdır.
2. Nefsi istekler peşinde koşanlar: Bunlar, arzuları için her türlü iğrençliği yapanlardır. Devlet başkanı bu grubu şiddet ve zor kullanarak kontrol altında tutmalıdır.
3. Halk: Devlet başkanı halka bazen yumuşak davranıp yeri gelince de zor kullanmalıdır.³⁵⁵

İbn-i Haldûn'a göre; gerçek hükümdarlık halkına hâkim olup onların ihtiyaçlarını görendir. Hükümdarın iyi olmasının asıl kaynağı, halkına yumuşak ve şefkatli olmasından gelmektedir. Ancak hükümdar katı ve şiddetli uygulamalarla insanlara korku salarsa; insanların içinde yalan, zillet ve hile ortaya çıkar. Bu durumun devam etmesi sonucunda yasaklanan hadler insanlarda ahlaki davranışa dönüşür. İbn Haldûn, hükümdarın sert uygulamaları devam ettiğinde, daha sonraları asabiyetinin bozulacağı görüşündedir. Bu durumda insanların hükümdara ve yönetime olan bağlılıkları zedeleneyecektir. Ancak hükümdar yumuşak bir siyaset uygularsa, insanların kalplerinde sevgi ve bağlılık artar. Bunun meyvesini halkın savaşlarda onun yolunda canlarını feda edebileceklerini gördüğünde alacaktır. İbn-i Haldûn'a göre; halkın durumunu gözetmek, ihsan ve iyiliklerde bulunmak, sevginin temeli olan yumuşak huylu olmaktan geçmektedir.³⁵⁶

Hükümdarlar, yönetimde şiddete başvurmaksızın sert; zayıflık göstermeksizin yumuşak davranmalıdır. Hükümdar, ahlaklı ve soylu kimselere şefkatli ve yumuşak; adi kimselere ise sertlikle davranmalıdır. *Tuhfetü'l-Memlûk* adlı eserde Nûşîrevân'ın halkına sertlikle yumuşaklığı karıştırıp her ikisini belli ölçüde verdiği yönetiminden bahsedilerek ölçüte dikkat çekilmektedir.³⁵⁷

Yumuşak huylu sıfatıyla tarihte kâmil ve hâkim olarak eserlere konu olan meşhur Vezir Büzürgmihr de hükümdara yumuşak davranması hususunda öğütlerde bulunur. Hükümdarların, kendilerinden daha düşük düzeyde olanlara yumuşak

³⁵⁵ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 65-67.

³⁵⁶ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, ss. 267-268.

³⁵⁷ *Tuhfetü'l-Memlûk*, s. 81.

davranıp onlara güler yüzünü göstermesi gerektiğini ifade etmiştir. Hükümdar, böyle yaparsa insanların kalbini fetheder ve bağlılıklarını kazanır.³⁵⁸

Mâverî'ye göre; hükümdar, yumuşak ve sertlik arasında bir siyaset yolu izlemelidir. Yönetimde bu dengeyi sağlamayı, başarılı devlet idaresinin ölçütü olarak görmektedir. Mâverî'ye göre; hükümdarın devlet yönetiminde çok yumuşak davrandığında acizliğe sürüklenecek, çok sert bir yönetim gösterdiğinde ise zarar görecektir. Hükümdar sert bir yönetim gösterirse, düşmanlar bundan cesaret alıp zulüm ve fitne ortaya çıkarabilir.³⁵⁹ Hükümdar, idaresindeki halka belli ölçüde yumuşak davranmalı; suç işleyenleri öncelikle uyarmalıdır. Bunların etkili olmadığı durumlarda cezaya başvurulmalıdır.

Muhammed b. Hâris Sa'lebî'nin, bu husustaki görüşü; hükümdarın yumuşak siyasetinin yanında bazen de şiddetli ve kararlı bir yönetim sergilemesidir. Kendisine karşı ya da onun huzurunda işlenen bir suç karşısında, hükümdar suçlulara yumuşak huylu olmak yerine, onları şiddetle cezalandırmalı, şeklindedir. Zira Sa'lebî, hükümdarı Allah ile kul arasında olan kişi olarak görmektedir. Onun nazarında işlenen suçlar, halkı suç işlemekten alıkoyacak şekilde cezalandırılmalıdır.³⁶⁰

1.6. Sözünü Yerine Getirmek (Ahde Vefa)

Verilen sözü yerine getirmek, yöneticiler için övülmüş üstün niteliklerdendir. Şeyzerî, bu konuyu açıklarken Mâide suresinin birinci ayeti olan, "*Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin!*" ayetine yer vererek bu konudaki görüşlerinin temel dayanağını göstermektedir. Hükümdarın halkın sevgisini ve bağlılık duygusunu artırmak için verdiği sözleri yerine getirmesi önemlidir.³⁶¹ Şeyzerî'nin, bu konudaki görüşlerini; verilen sözde durmanın saygın ve yüce insanların; verilen sözlerden dönmenin ise alçak insanların huyu olduğunu ifade etmesinden çıkarmaktayız.³⁶²

Sühreverdî, bu konuya dini açıdan bakmış ve fikirlerini bu doğrultuda şekillendirmiştir. Sühreverdî, sözünde durmak konusunda görüşlerini Kur'an-ı

³⁵⁸ Büzürgmihr, *Zafer-nâme*, s. 100.

³⁵⁹ Mâverî, *Kitabü'l-Nasihâtül-Mülûk*, s. 88; Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde ile'l-Mead*, ss. 364-365.

³⁶⁰ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, s. 64.

³⁶¹ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s.82.

³⁶² Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 83.

Kerîm’de geçen, “*Ey iman edenler! Bağlandığınız antlaşmaları yerine getirin.*”³⁶³ ayet-i kerimesine dayandırmaktadır. Sühreverdî, sözünde durma huyunu en değerli kişilerde rastlanan bir özellik olduğunu söyleyip sözünden dönmeyi adi insanların özelliği olarak görmektedir.³⁶⁴

Nizâmü’l-mülk, hükümdara verdiği sözleri yerine getirmesi hususunda çeşitli öğütlerde bulunur. Verdiği öğütler arasında hükümdarın, verdiği söz ve fermana mutlak surette uyması yer almaktadır. Hükümdar, bulunduğu makamdan dolayı sözünü tutmalı. Zira hükümdarın haşmeti ve saygınlığı davranışlarında saklıdır. Nizâmü’l-mülk’e göre; hükümdar sözünü tutmayıp bundan dönerse memleketin idaresinde bozulmalar baş gösterir.³⁶⁵ Halk arasındaki saygınlığı ve haşmeti ortadan kalkar; halka itaat yerine isyan duygusu ortaya çıkacaktır.

Şeyhoğlu Mustafa, ahde vefa konusundaki düşüncelerini, “*Kanu buyruğu şer-i Mustafâ’nun, Vücûdî var mı ol ahde vefânun?*” mısrasıyla açıklamaktadır.³⁶⁶

Mâverdî, ahde vefa hususunda diğer siyasetnâme yazarları gibi konuya Kur’an-ı Kerîm’den, “*Şüphesiz Allah vaadinden dönmez.*”³⁶⁷ âyet-i kerimesini zikrederek konuya giriş yapmaktadır. Mâverdî, hükümdarlığın Allah tarafından verildiği inancına dayanarak ahde vefa konusunda hükümdarın dini kanunlara uygun hareket etmesini istemektedir. Devletin ve halkın sorumluluğu hükümdarda olduğu için, hükümdar verdiği sözleri yerine getirmelidir. Mâverdî’ye göre; sultanların sözleri söz, eylemleri de eylemdir.³⁶⁸ Hükümdar nasıl davranırsa halk da ona uyar ve onu örnek alırlar. Hükümdar bunu göz önünde bulundurmalı ve ona göre davranmalıdırlar.

Abbasî Veziri Tâhir b. Hüseyin; savaşılar katılarak edindiği tecrübelerinden ve ahlaki değerlerinden yola çıkarak yöneticilerin ahdinden dönmesini hatta bu konuda taviz vermelerini doğru bulmaz. Bununla ilgili olarak şunları söyler:

³⁶³ Kurân-ı Kerîm, Maide, 1 ayet.

³⁶⁴ Sühreverdî, *Nehcü’s-Sülûk fî Siyâsetü’l-Mülûk*, ss. 67-68.

³⁶⁵ Nizâmü’l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 51.

³⁶⁶ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulemâ*, s. 26.

³⁶⁷ Âli İman, 3/9 ayet.

³⁶⁸ Mâverdî, *Kitabü’l-Nasihatü’l-Mülûk*, s. 84.

*“Antlaşmana vefa göster. Söz verdiğinde sözünde dur. İyilik yap ve sana yapılan iyilikleri de unutma ve onları karşılıksız bırakma. Yalandan ve yalancılardan uzak dur. Dünyada ve ahiretteki makamın senin elinde. Zira yalan günahların en büyüğüdür.”*³⁶⁹

Zemahşerî, hükümdarların kurtuluşa ermelerinin tek yolunun; Allah’a verdikleri ahde vefadan geçtiğini belirtir. Dinin gereklerinden biri olan verilen sözde durma, hükümdarlar için büyük bir önem arz eder. Zira devlet başkanları, Allah’ın gölgesi olarak görülmüştür. Onlara yakışan verdikleri ahde sonuna kadar bağlı kalmak ve onun gerekliliklerini yerine getirmektir.³⁷⁰

1.7. Doğru Sözlü Olmak

Doğru sözlü olmak, yöneticilerin sahip olması gereken önemli özelliklerden biridir. Zencânî’ye göre; doğru sözlü olmak, hükümdarın şakadan da olsa hiçbir zaman yalana başvurmamasıdır. Hükümdar, yalana başvurduğu zaman derecesini alçaltır. Saltanatının yüceliği bu davranışı kaldırmayacak kadar kutsaldır.

Doğruluk, devlet başkanlarının adil olmaları kadar önemli olan bir özelliktir. Yusuf Has Hacı, doğruluğun önemli bir özellik olduğunu şu beyitlerle açıklar:

2186-“ *Asil bir aileden gelmeli, doğru olmalı, hayatını doğrulukla geçirmeli.*”

2219- “*Özü sözü bir, davranışı doğru, hayâ sahibi ve insanlar arasında dürüst olarak tanınmalı.*”³⁷¹

Yusuf Has Hacı, eserinde doğru sözlü olmak hakkında kendi kendine nasihatlerde bulunur.

6627- “*Ey Yusuf; gerekli olan doğru sözü söyle; gereksiz sözü gizle, onun zararı dokunur.*”³⁷²

İbn Rüşd, koruyucunun yani hükümdarın halkı, doğru sözlü olmaya özendirmesi gerektiğini ifade eder. Hükümdar, doğru sözlü olursa, halk da doğru

³⁶⁹ Hüseyin b. Tahir, *Siyasi Nasihatnâme*, s. 32.

³⁷⁰ Allâme Zemahşerî, *Etvâku’z-Zeheb*, s. 438.

³⁷¹ Yusuf Has Hacı, *Kutadgu Bilig*, s. 165-167.

³⁷² Yusuf Has Hacı, *Kutadgu Bilig*, s. 475.

olur. Böylece halkın kendisine olan bağlılığı ve sevgisi de artar. Yalan ise koruyuculara yakışmayan davranışlardan sayılmıştır. İbn Rüşd; insanın sahip olduğu saf ruhun korunmasının, ancak doğru sözlü olmak ve nefsi zevklerden uzak kalarak mümkün olacağını söylemektedir.³⁷³

Ebu Necib Sühreverdî'ye göre; doğruluk ahlaki erdemlerin en güzeldir. Sühreverdî'nin, önceki konularda olduğu gibi doğruluk konusundaki fikirleri de dini ağırlıklıdır. İslam dininin herkesi doğruluğa çağırdığını söyler ve bir zararı ortadan kaldırmak için bile olsa yalan söylenmemesi gerektiğini savunur. Bununla ilgili olarak şu hadisi zikreder:

*“Tehlikeli bir durum olacağını bilerseniz de doğruluğu tercih edin. Çünkü gerçek kurtuluş doğruluktur. Felaketlere sürükleyen de yalandır.”*³⁷⁴

Gâzâlî, doğruluk konusunda, hükümdarın doğru olabilmesi için tek şartın adalet olduğunu söylemektedir. *Nasihatu'l-Mülûk* kitabında, *“Doğru hükümdar halkına adaleti yayan ve zulümden kaçınandır.”* diyerek doğrulukla adaleti ayrılmaz bir bütün olarak görür.³⁷⁵

Şeyzerî, doğru sözlü olmayı; huyların en güzeli ve en yücesi şeklinde tanımlar. İslam dininin insanları doğru sözlü olmaya çağırdığını söyleyen Şeyzerî'nin fikirleri, dini kanunlar çerçevesinde şekillenmiştir. Doğru sözlü olmanın önemini şu hadisle vurgular:

*“Sonunda ölümün olacağını bilerseniz bile doğru sözlü olun. Çünkü kurtuluş bundadır. Sonunda kurtuluşun olacağını bilerseniz bile yalandan uzak olun; zira yalan kişiyi felakete götürür.”*³⁷⁶

Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*'ta yöneticilere, *“Doğru sözle yalanı karıştırma ve doğru söyleyen dilini sakın yalana bulaştırma.”* öğütünde bulunur. Yalan kişiyi değersizleştirir ve içindeki cevheri yok eder. Hükümdara yakışan doğru sözlü olmaktır. Ali Şir Nevâî doğruluğu, hükümdarın tacının süsleyen cevher olarak

³⁷³ İbn Rüşd, *ed-Darûrî fi's-Siyase*, s. 59.

³⁷⁴ Sühreverdî, *Nehcü's-Sülûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 69.

³⁷⁵ Lambton, “Gâzâlî'nin Nasihatü'l Mülûk'unda Saltanat Teorisi”, s. 218.

³⁷⁶ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 85.

görüp “Onu yalana bulaştıran nasıl bir bedbahtır?” diyerek yalanın çirkinliğine dikkat çekmektedir.³⁷⁷

Mühelleb,³⁷⁸ hükümdarın elindeki kılıcın bile onun doğru sözlü olmaktan daha keskin olamayacağını söylemektedir. Devlet idaresinde başarılı olmanın ilk şartı doğruluktur; başarısızlığın ilk sebebi ise adaletsizliktir.³⁷⁹ Yalan konusunda Hükemâdan şu sözü nakleder:

“Hükümdarın yalancılığı ve özrü, gelecekte devlet içinde meydana gelecek felaketlerin habercisidir. Bu tıpkı bir hastanın, hastalığı yüzünden halsiz kalıp; yiyip içmekten kesilmesi gibidir. Lakin hükümdar doğru sözlü olmakta maruf olursa doğru insan olarak nitelendirilir. İnsan taşıdığı vasıflarla bilinir ve anılır. Bir kişinin hem doğru hem de fâsık olması mümkün değildir.”³⁸⁰

Nizamü'l-mülk'ün, bu konudaki görüşü; sözü doğru olan hükümdarın, yönetiminin de doğru olacağı şeklindedir. Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme* adlı eserin başka bir babında hükümdara lazım olan en önemli şeyin dürüstlük ve doğru bir dindir. Zira din ve hükümdar birbirlerine bağlıdır. Hükümdar, doğru olmazsa memleketinde karışıklık çıkar ve böyle bir durumda dinde bozulmalar meydana getirebilir. Karışıklığın hâkim olduğu memlekette kötü din sahipleri ve başıbozuk insanlar fırsat bilerek ortaya çıkar ve isyanlarda baş gösterirler. Devletin ömrü uzun olmaz ve devlet yıkılmaya mahkûm olur.³⁸¹ Bunun için Nizâmü'l-mülk, hükümdara her zaman doğru sözlü olması hususunda nasihatlerde bulunur.³⁸²

Nizâmü'l-mülk'e göre; hükümdar devletin önemli işlerinde kullarına sözlü emir vermeden önce alacağı kararlar üzerinde düşünmelidir. Zira bazı sözlü emirler neşe veya sarhoşluk anında verilebilir. Bu hususta Nizâmü'l-mülk, ihtiyatlı olmak gerektiği düşüncesindedir. Hükümdar, söz ve emirlerinin doğru olması için neşe ve sarhoş anlarında emir vermekten kaçınmalıdır.³⁸³

³⁷⁷ Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, s. 169.

³⁷⁸ Mühelleb b. Ebû Saфра, Emeviler döneminde Orduda komutanlık yapmıştır.

³⁷⁹ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 86.

³⁸⁰ Zencânî, *el-Letâîfü'l-Alâîyye fi'l-Fedâîli's-Senîyye*, s. 144.

³⁸¹ Nizamü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 43.

³⁸² Hüseyin b. Tahir, *Siyasî Nasihatnâme*, s. 29.

³⁸³ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 65.

Tâhir b. Hüseyin, mektubunda doğruluğun; halkın itaat, güven ve saygınlığını kazandıracağını yöneticilere öğüt vererek konuya giriş yapmaktadır. Tâhir b. Hüseyin, yöneticilerin siyasetteki sahih tutumlarıyla halkı etkilediği inancındadır. Tâhir b. Hüseyin, doğruluğun yöneticileri mutlak saadete ulaştırdığını savunmaktadır. Yöneticiler doğru olmalarıyla başarıya, başarıyla saadete ulaştıracaktır.

Ebûl Feth el-Bussî,³⁸⁴ doğrulukla ilgili olarak, “*Dilini doğruluğa yönelt ve ondan haz almaya çalış. Zira dil nasıl alışırsa öyle söyler.*”³⁸⁵ diyerek doğruluğun önemine dikkat çekmektedir.

Hükümdar, bedende gönül gibidir.³⁸⁶ Halk bazı konularda liderlerini; yani devlet başkanlarını örnek alır. Onun doğruluğu bütün insanları etkiler. O, eğri ve fesat olurlarsa insanlar da eğri ve fesat olur. Bu doğrultudaki düşüncelerini zenginleştirmek için Hz. Peygamberin şu hadisini işaret ederler: “*Halkın dini padişahın dininin üzerindedir.*” Şeyhoğlu Mustafa, bu konuda hükümdarın dindar olma sebebiyle; ona imam olması hususunda öğütte bulunur.³⁸⁷

1.8. Şefkatli Olmak

Hükümdar, bulunduğu mevki açısından şefkatli olmalıdır. Çünkü bu erdem zayıflar için bir sığınaktır. Ayrıca iyiliklerde bulunmak ve zulmü ortadan kaldırmak gibi faydaları vardır. Bu konuda Şeyzerî, “İyilik ve yardımı, benim ümmetimin şefkatlilerinden isteyiniz ve onların himayesinde yaşayınız.” hadis-i şerifi naklederek konuya giriş yapmaktadır.³⁸⁸

Hükümdarın en yücesi halkın içine korku salmanın yanında kalbine sevgi de yerleştirendir. Şeyzerî, hükümdarın şu görevleri yapmadıkça yüceliğe yükselemeyeceğini savunur:

1. Halkın ileri gelenlerine değer vermek

³⁸⁴ Ali b. Ebul feth el-Bustî, Gazne devletinin Büst şehrinde yaşamış, dönemim ünlü şairlerindendir. Bir divanı bulunmaktadır. “el-Bustî”, mad., İ.A., c.II, s.842.

³⁸⁵ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye*, s. 145.

³⁸⁶ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, ss. 36-37; Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, s. 362.

³⁸⁷ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, s. 36.

³⁸⁸ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Şi'âsetü'l-Mülûk*, s. 87.

2. Mazlumlara şefkat göstermek
3. Adaletsizliğe engel olmak
4. Halkın can ve mal güvenliğini sağlamak

Yönetici bunları yapmayıp halka yokluğunu hissettirirse kalplerde nefret ve kin ortaya çıkacaktır.³⁸⁹

Gâzâlî, hükümdarın merhametli olma hususu üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Gâzâlî, öncelikle hükümdar için şu tanımı yapar: “*Hükümdar kendisi için istemediği şeyi, halkı için de istemeyendir.*” Hükümdar, memleketin idaresi için merhametli ve şefkatli kimseleri yönetici olarak atamalıdır. Gâzâlî, konunun iyi anlaşılması için, “*Müslümanlara merhamet etmeyen onlardan değildir.*” hadisini nakleder.³⁹⁰ Hükümdar, buna benzer ayet ve hadisleri göz önünde bulundurarak devlet yönetiminde şefkatli olmalı; şiddet ve zulümden kaçınmalıdır.

Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ* ve *Mehekkü'l-Ulema* eserinde yöneticilerin sahip olması gereken nitelikler arasında şefkatli olmayı saymaktadır. Şeyhoğlu Mustafa, konuyla ilgili olarak, “*İnsanlar arasında hüküm eyle.*” ayetini işaret ederek hükümdarın hükmü bizzat kendisi vermesini ister. Çünkü şefkat ve merhamet sahibi hükümdardır. Halka şefkat ve merhameti yalnızca hükümdar verebilir. Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; şefkat yalnızca beş kişide bulunur. Bunlar; Allah'ın rahmeti, peygamberin ümmetine olan sevgisi, hükümdarın halkına şefkati, şeyhin müridi için gösterdiği çaba, anne ve babanın evladına olan sevgidir. Şeyhoğlu Mustafa bu konuda şu beyitlere yer verir:

“*Ey hükümdar emrin altındakilere merhamet etmek istersen,*

Onların dertlerini başkalarına havale etmeden yalnızca sen dinle,

Eğer doğru ve eğri arasında bocalamak istemiyorsan,

Karşısına çık, bizzat gör ve başkasından haber alma.”³⁹¹

Sühreverdî, değerli saydığı erdemlerden olan şefkatle, hükümdarın güzel ahlaka sahip olacağını belirtmektedir. Hükümdar, halkını koruyup onlara bekçilik

³⁸⁹ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 91.

³⁹⁰ Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, ss. 43-44.

³⁹¹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ* ve *Mehekkü'l-Ulema*, ss. 64-65.

etmeye ve mazlumlara karşı merhamet göstermeye daima hazır olmalıdır. Sühreverdî, konuyla ilgili olarak yer yer ayet ve hadisleri zikrederek konuyu desteklemektedir.³⁹²

1.9. Sabırlı Olmak

Sabır; kararlı olmak, kendini kontrol etmek ve bazı şeylerden alıkoymak gibi anlamlara gelmektedir. Ahlaki erdemleri korumak ancak sabır ile mümkündür. Devlet başkanının sabırlı tutumu, devlet idaresini ve orduyu düzen içinde tutmakla kalmaz aynı zamanda ahlaki davranışları da olumlu yönde etkiler. Şeyzerî, sabrı seçkin huyların efendisi ve komutanı olarak tanımlamıştır. Bu konudaki fikirlerini temellendirmek amacıyla, “İlim, Müslümanın dostu ve yumuşak yardımcısı; akıl, yol göstericisi; amel, lideri; yumuşaklık, babası; iyilik, kardeşi ve sabır, ordu komutanıdır.”³⁹³ hadis-i şerifini zikretmektedir.

İbn Teymiyye; sabır kavramını öfkeye hâkim olmak, insanları affetmek, nefsi isteklere aykırı davranmak, hoşgörüsüzlük, azgınlığı terk etmek ve gurur, şeklinde tanımlar. İbn Teymiyye, sabır konusunda şu ayete gönderme yapmaktadır:

“Ancak sabır gösterip iyi ameller işleyenler müstesnadır. İşte onlara bir mağrifet ve bir mükâfat vardır.”³⁹⁴

İbn Zafer, *Sülvânü'l-Mutâ' fî Udvâni'l-Etbâ* eserinde sabır konusunu açıklamadan önce Kurân-ı Kerîm'de geçen, “Ey Peygamber! Sabret! Sabrın sonu da ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı üzülme! Kurdukları tuzaklardan telaş edip sıkıntıya düşme!”³⁹⁵ ayetini zikreder. Bu ayette peygamber sabretmesi emredilmiştir. İbn Zafer, Allah'a ve kanunlarına inanan bütün insanların ayette geçen sabret emrine uyması gerektiğini ifade eder. Özellikle sultanlar, intikam duygusundan vazgeçmek için sabır göstermelidir. İntikam ateşini söndürüp ondan vazgeçmek için tek çare sabırdır. İbn Zafer, ayette geçen, “Sabır da ancak Allah'ın yardımı iledir.” sözünü, “Sabır göstermek Allah'ın yardımı ile mümkün olabilir.”

³⁹² Sühreverdî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 71.

³⁹³ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 92.

³⁹⁴ Kurân-ı Kerîm, Hûd 11 ayet.

³⁹⁵ Kurân-ı Kerîm, Nahl 127 ayet.

şeklinde açıklamaktadır. Öfke ve intikamın asıl sebepleri ortaya çıkarılmalıdır. Ancak bu şekilde sabrın meyveleri toplanabilir.³⁹⁶

İbn Zafer, sabrı bütün hasletlerin komutanı şeklinde tanımlar. Çünkü sabır hasletlerin işlerini doğru bir biçimde yerine getirmelerini sağlar. Hükümdar yüksek bir sabır ahlakına sahip olmalıdır. Zira sabrın olmaması; nefsin aceleciliğine ve güzel ahlakın bozulmasına neden olacaktır. Sabır, liderlerin hem sahip oldukları güzel hasletlerin kaybolmasına hem de savaş meydanlarında kaybetmelerine engel olacaktır. İbn Zafer, sabırla ilgili olarak tarihe iz bırakmış kişilerin hikmetli sözlerine yer vererek konuyu zenginleştirmektedir. İbn Zafer, Habîb b. Evs Tâ'î'nin, "*Sabır zırh gibidir. Bu zırhı giyen her kimse düşmanlarından korunmuş olur. Ruhlarla sabrın değeri ve şerefi bilinir. Hükümdarın sabrı cismani değil, ruhların sabrı iledir.*" sözünden alıntı yaparak bu konudaki görüşlerini desteklemektedir. İbn Zafer, hükümdarın sabır kuvvesini üç bölüme ayırmaktadır. Bunlar: af yani hoşgörü ve müsamaha, devletin imarı ve güvenliği için olan koruma, bir de hükümdarda ortaya çıkan cesarettir. Müellif sabrın faziletlerini ve kuvvelerini açıkladıktan sonra, hükümdarın; bu kuvvelere insanların nezdinde itibarını yükselteceği için sahip olması öğüdünü hükümdara verir. Çünkü ondan beklenen cesaret, sabır ve metanettir.

397

Ebû Mansur es-Seâlibî, güç ve kudret sahibi sultanların sahip olması gereken özelliklerden biri olarak sabrı görmektedir. Seâlibî'ye göre; hükümdar önemli kararlarda sabırlı olmalıdır. Zira düşünmeden aceleyle karar vermek, geri dönülmez sonuçlara neden olabilir. Hükümdar, bir karar aldığı zaman kararından dönmesi pek mümkün değildir. Kararından vazgeçtiği zaman heybetinin ve gücünün sarsılacağını bilir. Hükümdar heybetini sarsmamak ve doğru bir şekilde hareket etmek için sabır göstermelidir.³⁹⁸

Mâverdî de; sabır konusunu açıklarken ayet ve hadis-i şerif-i delil olarak gösterir. Mâverdî, *Nasîhatü'l-Mülûk*'unda klasik siyasetnâme yazarlarında olduğu gibi hükümdarın özellikleri arasında sabırlı olmayı saymaktadır. Mutluluğa ulaşma

³⁹⁶ İbn Zafer, *Sûlvânü'l-Mutâ' fi Udvâni'l-Etbâ*, s. 177.

³⁹⁷ İbn Zafer, *Sûlvânü'l-Mutâ' fi Udvâni'l-Etbâ*, ss. 180-182.

³⁹⁸ Ebû Masur es- Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, s. 214.

yolunun sabır göstermekten geçtiğini savunan Mâverdî, hükümdarın mutlak surette sabırla donanması hususunda görüş bildirmektedir.³⁹⁹

Sabır ile ilgili olarak Şeyzerî, Sasanî devletinin en büyük tapınağının kapısında yazan, “*Demirin mıknaṭısa âşık olması gibi zafer de sabra âşıktır. O zaman sabret ve zafere ulaş.*”⁴⁰⁰ öğüdünü naklederek sabrın önemine dikkat çeker.

Ali Şir Nevâî, sabrı; insanın kendisini nefsi isteklerden uzak tutması, ibadet yaparak nefsini saklı tutup iyi ve kötü her şeye sabır göstermesi şeklinde açıklar. Sabır insan için acı ve zor olup, ancak sonucunun yararlı olduğunu belirtir. Ali Şir Nevâî, sabır ile ilgili olarak “*Kim ki şiddete sabır eyledi, talih onun zehrini bal eyledi.*” sözünden sabrın önemine dikkat çeker.⁴⁰¹

Ebu Necib Sühreverdî, sabır yöneticilerin taşıdığı ahlaki erdemlerin komutanı şeklinde görmüştür. Sühreverdî, devlet başkanlarının sabrını üç kuvvete ayırmaktadır. Bunlar:

1. Ağır başlılık
2. Cesaret
3. Koruma

Sabır ile ilgili Sühreverdî’ nin zikrettiği hadisi şerif, “*İlim müminin dostu; ağırbaşlılık veziri; akıl rehberi; iyilik kardeşi ve sabır ise başkanıdır.*” şeklindedir.⁴⁰²

Sabırlı olmak kişiye şu özellikleri kazandırır: Gerçek huzur, tatmin olmak, akıllı hareket etmek, yeni yerler ve çözümler bulmak, herkes tarafından saygı görmek ve zulümden kaçınmak gibi özelliklerdir.⁴⁰³

1.10. Affedici Olmak

Affetmek, ideal bir devlet düzeni için faydalı barındıran ve iyi bir hükümdarda bulunması gereken güzel faziletlerdendir. Çünkü hükümdar, yapılan en

³⁹⁹ Mâverdî, *Kitabü'l-Nasihatu'l-Mülûk*, s. 82.

⁴⁰⁰ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 93.

⁴⁰¹ Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, ss. 82-85.

⁴⁰² Sühreverdî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 74.

⁴⁰³ *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel*, s. 34.

küçük suçta cezaya başvurursa, halk arasında sevilmez ve kötü bir ün kazanır. Şeyzerî, affedici olmak konusunda Hz. Ömer'in, "*Affetmenin fazileti, suçluyu cezalandırma gücüne sahip iken affetmektir. Güçlünün zayıfı cezalandırması, kötü bir iştir.*"⁴⁰⁴ sözünü naklederek bu konudaki görüşlerini temellendirmektedir.

Müellifi belli olmayan *Tuhfetü'l-Memlûk* adlı siyasetnâmesinde affetmek, büyük hükümdarların sahip olduğu en güzel huylardan olup, hem dünyada hem de ahirette onlara fayda sağlayacak hasletlerden sayılmıştır.⁴⁰⁵

Zencânî'nin önemle üzerinde durduğu konulardan biri de hükümdarın affedici ve merhametli olmasıdır. *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye* adlı eserinde bu konuya sıkça değinmiştir. İran siyaset geleneğinde hükümdarın merhamet sahibi biri olma konusu özellikle vurgulanmış ve sahip oldukları adalet anlayışının bir sonucu olarak görmüştür. Türk devletlerinde ise merhamet, hükümdarın sözü üzerine değil, törenin doğru bir şekilde uygulanması görüşü hâkimdi. Ele aldığımız siyasetnâmelere göre sultan hükümdar, işlenen bir suç için ceza vermesi adalettendir. Fakat işlenen suçu bağışlamak, ceza vermekten daha faziletlidir. Zencânî, bağışlama konusunda af, faziletli olmanın işaretidir. Ahlakı güzel ve merhameti tam olanlar fazilete erişebilir. Zencânî, hangi durumlarda bağışlamanın ortadan kalktığını şu sözlerle açıklamaktadır: "*Allah'ın belirlediği sınırlarını aşan, devletin düzenini bozan ve hükümdara zarar vermeye çalışanlar cezalandırılmalıdır.*" Yine Zencânî, "*Sultanların âdeti, günahkârlar suçlarını itiraf ettikleri takdirde, bunları affetmek veya merhamet dilendiği zaman cezadan vazgeçmektedir.*" diyerek merhametin önemini açıklamaktadır.⁴⁰⁶ Zencânî, hükümdarda bulunması gereken merhamet hasletinin güzelliğinden bahsettikten sonra konuyu zenginleştirmek için Kurân-ı Kerîm'den Âli İmran suresinin yüz otuz dördüncü, "*Kinlerini yutanlar ve insanları affedenler...*"⁴⁰⁷ ayetinden alıntı yaparak konuyu destelemektedir.

Zencânî, affetmek konusunda Kur'ân-ı Kerîm'den ayetlerin yanı sıra Hz. Peygamber (sav)'in şu hadisi nakleder: "*Kim gücü yettiği halde, öç alma duygusundan vazgeçer, kinini yutarsa Allah onun kalbini inanç ve emniyetle*

⁴⁰⁴ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 95.

⁴⁰⁵ *Tuhfetü'l-Memlûk*, s. 89.

⁴⁰⁶ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye*, ss. 71-72.

⁴⁰⁷ Kurân-ı Kerîm, Âli İmran, 134 ayet.

doldurur." Zencânî, hadisle affetmenin güzel bir davranış olarak gösterir ve bu hasletin hükümdarda bulunması gerektiğini ifade eder. Çünkü hükümdar, hiç umulmadık zamanda hiddetlenip intikam almaya çalışabilir ve galip gelmek isteyebilir. Bunun için hükümdarın en yücesi merhametli olandır.⁴⁰⁸

Günah ve suç olmasaydı, bağışlama olmazdı. İnsandaki fazileti ve adaletin en güzel yönünü gösterebilmek için bağışlamak gerekir. Sühreverdî, bağışlamakla ilgili olarak Halife Me'mûn, *"Eğer insanlar, affa olan rağbetimi bilselerdi, suç işleyerek yanıma gelmek isterlerdi."* sözünü zikrederek konuyu örneklendirmektedir.⁴⁰⁹ Zencânî, bağışlanmayı faziletten sayarak, ahlakı güzel ve merhametli olanlar ancak fazilete ulaşabilecektir. Zencânî, faziletin üstünlüğünü şu sözlerle açıklar: *"Faziletli olmak için zalime güzel bir af verdiğin gibi, günahkâr olduğum için beni de affet. İşlediğim günahtan dolayı senin nazarında bağışlanmaya layık değilsem, sen affedici olmaya layıksın."* Ancak her suçu affetmek doğru değildir. Allah'ın yasaklarını çiğneyip, hükümdara ve devlete zarar verecek suçları işleyenleri en kötü şekilde cezalandırılmalıdır. Fazilet, bağışlayınca ortaya çıkınca adalet ortadan kalkar. Zencânî bu konuda fazilet özelliğini adaletten üstün tutarak klasik İslam siyasetnâme yazarlarından ayrılmaktadır. Zencânî, devlete zarar verecek suçları işleyen kişilerin katlinin vacip kılındığı görüşündedir.⁴¹⁰

Mâverdî, Zencânî gibi hükümdarların affedici olma konusunda ayet ve hadislerle açıklar. Hükümdar, bulunduğu mevki bakımından üstün bir yerde olduklarından dolayı memleketindeki herkesten sorumludur. İnsanların küçük hatalarını bazen görmezden gelinmelidir. Kendisine, devlete ve dine zarar vermedikçe affedebilir ya da bunlara öğüt vermelidir. İşlenen suçlardan dolayı af dileyenlerin nedeni ve suçun delilleri araştırılmalıdır. Cezalandırmada aceleci davranmamalı. Zira sonunda af doğabilir. Mâverdî'nin savunduğu temel düşünce yapısında; öncelikle hükümdarın halkına karşı affedici yönünün öne çıkmaktadır. Ancak Allah'ın kanunlarına karşı çıkan, dine ve devlete zarar vermeye çalışan kimseler bağışlanmamalıdır.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Zencânî, *el-Letâîfû 'l-Alâîyye fî 'l-Fedâili's Seniyye*, ss. 225-227.

⁴⁰⁹ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 77.

⁴¹⁰ Zencânî, *el-Letâîfû 'l-Alâîyye fî 'l-Fedâili's Seniyye*, s. 236.

⁴¹¹ Mâverdî, *Kitabü'l-Nasihatül-Mülûk*, s. 80.

Suç işleyen kimselerin pişman olup hükümdardan merhamet dileyenlerle ilgili hikâyeler şu şekildedir:

“Halife Mansur, suç işleyen bir adamı cezalandırmak istedi. Adam işlediği suçtan pişman bir şekilde Halife Masur’a, ‘Ey Emrelmüminin! İntikam adalettir; vazgeçip affetmek ise fazilettir. Faziletli olan, adaletli olandan üstündür. Emirelmüminin faziletli olmanın yüksek derecesinde dururken, ben eksik olan adaletli olmanın derecesini korumaya çalışıyorum.’ dedi. Halife Mansur, adamın bu güzel sözlerinden etkilendi ve onu affetti.”⁴¹²

“Abdulmelik b. Mervan’ın huzuruna hırsızlıktan dolayı bir bedevî getirdiler. Abdülmelik, hırsızın yaptığı için elinin kesilmesini istedi. Bedevî, şu şiiri okudu:

‘Ey Emîru’l-mü’minîn! Elime helak getirecek bir mekana terk etmekten, affına sığınırım,

Sağ elim, sol elimden kesilerek ayrıldığı zaman, artık dünyada hayır yoktur.’

Halife bu şiirden etkilenir ve adamın elini kesmekten vazgeçer. Orada bulunan hırsızın annesi Halife’ye, ‘Ey Emirülmüminin! Geçimimi sağlayan tek kişidir’ der. Abdülmelik kadına, ‘Ne kötü bir kazançla geçimini sağlamakta. Zira hırsızlık Allah’ın yasakladığı kötü hadlerdendir.’ dedi. Kadın, ‘bırakın işlediği suçlar için Allah’tan af dilesin.’ Bu cevaba tebessüm eden Halife, onu affeder.”⁴¹³

Şeyh Sâdi, affedici olmak konusundaki görüşleri *Bostan* ve *Gülüstan* eserlerinde birbirine benzer şekilde dile getirmektedir. Her iki eserinde de bir kimsenin işlediği suçtan dolayı hükümdardan af dilerse, onun affedilmesi yönünde görüş bildirmektedir. Hükümdar af dileyenleri dehalet eder ve onu derhal cezalandırırsa, bu kendisine yakışmayan bir davranıştır. Hükümdara yakışan affın faziletlerini yerine getirmektir. Zira affetmek Allah’ın yüce sıfatlarından⁴¹⁴

Şeyhoğlu Mustafa, yöneticilerin affa yönelmeleri hususunda öğütlerde bulunur. Şeyhoğlu Mustafa, Şeyh Sâdi gibi affı Allah’ın sıfatlarından sayarak

⁴¹² Zencânî, *el-Letâîfü l-Alâiyye fi l-Fedâili’s Seniyye*, s. 223.

⁴¹³ Zencânî, *el-Letâîfü l-Alâiyye fi l-Fedâili’s Seniyye*, s. 234.

⁴¹⁴ Sa’dî Şirazî, *Bostan*, s. 208.

hükümdarın bu sığata layık olması istemektadır. Bu görüşünün temel dayanağını, “Allah affedicidir ve affetmeyi sever.” ayeti oluşturmaktadır. Hükümdar işlenen suçluyu bağışladığı zaman hakkın muhabbeti üstünde olur.⁴¹⁵

İbnü't-Tıktakâ'ya baktığımızda hükümdarın sahip olması gereken özellikler arasında gördüğü affetmeyi özelliklerin en yücesi olarak görür ve bununla insanların kalplerini fethedebileceğinin inancındadır. Bunu düşüncesinin dayanağı olarak Kur'an-ı Kerim'de geçen Nur suresinin yirmi ikinci ve yirmi dördüncü ayetidir.⁴¹⁶

el-Mukaffa, yöneticilerin özelliklerini açıklarken, onların salihliği üzerinde durmaktadır. Yönetici, salihliğiyle halkına karşı hoşgörölü davranıp, kapısında kendisinden af dileyenleri affetmelidir. Yönetici insanların hatalarını görmemezlikten gelip örtmeli ve yaymamalarıyla bilinmelidir. el-Mukaffa, yöneticilerin bu özelliklerinden vazgeçmemeleri hususunda öğütlerde bulunur.⁴¹⁷

Hükümdar, affi yüce bir davranış olarak gören Seâlibî, şunları dile getirir: Hükümdarın affedici olması saltanatını güçlendirir ve onu yıkılmaz bir temelle sağlamlaştırır. Seâlibî, affetmek hakkında İslam dünyasında iz bırakmış şahsiyetlerin sözlerine yer vermektedir. Bunlardan ilki Muaviye'nin, “ *Affetmeyi bilmesi gereken, en fazla cezalandırma gücüne sahip olandır.*” sözü ve diğeri, Abdülmelik b. Mervan'ın, “ *İnsanların en yücesi yüksek makamdayken alçak gönüllölük edip, güçlüyken affedendir.*” sözüdür.⁴¹⁸

Hükümdar, affetmeyip gücünü kullanarak suçluyu cezalandırma yoluna gittiğinde cezada aşırıya gitmemelidir. Fakat cezalandırmada aşırıya gittiğinde, o kimselerin niyetleri bozulur, devleti yıkma ve hükümdarı öldürme gayesi içinde olurlar. Hükümdar, suçluları cezalandırmada, affetme, yumuşak huylu, müsamahakâr ve esnek yönüyle tanınmamalıdır. Aksi takdirde sahip olduğı heybeti ortadan kalkar.⁴¹⁹

⁴¹⁵ Seyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, s. 74.

⁴¹⁶ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fî'l-âdâbi's-Sultâniyye ve'd-düveli'l-İlâmiyye*, s. 40.

⁴¹⁷ el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağır Ve'l-Edebu'l-Kebîr*, s. 52.

⁴¹⁸ Ebü Masur es- Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülük*, s. 67.

⁴¹⁹ *Tuhfetü'l-Memlûk*, s. 90.

Necmuddîn-i Dâye, ele almış olduğu konuları dini açıdan açıklama yoluna gittiğini açıkça göstermektedir. Necmuddîn Dâye, affetmek hususunda Şeyhoğlu Mustafa'nın eserinde olduğu gibi Yüce Allah'ın af sıfatını Kur'an-ı Kerim'de geçen Nisa suresinin doksan dokuzuncu, "*Allah affedicidir, affedenleri sever.*" ayetiyle açıklamaktadır. Hükümdar, affetmek için öncelikle suçluları cezalandırma noktasında kuvvetli olmalıdır. Hükümdar, insanları bağışladığı zaman Allah'ın af sıfatını kullanmalıdır. Ayrıca suçluların hak ettikleri şekilde cezalandırılmasını savunan Necmuddîn Dâye, konunun devamında hükümdarın suçluları affettiği zaman Allah'ın sevgisine mazhar olacağını söyleyerek konu hakkında farklı görüşlere sahip olduğunu göstermektedir.⁴²⁰

Keykâvus, bu konuda kendi inanişına uygun olarak yaklaşır. Suçluların affedilmesi noktasında diğer siyasetnâme yazarlarına nazaran daha ılımlı bakar. Keykâvus *Kabusnâme*'sinin otuzuncu babında suçluların bağışlanması doğru olduğunu beyan eder. Bununla ilgili olarak oğluna kendi tecrübelerini aktarmaya çalışır ve şu nasihatte bulunur:

"Ey oğul, her suç için kimseyi cezalandırmak sanma.

Eğer biri suç işlerse, sen de kerem eyle ve o suçun özrünü iste.

İlk suç işleyen atamız Âdem'dir." ve devamında şu beyitleri r:

"Vaslından ayrı hecr ile mahrem değil miyim?

Cürmün bilip nedamete hemden değil miyim?

Benden çevirme yüzünü bir kez günah için

*Âdem günah etti, ben âdem değil miyim?"*⁴²¹

Beyitlerde bir kimsenin işlediği suçlardan dolayı affedilmesi gerektiği açıkça belirtmektedir. Ancak yöneticilerin kesinlikle suç işlememesi gerektiği devamında belirtir. Affetmenin bir lütuf olarak görmüş olması insanlar arasında suç işlemenin yaygınlaşmasına sebep olabilir. Bu da üzerinde durulması gereken noktalardan biridir.

⁴²⁰ Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-Ibâd Men'l-Mebde ile'l-Mead*, s. 347.

⁴²¹ Keykâvus, *Kabusnâme*, s. 149.

Nizâmü'l-mülk, hükümdarın dört suçu affetmemeleri gerektiğini belirtir. Bunlardan birincisi; devleti yıkmaya çalışanlar, ikincisi haram işler yapan, üçüncüsü devletin önemli bilgilerini sızdıran, dördüncüsü ise padişaha karşı isyan hareketinde bulunanlar. Bu suçları işleyenler kat'i surette cezalandırmalı ve bunların affı mümkün değildir.⁴²²

1.11. Aceleci Olmamak

Hükümdarın, devlet işlerinde başarılı bir yönetim gösterebilmesi için aceleci olmaması gerekir. Bu ahlak sayesinde, devlet idaresinde adil bir yönetim ortaya koyar; başarısızlık ve pişmanlık yaşamaz. Acele etmemek konusunda Şeyzerî, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, "*Telaşsız davranmak Allah'tan, acele etmek ise şeytandandır.*" hadisini zikreder.

Siyasetnamelerde hükümdarın yönetimde aceleci olmaması konusunda dikkat etmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlar:

1. Öfke anında cezalandırmayı ertelemek
2. Vakalar karşısında acele etmemek
3. Bir kişiyi ödüllendirmek konusunda acele etmektir.⁴²³

Nizâmü'l-mülk, hükümdarın devletin önemli işlerinde karar almakta aceleci davranmaması hususunda öğütte bulunur. Hükümdar, bir şeyleri duyup şüphelendiği zaman, yalanı gerçekten ayırana kadar aceleci davranmamalıdır. Zira aceleci davranmak güçlülerin değil, zayıfların işidir. Hükümdarın, cezalandırma konusunda aceleci davranmaması gerekir. Suç kanıtlanıp sabitlenene dek beklemelidir. Unutmamalı ki aceleciliğin sonu pişmanlıktır.⁴²⁴

el-Mukaffa, hükümdarın insanları yönetmesini en büyük imtihan olarak görmektedir. Hükümdarın, yönetimde dört özelliği vardır ki, bunlar yönetimi ayakta tutan; görevlendirmede liyakat, deneme, denetleme ve kararlı olma. Ödüllendirmede ve cezalandırmada hükümdarın kararlı olması gerekir. Ödüllendirme, iyi ve güzel bir davranışı devamlı hale getirmek için; cezalandırma,

⁴²² Dilek Özçelik, *Siyasetnâmelerin Yeri Ve Önemi*, s. 50.

⁴²³ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 104.

⁴²⁴ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 93; Sâ'dî Şirazî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 88.

kötü olandan kurtulmak için yapılmalıdır. el-Mukaffa, hükümdarın kötülük yapanları cezalandırmada acziyet göstermemesi hususunda nasihatte bulunur. Hükümdar acziyet gösterirse, iyi olanlar değişmeye başlar ve kötüler bundan cesaret bularak yönetimin bozulmasına neden olur.⁴²⁵

Sühreverdî'nin, diğer İslam âlimleri gibi aceleci olmak konusunda temel dayanağı dini kanunlardır. Konunun daha iyi anlaşılması noktasında diğer siyasetnâme yazarları gibi benzer hadisleri zikreder. Ancak bu konuda hükümdarın dikkat etmesi gereken üç hususun üzerinde durur. Bunlar; suçluyu cezalandırmada acele etmemek, ödüle layık kimselerin mükâfatında acele etmek son olarak ağır başlı olmaktır. Yöneticinin bunlara uyduğu takdirde halkın itaatini ve sevgisini kazanacağını, tezini savunur.⁴²⁶

Sa'lebî'ye göre; hükümdar şeriat, örfte ve devletin yasalarında belirtilen cezayı uygulamalıdır. Hükümdara yakışan sebat gösterip acele etmemektir. Sa'lebî, hükümdarı; eğrisi ve doğrusuyla her şeyi ayırt edip doğru yolu bulan kişi olarak görmektedir.⁴²⁷

Muhammed b. Hâris Sa'lebî, aceleciliği kötü hadlerden saymaktadır. Ancak hükümdar bir kimseyi ödüllendirme konusunda aceleci olmalıdır. Hükümdarın iyi ahlaklarından biri de çalışkan ve vefalı kimseleri ödüllendirmektir. Hükümdar bir kimseyi ödüllendireceği zaman acele etmeli; fakat bu ödüllendirmeyi sarayla sınırlandırmamalıdır. Ödüllendirmeyi halkın önünde kaftan giydirerek yapılmalıdır. Zira iyiliği yapan kişinin adı, herkes tarafından duyulacağından dolayı halkın hükümdara olan sevgi ve saygısı artacaktır. Bu şekilde insanların kalplerindeki düşünceler güzelleşir, onları hükümdara iyilik ve hizmet etmeye teşvik eder. Sa'lebî hükümdarın ödüllendireceği kişiye ödül ve kaftan giydirmenin yanında içkili ve eğlenceli bir törenin düzenlenmesi düşüncesiyle diğer siyasetnâme yazarlarından ayrılır. Sa'lebî'ye göre; kişiye tımar, maaş, köle azadı, makam yükseltme ya da önemli bir görev verilmelidir.⁴²⁸

⁴²⁵ el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir Ve'l-Edebu'l-Kebîr*, ss. 50-51.

⁴²⁶ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 82.

⁴²⁷ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, s. 59; Ebû Mansur es-Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, s. 91.

⁴²⁸ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, ss. 79-80.

Hüseyin b. Tâhir, mektubunda yöneticinin özelliklerini açıklarken takındığı zihni tutumlarından biri de hüsn-i zandır. İdarede bazen zorlu durumların, suçların ve iki taraf arasında davaların yaşanacağını söyleyip bunları aşabilmesi için yöneticinin hüsn-i zannı elden bırakmayarak gerçekleri öğrenmeden hareket etmemesini öğütler. Yönetici; bir bilgiyi, işi doğruluğunu tam anlamıyla tevdi etmeden, itham ve cezaya başvurmamalıdır. Çünkü suçsuz kişilere yapmadığı bir suçtan ceza vermek adil olmadığı gibi günahtır. Bilinmelidir ki; doğruluğu kanıtlanmadan ithamlarda bulunmak, idarenin adaletini ve otoritesini zayıflatır. İnsanlarda güven duygusu kaybolur, bunun yerine isyan duygusu ortaya çıkar.⁴²⁹

Şeyh Sâdi; diğer ilim adamları gibi hükümdarın, suçluyu cezalandırmada aceleci olmamasını daha doğru bir hareket olarak görmektedir. Gurur tahtında oturup sabır göstermeyenlere o taç haramdır. Şeyh Sâdi, yöneticinin suçluyu cezalandırmada sebat göstermesinin yanında savaş meydanlarında da sebat göstermesinin doğruluğuna dikkat çeker. Aceleci olmama konusunu, “*Akıllı kimse, öfkesini yenip sebat gösterendir.*” sözüyle bitirmektedir.⁴³⁰

Müellifi belli olamayan *Tuhfetü'l-Memlûk* adlı eser, ödüllendirmede ve cezalandırmada aceleci olmama hususunda hükümdara nasihatlerde bulunur. Zira acele etmek, korku ve beklenti içinde olmak, insanların sürekli sıkıntılı olmasına yol açar.⁴³¹

1.12. Öfke Anında Yumuşak Davranmak

Öfke anında yumuşak davranmak, yöneticinin kendini kontrol altında tutmasıdır. Bu ahlaki fazilet yöneticinin övgüye layık olması için önemlidir. Şeyzerî, bu konudaki düşüncelerini şu hadisle temellendirir: “*Öfke anında yumuşak davranan, halkın efendisi ve lideridir. Anlamaya çalışan kişinin de görüşlerini ve bilgisini artırır.*” Şeyzerî, bu konu hakkında yöneticiye, “*Öfke anında yumuşak davranmanın sonucunda affın doğabileceğini bilmelidir.*” nasihatinde bulunmaktadır. Eğer hükümdarın bu özelliği yoksa güç ve otoritesi sağlam olmayacaktır.

⁴²⁹ Hüseyin b. Tahir, *Siyasî Nasihatnâme*, s. 30.

⁴³⁰ Sa'dî Şirazî, *Bostan*, s. 211.

⁴³¹ *Tuhfetü'l-Memlûk*, s. 86.

Öfke anında yumuşak davranmak konusunda Şeyzerî, İran Sasanî Kralı Enûşîrvân'ın, oğluna vasiyetinden, "*Ey oğul, öfke anında yumuşaklık göstermek kralların güzel ahlakındandır. Gün gelir kötü insanlara güler yüzünü göstermek zorunda kalacaksın. Ama onlarla aynı mertebe de olma! Kötülenmesi gerektiren bir davranış olduğunu bilersen, onlara tepkini ortaya koymalısın.*" alıntısıyla görüşlerini desteklemektedir.⁴³²

Muhammed b. Hâris Sa'lebî; akıllı, tecrübeli ve yol yordam bilen bir hükümdarın dikkat etmesi gereken noktalardan biri de öfke anında ceza vermemektir. Zira hükümdarın bulunduğu makamdan dolayı çabuk öfkelenmesi uygun görülmemiş, onların böyle durumlarda yumuşak huylu davranmaları tavsiye edilmiştir. Sa'lebî, hükümdarın öfke anında yumuşak davranmasının her zaman doğru olmayacağı görüşündedir. Hükümdar, suçluları cezalandırmada yumuşak davranmamalı; bunun yerine işlenen suçun şeriatla karşılığı ne ise onu vermelidir. Hükümdar, öfkesi yatışmadığı zaman ceza vermede aşırıya kaçıp geri dönülemez hatalara düşebilir. Hükümdara yakışan öfkesine galip gelmek ve ondan sonra ne çok ağır ne de çok caydırıcı olan cezalar vermek yerine orta yollu bir ceza vermelidir. Sa'lebî, hükümdarın verdiği cezanın geri çekilemez olacağını da hatırlamaktadır.⁴³³

Nasır-ı Hüsrev, hükümdarı sertlik gösterme davranışından men etmektedir. Bunun yerine alçak gönüllü, yumuşak huylu ve güler yüzlü olması hususunda öğüt verir. Hüsrev, konuyu dini açıdan ele alır ve bu doğrultuda şunları söyler: "*En öfkeli olduğun vakitlerde bile öfkenin üstesinden gel; çünkü Müslümana yakışan yumuşak huyluluktur.*"⁴³⁴

Şeyh Sâdi'ye göre; bir hükümdarda sertlik ve yumuşaklık bir arada bulunmalıdır. Hükümdar ne çok sertlik göstermeli ne de çok yumuşak davranmalıdır. Şeyh Sâdi, konu hakkında, "*Nasıl ki cerrah hem yara açar, hem de merhem sürer; akıllı yönetici de birisine ne daima sert davranır ne de heybetini düşürecek kadar yumuşaklık gösterir.*" diyerek ikisi arasındaki ölçüye dikkat çekmektedir.⁴³⁵

⁴³² Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 109.

⁴³³ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, s. 65.

⁴³⁴ Nasır-ı Hüsrev, *Saadet-nâme*, s. 4.

⁴³⁵ Sa'dî Şirazî, *Gülüstan*, ss. 169-170.

Yöneticinin her zaman öfke anında yumuşaklık göstermesi uygun değildir. Bazı durumlarda yumuşaklık göstermesi zarara neden olabilir. Devletin düzenini bozmak, karışıklık çıkarmak ve devlet başkanına zarar getirmek isteyen kişiler için caydırıcı cezalar vermeli ve bu konuda gerekli önlemler almalıdır. Vereceği cezalar sosyal düzeni bozmayacak şekilde olmamalıdır.⁴³⁶

1.13. Namuslu (Vakarlı) Olmak

Namuslu olmak, yöneticilerin kendilerini kötü hadlerden alıkoyup yasak şeylerden kaçınmasıdır. Bu özellik hükümdar için üstün ahlaktan sayılmıştır. Yönetici, her türlü isteklerini gerçekleştirmekten kendini alıkoyduğu taktirde idaresi iyi bir düzen içinde yürür ve ahireti kurtulur. Şeyzerî konuyla ilgili olarak şu hadisi zikreder: *“Bakılması yasak olana bakmak, şeytanın zehirli okudur. Her kim Allah’a duyduğu korkuyla yasak olana bakmazsa; Yüce Allah, o kişiye mutluluğu yaşayacak bir iman bahşeder.”* Yönetici yüz kızartıcı sözlerden, gıybetten ve yasak olan sözlerden kendini sakındırmalı; çevresinde buna benzer kötülükleri barındırmamalıdır. Şeyzerî, konunun daha iyi anlaşılması için Abdullah b. Ömer’in hikmetli sözlerinden alıntı yapar: *“Bizlere dedikoduculuk yapmak ve buna benzer sözlerle kulak vermek yasaklanmıştır.”* Yöneticilerin vakarlı olması, idarede önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü vakar, yöneticinin halkın gözünde saygınlığını artırır; kin besleyenleri ve isyankârları korkutur.⁴³⁷

Nizâmü’l-mülk hükümdarın kendinden önceki hükümdarların âdet ettikleri güzel davranışları (adaletli, namuslu, cesur ve merhametli olma) örnek alması gerektiğini savunur. Bununla ilgili olarak Keyhüsrev’in şu sözünü nakleder:

*“Devletin ve idarenin daim olmasını ve yıkılmamasını isteyen her sultanın, kendinden önceki sultanların söylemlerini, davranışlarını ve âdetlerini korumaları gerekir.”*⁴³⁸

Tâhir b. Hüseyin, yazdığı mektupta oğluna gazaba gelmemesini ve eğer gazaba gelirse kendisine hâkim olmasını nasihat etmektedir. Tâhir b. Hüseyin,

⁴³⁶ Şeyzerî, *en-Nehcü’l-Meslûk fi Siyâsetü’l-Mülûk*, s. 111.

⁴³⁷ Şeyzerî, *en-Nehcü’l-Meslûk fi Siyâsetü’l-Mülûk*, ss. 113-114; Bkz. aynı ifade Sühreverdî, *“Yönetenlerin Yönetimi”* s. 91.

⁴³⁸ Nizâmü’l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 137.

oğlunun vakarlı olmasını; öfke, hiddet gibi vakarı zedeleyecek davranışların yanında gurur ve kibirden uzak durmasını istemektedir. Tâhir b. Hüseyin mektubunda şunları söyler:

*"Hiçbir zaman, ben mutlak söz sahibiyim, istediğimi yaparım düşüncesinde olma. Zira bu durum seni aklıselimlikten uzaklaştırır ve sahip olduğun vakarı ortadan kaldırır. Yöneticinin yanlış kararlar almasına yol açıp dini yönünü de zedeler."*⁴³⁹

1.14. Meşveret (Danışma)

Meşveret; devletin olmasa olmazlarından sayılıp siyasetnâmelerde üzerinde önemle durulan, hükümdarın sahip olması gereken özelliklerden biridir.⁴⁴⁰ İslamiyet'ten önce hem Türk hem de İran devletlerinde meşverete verdikleri önemi danışma meclislerinden görebilmekteyiz.⁴⁴¹ Hükümdar, devlet işlerinde doğru bir siyaset yolu izleyebilmek ve bu doğrultuda kararlar almak için meşverete önem vermelidir. Yusuf Has Hacip danışmayla ilgili olarak şunu söyler: *"İşi yapan benim, sen ise işimi görensın; işimin nasıl olduğunu gören kişiden öğrenirim."*⁴⁴² Hükümdar yardımcılar ve âlimlere önemli konularda danışıp tartışmalıdır. Bunu da belli zamanlarda danışma meclisini düzenlenmesiyle mümkündür.

İran ve Hint yöneticileri devletin önemli işlerinde meşvereti sıkça tercih etmişlerdir. İstişare edilmesi gerekliliği, *"Herkesin bir araya gelmesiyle istişare edilmelidir. Herkes kendi görüşünü söyler; eleştiri ve tartışmalar olduktan sonra fikirler ispatlanır. Böylece en doğru görüş oy birliğiyle kabul edilir."* sözünden açıkça anlaşılmaktadır.⁴⁴³

İbrahîm bin Muhammed, *Âdâbu'l-Hilafe* ve *Eshâbu'l-Hisafe* eserinde danışma konusunda meşhur Yunan filozofu Aristoteles'in şu hikâyesi nakleder:

⁴³⁹ Hüseyin b. Tahir, *Siyasî Nasihatnâme*, ss. 32-33.

⁴⁴⁰ *Tuhfetü'l-Memlûk*, s. 101.

⁴⁴¹ Şahin, *Sirâcu'l-Mülûk*, *Siyasetnâme*, *Ahkamu's-Sultanîyye* ve *Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Görevlilerinin Karşılaştırılması*, s. 82.

⁴⁴² Ergen, "Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri", s. 36.

⁴⁴³ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 145.

“Aristoteles⁴⁴⁴ bir gün Zülkarneyn’e, ‘Bir iş hakkında karar almadan önce iş için zenci kölenle istişare etmen gerekiyorsa yapmalısın. Zira istişare etmen harekete geçmenden daha iyidir.’ der. Zülkarneyn, Aristoteles’in bu öğüdüne karşın, ‘İşi iyi biliyorsam neden başkasına danışayım?’ diye karşılık verir. Aristoteles bunun üzerine, ‘İstişare etmen yapacağın iyiliğin başkalarının da dilinde tekrarlanmasını sağlayacaktır. Allah; kendi başına vereceğin kararların şerrinden korusun’ diyerek istişarenin önemini vurgular.”⁴⁴⁵

Ebu Necib Sühreverdî, hükümdarın doğru karar almasını danışmalarına bağlamaktadır. Sühreverdî, danışma konusunda eserinde yer yer rivayet ve nakiller yapmaktadır. Sühreverdî, Dahhak’tan şu nakli yapar: “İstişare etmenin sebebi; değeri ve faydaları bildirmek içindir. Akla gelen düşünce ve fikirler olaylar karşısında çözüm yollarını üretir. İstişareye önem vermeyip kendi görüşlerinde ısrar eden kişi doğrudan uzak ve hata çizgisine yakındır.”⁴⁴⁶ Sühreverdî, istişare edilecek kişilerin altı özelliğini açıklar. Bunlar:

1. Akıllı ve anlayışlı olma
2. Kendisiyle danışılacak kadar güvenilir olma
3. Doğru olma
4. Haset ve nefsi çıkarlarının peşinden koşmama
5. Danışılacak kişiler arasında düşmanlık ve rekabet olmama
6. Yöneticiler arasında ilmiyle öne çıkma⁴⁴⁷

Devletin, adil ve doğru bir yönetimi için yöneticilerin kesinlikle danışmanlarla müşavere etmesi gerekir. Bu konuda Gâzâlî, “İş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi Allah’a güven, doğrusu Allah güvenenleri sever.”⁴⁴⁸ ayetini naklederek konuyu ele almaktadır.⁴⁴⁹ Gâzâlî, meşveret konusundaki görüşü; hükümdarın daima bilginleri huzurunda eksik etmemesi gerektiği şeklindedir. Hükümdar, övgüde bulunan, bilgisiyle büyülenen ve arzularını gerçekleştirmek için

⁴⁴⁴ Aristoteles, M.Ö. 384 yılında Makedonya’nın Stajire kentinde doğdu. Platon’un yirmi yıl derslerine katılmış ve sonrasında Büyük İskender’in akıl hocalığını yapmıştır. Bkz. De Boer, “Aristo”, İA., C. 1, ss. 570-572.

⁴⁴⁵ İbrahim bin Muhammed, *Âdâbu’l-Hilafe ve Eshâbu’l-Hisafe*, s. 175.

⁴⁴⁶ Sühreverdî, *Nehcu’s-Sülûk fî Siyâsetü’l-Mülûk*, ss. 141-142.

⁴⁴⁷ Sühreverdî, *Nehcu’s-Sülûk fî Siyâsetü’l-Mülûk*, s. 146.

⁴⁴⁸ Âl-i İmran 159.

⁴⁴⁹ Gâzâlî, *Nasihatü’l-Mülûk* s. 91.

yanında olan âlimlerden uzak durmalıdır. Maddi imkânlara arzu duymayıp, öğüt ve nasihatlerinde hükümdarın ve devletin selametini düşünen âlimlerin yanında olmalıdır.⁴⁵⁰

Hükümdarın, önemli konularda danışacağı danışmalarında olan gurur ve böbürlenme kendisinde olmamadır. Bu iki kötü ahlakı taşıyanlar kişiyi faziletlerden mahrum bırakarak, farklı görüşleri kabul etmekten kaçınır ve bir daha danışmayı terk ettirir. Böylece yönetimde bozuklukların ortaya çıkmasına neden olur. Gâzâlî'nin, istişare konusundaki görüşü; hükümdarın danışmanlarıyla istişare ettiği zaman, onları tek tek dinleyip görüşlerini alması gerektiği şeklindedir. Gâzâlî, hükümdara yol gösterecek, öğüt verecek dürüst bir yardımcının gerektiğini Hz. Peygamber'in, *"Yüce Allah, bir başkana hayır istediği zaman ona öğüt verici bir yardımcı verir. Yardım istediği zaman başkana yardım eder."* hadis-i şerifine dayandırmaktadır.⁴⁵¹

Râvendî'ye göre, *"tecrübelerden istifade edenin sonu iyi olur ve kendini beğenmişlik göstermediği için başkaları tarafından methedilir."*⁴⁵² Zira istişare, insanın fikrine fikir katar, aklını da hâkimlerin akıllarıyla birleştirir. İstişareye önem veren Râvendî, istişarenin gece vakti yapılmasını uygun bulur. Çünkü insanın düşüncesi gece daha topludur ve hatırlanması daha kolaydır. Râvendî, bunun dışında istişare edilecek kişilerin çok güvenilir, akliselim ve sevgisine güvendiği kişilerin olması gerektiğini söyler. Zira Râvendî'ye göre; *"sevgisine güvenilmeyen kimseye iyilik edilmez ve aklı sağlam olmayanın da düşüncesi isabetli olmaz."*⁴⁵³

İbn Teymiyye, hükümdarın meclisinde danışmaya ihtiyacı yokmuş gibi davranamayacağını açıkça belirtmektedir. İbn Teymiyye, *"... Onları affet, onlara iş hakkında danış, fakat karar verdin mi Allah'a güven, en doğrusu Allah güvenenleri sever."* ayetini delil göstererek meşvereti Yüce Allah'ın emri olarak görmektedir.⁴⁵⁴

Yusuf Has Hacıp'ın önemle üzerinde durduğu konulardan biri de hükümdarın danışmasıdır. Danışmayı çeşitli düzeylere ayıran Yusuf Has Hacıp, hükümdarın belli

⁴⁵⁰ Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 32; Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, s. 371.

⁴⁵¹ Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, ss. 112-127.

⁴⁵² Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 166.

⁴⁵³ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 245.

⁴⁵⁴ Kurân-ı Kerîm, Âli İmran, 3/159 ayet.

sürelerde toplantılar düzenlemesi noktasında öğütte bulunur. Bu sayede hükümdar halkla ilişkilerini koparmayacaktır.⁴⁵⁵

Hükümdarın önemli konularda nasihat alması önemlidir. Bu konu hakkında Turtuşî, “*Nasihat yemeğinin lokması acı bile olsa, onu ancak yüce kişiler kabul eder. Nefs, nasihat almak istemez; yalnızca isteklerine uygun düşeni yapmak ister. Nasihat verecek kimselerden uzaklaşır.*” diyerek istişarenin yüce kimselerde görünen bir davranış olduğunu açıklamaktadır.⁴⁵⁶ Turtuşî, hükümdarın nasihat alacağı kimselerin özelliğini açıklar. Bu kişiler; akıllı, bilgili, ileri görüşlü, şerefli, ahlaklı olmalıdır. Hükümdara yakın olacak kişiler alanında en iyisi olmalıdır.⁴⁵⁷

Nizâmü'l-mülk *Siyasetnâme* eserini hiçbir sultanın eline almamazlık edemeyeceği belirtir ve devamında şunları söyler: “*Bu kitabı okuyan sultan din ve dünya işlerinde uyanık olur; dostunu ve düşmanını ayırt edip önlem alabilir. Dergâh, Bargâh, Divan düzen içinde olur. Memleket idaresi daha doğru olur.*”⁴⁵⁸ Nizamü'l-mülk, sultanın önemli konularda karar almadan önce yaşlılar, âlimler ve bu konuda bilgi insanlarla görüşmelidir. Herkesin görüşünü alıp doğru kararı vermelidir. Zira danışmadan karar alan sultan, kibirli ve zayıftır. Hükümdar için haftada iki gün Divan'ı Mezalime oturmalı ve bu mecliste davalara bakmalıdır. Halkın şikâyetlerini ve isteklerini sultana arz edecek fırsatı vermelidir. Zira sultan adaleti yaymak istiyorsa meşverete önem verilmesi gerekmektedir.⁴⁵⁹

Devletin önemli işlerinde hükümdarın danışması konusunda Nizâmü'l-mülk, şunları r: “*Herkes bir şey bilir, bazılarının bilgisi diğerinden fazladır. Bazılarının ilmi vardır, Fakat tatbik etmemiş; bazıları ise sahip olduğu ilmi tatbik etmiştir. Bazıları sefer yapıp tecrübe edinmiş, sıcaklığı soğukluğu ve memleketleri görmüştür. Bu farklı ilim ve tecrübelerden sultanın yararlanması gereklidir.*” Yöneticiler bütün âlimlerin görüşlerini almalıdır. Bu konuda da Nizâmü'l-mülk, şunları r: “*Bir kişinin alacağı tedbir, tek birinin gücüdür. İki kişinin alacağı tedbir iki kişinin gücü*

⁴⁵⁵ Ergan, “Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri”, s. 41.

⁴⁵⁶ Turtuşî, *Sirâcu'l-Mülûk* s. 221.

⁴⁵⁷ Şahin, *Sirâcu'l-Mülûk, Siyasetnâme, Ahkamu's-Sultaniyye ve Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Görevlilerinin Karşılaştırılması*, s. 82.

⁴⁵⁸ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 2.

⁴⁵⁹ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 10; Sa'dî Şirazi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 80.

gibidir."⁴⁶⁰ Nizâmü'l-mülk'e göre; sultan danıştığı âlimlere, tecrübelilere ve yaşlılara saygı göstermeli, onları önemli mevki ve makamlarına göre yerleştirmelidir. Memleketin imarı noktasında faaliyet göstermek için, sultanın yanı sıra âlimler de bu görevi üstlenmişlerdir.⁴⁶¹ Netice olarak Nizâmü'l-mülk, sultanın önemli işlerinde istişare etmesini ve herkesin aklına geleni mesine imkân sağlaması gerektiğini söylemektedir. Sultana yakışan istişare yapmaktır. Bunu yapmayan sultan zayıf kalıp idarelerinde başarılı olmayacaktır.

Tâhir b. Hüseyin'in, istişare etme konusundaki görüşü; yöneticinin meşveret meclisini nitelikli kişilerle doldurması ve evsaf sahibi kişileri de uzaklaştırması gerektiği şeklindedir. Meşveretin yükümlülüklerinden biri de seviyeli bir ilişkinin geliştirilmesidir. Tâhir b. Hüseyin, bununla ilgili olarak, "*Çevrende salih ve vefalı kimseleri yakın tut. Zayıflara, düşkünlere sahip çık. Bunları yaparken Allah rızasını ve ahireti düşünerek yap.*" diyerek yöneticinin görevini açıklar.⁴⁶² Tâhir, mektubunun devamında yöneticilerin idarelerinde vazgeçemeyeceği uygulamaların başında istişareyi saymaktadır. Ancak kimin istişare meclisine alınıp alınmayacağı konusunda kriterler mektupta açıkça belirtilmiştir. Bunların başında fakihler vardır. Mektupta: "*Fakihlerle sıkça istişare ve hilm ile muamelede bulun. Tecrübelerinden, akıllarından ve hikmet sahiplerinden faydalan. Müsrif, cimri ve nefesine düşkün, kimseleri hiçbir zaman meşveret meclisine alma. Zira bunların zararları fazladır.*"⁴⁶³ İstişare; akıllı, re'y ve ehli kimselerle yapılmalıdır.

İbnü't-Tıktakâ'nın, danışma hususundaki görüşü; hükümdarın memleket ile ilgili önemli işlerde danışmadan, başına buyruk davranmamaları şeklindedir. Hükümdar, uzmanlık gerektiren konularda tecrübe sahipleri, akıllı, ileri görüşlü kimselerle istişare etmelidir. İbnü't-Tıktakâ'ya göre; devletin gücü hükümdarın yanı sıra danışmanın dostluğundan gelmektedir.⁴⁶⁴

Sa'dî Şirazî, hükümdarın devlet işlerinde danışmasını öğütler. Danışma meclisinde din bilginleri, önderler ve saygın kişiler bulundurulmalıdır. Onları her

⁴⁶⁰ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 66.

⁴⁶¹ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 105.

⁴⁶² Hüseyin b. Tahir, *Siyasî Nasihatnâme*, ss. 30-31.

⁴⁶³ Tahir b. Hüseyin, *Siyasî Nasihatnâme*, s. 35.

⁴⁶⁴ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-Sultâniyye ve'd-düveli'l-İlâmiyye*, s. 46.

zaman yanında oturtmalı ve herkesten üstün tutmalıdır. Ülke yönetiminde din bilginlerinin görüşleri dikkate alınmalıdır. Sa'dî'nin, bu husustaki görüşü yönetimin şer'i hükümlerin emri altında olması şeklindedir.⁴⁶⁵

el-Herevî, devlet kademelerinde elçi ve danışmanlık gibi görevlerde bulunduğundan meşveret konusunun üzerinde önemle durmuştur. Herevî'ye göre; hükümdarın devlet işlerinde ve savaş durumu gibi önemli konularda danışabileceği nitelikli, tecrübeli, ilmi yüksek ve güngörmüş danışmanların görüşlerini alması gerekir. Bu düşüncesini Ali İmran suresinin yüz elli dokuzuncu ayetiyle temellendirmeye çalışmıştır: “İş hakkında danış. Karar verdiğinde Allah'a güven.” Herevî, danışılacak kişilerin dış görünüşlerine göre karar verilmemesi; yalnızca bilgi birikimi ve yeteneklerine bakılması noktasında nasihatte bulunmaktadır. Danışma meclislerinde, yani Meclis-i Ahkamü'l-Adliyye ve Dâr-ı Şura'da, görüşler özgürce dile getirilmeli ve farklı görüşler tartışılıp doğru karar alınmalıdır.⁴⁶⁶

Râhatü'l-İnsân'da Enûşîrvân, hükümdarların kendilerinden çok bilenleri her zaman yüce görmeleri ve onlardan öğütler almaları hususunda nasihatlerde bulunmaktadır. Hükümdar, bir işi yapmadan önce muhakkak âlimlerin yanına giderek o işi onlara danışıp yapmalıdır. Enûşîrvân, eserinin sonunda bu nasihatleri can kulağıyla dinleyip, uygulayanların kurtuluşa ereceklerini söylemektedir.⁴⁶⁷

Seâlibî'ye göre; erdemli sultanların sahip oldukları vasıflar arasında, siyasetin ve idarenin ayrılmaz bir bütünü olan meşveret vasfı bulunmaktadır. Seâlibî, diğer siyasetnâme yazarları gibi düşüncelerini ayet ve hadislerle temellendirmektedir. Bunun yanında halife, âlim ve sultanların hikmetli sözlerine yer vererek eserini zenginleştirmektedir. Seâlibî, meşveretin önemini göstermek için Beşşar b. Bürd'ün şu beyitlerini aktarır:

“İstişare toplantısında ne vakit görüş sunulsa,

Ya dört dörtlük olandan al, ya da iş bilenden!

Akıl danışmayı kendine hakaret sayma,

⁴⁶⁵ Sa'dî Şirazî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, s. 80.

⁴⁶⁶ el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye Fî Hiyeli'l-Harabiyye*, s. 80-81.

⁴⁶⁷ *Râhatü'l-İnsân (Pend-nâme-i Enûşîrvân)*, s. 46-47.

Kanat, uçma gücü alır gizli teleklerinden.”⁴⁶⁸

Mâverdî, hükümdarın meşveret meclisinin üzerinde önemle durmaktadır. Mâverdî, eserinde görüşlerini hikâyelerle anlatma metoduna gidip bazı yerlerde örnekler vererek konunun kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Fârabî'nin, yöneticinin filozof olması ve meşveret meclisinde filozofların olması düşüncelerini savunan Mâverdî de; hükümdarın ilmiyle öne çıkmış kimselerin münazaralarına katılmasını öğüt eder. Bununla ilgili olarak Ömer b. Hattab'ın şu sözü nakleder:

“Fâsıkla beraber olma! Zira onun ahlaksızlığını öğrenirsin. Allah'tan korkanlarla danış ve onlardan öğüt al.”⁴⁶⁹

Necmuddîn-i Dâye; meşvereti, kalbin akla olan ihtiyacına benzeterek hükümdarın ülke işlerinde tasarrufta bulunacağı zaman; vezir, âlim, vâkıf, güzel ahlaklı ve tecrübeli kişilere ihtiyacını açıklaması gerektiğini ifade etmektedir. Necmuddîn-i Dâye, Gâzâlî ve Seâlibî gibi siyasetnâme yazarları, meşveret konusundaki hadislere yer vererek konuya derinlik kazandırmaktadır.⁴⁷⁰

Machiavelli, meşvereti her hükümdarın muhakkak yapması gereken bir davranış olarak görüp meşveret konusu üzerinde önemle durur. Machiavelli'ye göre; bir komutanın en büyük ve en önemli görevi; çevresinde sadık, bilgili, savaş konusunda yetenekli ve tecrübeli olan, devletin önemli konularında taktik ve tavsiyeler alabileceği kimseleri bulundurmaktır. Bu kişiler komutanın (devlet başkanının) savaş meydanlarında ordusunun ve düşmanların durumu hakkında bilgi sahibi olmasını sağlar.⁴⁷¹

el-Mukaffa, siyasi tecrübelerinden yola çıkarak istişare konusunu açıklamaktadır. el-Mukaffa'ya göre; danışılan kişi bilgili, akıllı ve şefkatli olmalıdır. Danışılan kişi, danışan kişinin doğru düşüncelerini onaylamalı; yanlış düşüncelerini ise açıkça göstermelidir. Hükümdar yanlış bulunan düşünceler üzerine konuşup tartışıp istişare ettikten sonra sağlıklı bir karar almalıdır.⁴⁷²

Muhammed b. Abdülkerim Şihâb en-Neyrîzî, *Miftahu's-Saade fî Kavâidî's-Siyâde* de hükümdar olacak kişinin bilgin ve seçkin kimselerle sürekli istişare etmesi

⁴⁶⁸ Ebû Masur es- Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, s. 98.

⁴⁶⁹ Mâverdî, *Kitabü'l-Nasihatu'l-Mülûk*, s. 77; Benzer bir rivayet için bkz. Gâzâlî, *Nasihatu'l-Mülûk*, s. 32.

⁴⁷⁰ Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, ss. 362-363.

⁴⁷¹ Machiavelli, *Savaş Sanatı*, s. 143.

⁴⁷² el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir Ve'l-Edebu'l-Kebîr*, s. 69.

gerektiğini ifade etmektedir. Hükümdar istişare ederken cahil kimselerden uzak durmalıdır. Siyasetnâme türünde yazılmış eserlerden anlaşıldığı üzere; hükümdarlar yardımcılarıyla, âlim ve seçkin kimselerle istişare etmeli; onların ilimlerinden, görüşlerinden faydalanmalıdırlar.⁴⁷³

Meşveret meclisinde konuşulup tartışılıp yorumlar ortaya atıldıktan sonra; kararlar, devlet başkanının doğru bulduğu zamanda uygulamalıdır. Sultanların yapması gereken, kendisine verilen öğütleri küçük görmemektir. Çünkü hükümdar bunları hor görür, küçümser ise onları düşman edebilir.⁴⁷⁴ İstişare hem hükümdar hem de idareciler için önemli bir husustur. Zira istişare yöneticilerin hata yapmalarını azaltır.

Sonuç olarak yöneticiler herhangi bir iş, olay, konu hakkında; ilim sahibi, tecrübeli, akıllı, fikrini esirgmeden söyleyen kimselere danışmalıdır. Yöneticiler, meşvereti işlerinde doğru karar vermek için kendilerine vazife olarak bilmelidir. Zira istişare etmemek zayıflık, kendini beğenmektir. Böyle kimselerin sonu felakettir.

Buraya kadar siyasetnamelerde düşünülen ideal devlet yöneticisinin sahip olması gereken üstün ahlakları açıkladık. Bu bölümde ise, bu özelliklerin karşıtlarını açıklayacağız.

⁴⁷³ Şihâb en- Neyrîzî, *Miftahu's-Saade fî Kavâidi's-Siyâde*, ss. 82-83.

⁴⁷⁴ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 149.

II. BÖLÜM

2. HÜKÜMDARDA BULUNMAMASI GEREKEN NİTELİKLER

Yöneticileri yücelten üstün ahlaki erdemleri ele aldıktan sonra, şimdi de bunların karşıtlarını açıklayacağız. Yönetici için yasaklanan hadlerin belli başlıları şunlardır:

1. Zulmetmek
2. Bilgisizlik
3. Cimrilik
4. Savurganlık
5. Sözünden dönmek
6. Yalan söylemek
7. Öfkelenmek
8. Kendini beğenmek
9. Büyüklük taslamak
10. Kıskançlık
11. Acele etmek
12. Şaka yapmak
13. Çok gülmek
14. Ahde vefasızlık

2.1. Zulmetmek

Şeyzerî, zulmü adalete uymayan davranış olarak tanımlar. Memlekette zulmün olması, halkın yönetime olan sadakatini azalır ve insanların içinde isyan duygusunu ortaya çıkarır. Konuyu Hz. Peygamber'in, "*Kıyamet gününde insanlar içinde en kötü azap görecektir olanlar; Allah kendilerini halkın yönetimine getirdikten sonra; güçleriyle zulüm eden yöneticilerdir.*" hadisini naklederek görüşlerini temellendirmektedir.⁴⁷⁵

Zencânî, zulüm konusundaki düşüncelerini temellendirmek için eserinde çokça ayet ve hadislerden alıntılar yapmaktadır. Bunlardan bazıları, "*Bir kavme olan kininiz sizi adaletsiz davranmaya sevk etmesin. Adaletli davranın, zira takvaya en*

⁴⁷⁵ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 121, Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 359.

yakın olan adalettir.”⁴⁷⁶ ve “Zâlimler cehennemün odunlarıdır.”⁴⁷⁷ ayet-i kerimeleridir. Zencânî, bu ayetlerde Allah’ın adaletinin önemiyle zulmünün vehametine dikkat çekmektedir.⁴⁷⁸

Zencânî, zulmün vehametini göstermek amacıyla Ebû Said el-Hudrî’nin rivayet ettiği, “Kıyamet günü en şiddetli azaba çarptırılacak olan Zâlim idarecidir.” hadisini işaret eder.⁴⁷⁹ Zencânî, zulümle ilgili olan Yunan geleneğine ait şu hikâyeyi nakleder: “Büyük İskender, bir gün Aristoteles’e: ‘Sultanlar için cesaret mi yoksa adalet mi daha iyidir?’ diye sorar. Bunun üzerine Aristoteles: ‘Sultanlar adaletli olduklarında cesarete ihtiyaç yoktur.’ der. Sokrat da: ‘Âlem, adaletten müteşekkildir. Zulüm olduğu zaman devlet payidar olmaz.’ sözünü söyler.”⁴⁸⁰ Filozofların verdikleri cevaplara bakıldığında yöneticinin sahip olması gereken birinci niteliğin adalet olduğu görülmektedir. Zira yönetici adil olmak yerine zalim olursa insanların içine korku düşer ve bu onları isyana teşvik eder. Birçok hikâyede anlatıldığı gibi bir memlekette zulüm varsa orada ne istikrar ne de nimet olacaktır.

Zencânî’ye göre; halkına merhametli davranmayan ve adaletinden çok, zulmü olan mülkün devamlı olması mümkün değildir. Bu düşüncesini, “Bir devlet küfürle devam edebilir ama zulümle asla!”⁴⁸¹ sözüne dayandırmaktadır. Benzer ifade Gâzâlî’ nin, *Nasîhatü’l-Mülûk*’undaki, “Başkan kâfir de olsa halkına zulüm yapmadıkça, idareciliği bâkîdir.”⁴⁸² sözünde görülebilmektedir. Bu yargıya benzer ifadeler siyasetnamelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Nizâmü’l-mülk’ün zulüm konusundaki görüşü, hükümdarın ve devletin içinde bulunan bütün yöneticilerin zulümden kaçınmaları gerektiği şeklindedir. Hükümdar zulüm yaptığı zaman Allah’ı unutup zalim olacaktır. Nizâmü’l-mülk, zalim hükümdar hakkında şunu söyler: “Zalim sultanlar günahlarından dolayı kısa ömürlü

⁴⁷⁶ Kur’ân-ı Kerîm, Maide 38 ayet.

⁴⁷⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Cin 15 ayet.

⁴⁷⁸ Zencânî, *el-Letâifü’l-Alâiyye fi’l-Fedâili’s Seniyye*, s. 121.

⁴⁷⁹ Zencânî, *el-Letâifü’l-Alâiyye fi’l-Fedâili’s Seniyye*, s. 122. Benzer bir rivayet için bkz. Ebu Necib Sühreverdî, *Nehcu’s-Sülûk fi Siyâsetü’l-Mülûk*, s. 94.

⁴⁸⁰ Zencânî, *el-Letâifü’l-Alâiyye fi’l-Fedâili’s Seniyye*, s. 131.

⁴⁸¹ Zencânî, *el-Letâifü’l-Alâiyye fi’l-Fedâili’s Seniyye*, s. 63; Bkz. Ebû Masur es- Seâlibî, *Âdâbu’l-Mülûk*, s. 52, Nizâmü’l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 32, Mâverdî, *Teshilü’n-Nazar*, s. 51., Gâzâlî, *Nasîhatü’l-Mülûk*, s.53.

⁴⁸² Gâzâlî, *Nasîhatü’l-Mülûk*, s.53.

olurlar. Zalim sultanın sonu ya öldürölme ya da tahtından olmadır.⁴⁸³ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme* adlı eserinin sonunda, “Bu dünya padişahların ruznâmesidir. Padişahlar iyi olurlarsa, insanlar onları iyilikle hatırlar. Eğer kötü olurlarsa insanlar onları kötölükle anarlar.” sözünü söyler.

Gâzâlî, zulmü iki kısma ayırmaktadır. Hükümdarın halkına, güçlünün zayıfa zulmetmesi; ikincisi ise kişinin kendine zulmetmesidir. Hükümdar halkına zulüm etmekten katiyen kaçınmalı, onları her türlü zulümden korumalıdır. Halkın ve devletin gidişatının kendisine bağılı olduğunu unutmamalıdır. Gâzâlî, bu konu hakkında, “Memleketlerin harap olmasının iki nedeni vardır. Bunlar: yöneticinin acizliği ve zulmüdür.” diyerek zulmün felakete yol açacağını söylemektedir.⁴⁸⁴ Gâzâlî, zulümle ilgili olarak Eflatun’un, “Varlıklar adalet ile var olur, zulüm ile yok olurlar.” ve “Zulümden kaçınınız. Çünkü zulüm, öfkenin bir aracı ve ülkelerin harabeye dönüşmesinin nedenidir.” sözlerinden alıntılar yapmaktadır.⁴⁸⁵ Gâzâlî, sultanın yaptığı zulmün bedelini kıyamete kadar ödeyeceğini savunmaktadır.⁴⁸⁶

Ebû'l-Atâhiyye,⁴⁸⁷ zulmü iki beyitle dile getirmiştir:

“Ey tahtının üzerinden zulümle memleket idare eden kişi!

Dilediğin gibi ol! Bir gün tahtından düştüğünde, hiçbir mal olmayacak.”

İbn-i Haldûn’a göre; devlet idaresinin zulme dayanması halkın cesaretinin kırılmasına yol açar. İbn-i Haldûn, yöneticilerin halkı yola getirmek için zulüm edip baskı yapmaları yerine; öğreticiliği esas almalarını tavsiye eder. Yönetici öğreticiliği; ilk başlarda esas alır, halk ise bunu benimser ise itaat ve bağılılık artar.⁴⁸⁸ Haldûn bu sözlerinde öğretimin halkın düşüncelerini değiştirmekteki etkisine dikkat çekmektedir. Ona göre; devletler, bu sayede insanları etkisi altına alabilir; kırılan cesaret yerine getirebilir; kalplerinde doğan isyan duygusu ortadan kaldırabilir.

⁴⁸³ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 70.

⁴⁸⁴ Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, ss. 67-68.

⁴⁸⁵ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 122.

⁴⁸⁶ Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 26.

⁴⁸⁷ Ebû'l-Atâhiyye, Abbâsiler zamanında devrin en meşhur şairi ve filozof kişiliğe sahipti. Günümüze kadar ulaşan bazı şiirleri mevcuttur Bkz. J Oestrop, “Ebû'l-Atâhiyye” mad. İA., C. IV, s.74.

⁴⁸⁸ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, s. 167.

İbn-i Haldûn, insanların birbirlerine zulüm ve haksızlık etmelerinin onların doğalarından geldiğini düşünmektedir. İşte burada yöneticiler devreye girmeli; yapılan haksızlık ve zulmü ortadan kaldırmaya çalışmalıdırlar. Bununla ilgili olarak şu beyitleri nakleder:

"Zulüm, nefislerin tabiatlarındandır. Eğer zulüm yapmayan

*İffetli birini görürsen bir nedenden dolayı zulüm yapıyordur."*⁴⁸⁹

Devlet içerisinde insanların birbirlerine zulüm etmelerini engellemek yöneticilerin birincil görevlerinden sayılmıştır. İbn-i Haldûn, yöneticiye; gücü ve bulunduğu mevki itibarıyla idaresi altında yapılan zulmü ortadan kaldırma görevi yüklemektedir. Ancak yöneticinin kendisi zalim ise devletin felaketlere sürükleneceğinin düşüncesindedir.

Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*'inde zulüm konusunda şu beyite yer verir: *"Zalim yönetici uzun süre devlete sahip olamaz; zalimin zulmüne halk dayanamaz."*⁴⁹⁰ Yusuf Has Hacıp, beyitte hükümdarın zulümle devletin yönetimini elinde tutamayacağını açıkça belirtmektedir. *Kutadgu Bilig*, iki bin yirmi dördüncü beyitte: *"Bunlardan birincisi zulüm, ikincisi ise ihmalkârlıktır."* diyerek yöneticinin benliğinin iki şeyle bozulduğunu ifade etmektedir.⁴⁹¹

Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ*'da eserinin yazılış gayelerini açıklayıp bunları zenginleştirmek amacıyla beyitlere yer verir. Bu beyitlere örnek olarak:

"Ne sanırsın sen ey zâlim muhabbat

*Kalur mı sana bu dünyâ mûsallât."*⁴⁹²

Beyitler; zalimlerin yaptıklarının yanlarına kâr kalmayacağına, muhakkak hesabının sorulacağına dikkat çeker.

Sühreverdî'nin bakış açısı din ağırlıklıdır. Bu yüzden Sühreverdî, zulüm konusunu ele alırken de Eflatun'un sözlerinden, ayetlerden ve hadislerden nakiller yapar. Konu ile ilgili olarak şu hadis-i şerifi zikreder:

⁴⁸⁹ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, s. 169 ayet.

⁴⁹⁰ Ergen, "Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri", s. 35.

⁴⁹¹ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, s. 100

⁴⁹² Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, s. 26.

“Yönetilenler her ne kadar zalim olsa da yöneticiler adaletli olurlarsa o halk telef olmaz. Yöneticiler zalim olurlar ise o millet helak olur.”⁴⁹³

Seâlibî, hükümdarın Allah tarafından, insanlar arasında olan zulüm ve haksızlıkları önleyip ortadan kaldırmak için görevlendirildiği görüşüne sahiptir. Zira o, hükümdarın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi anlayışını savunan siyasetnâme yazarlarından. Ona göre; hükümdarlar zulmü ortadan kaldırmazsa Allah katında yapılan en büyük günahı işlemiş olacaklardır. Hükümdara yakışan, zulmü engellemek ve insanları adil bir şekilde yönetmektir.⁴⁹⁴ Sêalibî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk* eserinde yöneticilere zalimliğin hiç yakışmadığını söyleyip onlara sükûnet ve merhameti yakıştırır. Sêalibî, zalim yöneticiler hakkında şu benzetmeyi yapar:

“Yırtıcı bir aslan zalim bir başkandan daha iyidir.”⁴⁹⁵

Sâ'dî Şirazi, *Gülistan* adlı eserinin bir lâtife'sinde sultanın birinci görevinin zalimleri defetmek olduğunu belirtir. Sâ'dî, sultanın mülkünde yapılan zulmü ortadan kaldırmak için var olduğunu; bunu bekçi, jandarma, emniyet memurları gibi güvenlik kuvvetlerini yeterli ve güvenilir sayıya getirmekle başaracağını savunur.⁴⁹⁶

Şeyh Sâ'dî, *Bostan* eserinde, “Bir ülkede acizler, zayıflar; zalim ve güç sahiplerinden haksızlık görüyorlar ise, hükümdara uyku haramdır.” demiştir. Sâ'dî, hükümdara bu konuda şu nasihatte bulunur:

“Halkı bir hardal tanesi kadar incitme, kırma. Çünkü hükümdar halkın çobanıdır. Eğer halk hükümdardan zulüm görürse, padişah sürünün çobanı olmak yerine kurdu olur.”⁴⁹⁷

Sa'dî Şirazî, *Nasîhatü'l-Mülûk* eserinde ise hükümdarın, halkına zulüm yapmaması; zulme uğramışların hakkını alıp onlara vermesi noktasında öğütte

⁴⁹³ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 94.

⁴⁹⁴ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, s. 158; Kâsım b. Seydî el-Hâfız Ankârî, *Enîsü'l-Celis*, ss. 29-30.

⁴⁹⁵ Ebû Masur es- Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, s. 54.

⁴⁹⁶ Sa'dî Şirazî, *Gülistan*, s. 190.

⁴⁹⁷ Sa'dî Şirazî, *Bostan*, s. 224; el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harabiyye*, s. 73, Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 68.

bulunur. Sa'dî, hırsızlıkla zulüm edenleri ortadan kaldırmayan hükümdarı, kervanı gerçekte soyan kişi olarak görmektedir.⁴⁹⁸

Zemahşerî, "Makam sahibinin zulüm yapmasından daha kötü bir şey görmedim." diyerek yöneticilerin zulmüne dikkat çeker. Makam sahibi kimselerin zalim olması, onları adaleti kötüye kullanmaktan ileriye götürmez. İdarelerinde daima zulüm olur ve zalimlerin tarafını tutarlar. Bu karaktere sahip yönetici, kendisini tehlikeye atacaktır.⁴⁹⁹

Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead* eserinde zulüm konusunu Allah'ın fermanı ve sıfatları üzerinden açıklamaktadır. Necmuddîn Dâye, Gâzâlî ve Seâlibî; padişahı Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak görür. Onun adalet ve koruyuculukla hareket etmesini istemektedirler. Necmuddîn Dâye'ye göre; padişah, hakkın fermanına liyakat etmez ise lanetin büyüğü üzerinde olacaktır.⁵⁰⁰

Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk* eserinin ikinci bölümünde, parayı insanlar arasındaki alışveriş ilişkisini sağlayıp zulmü kaldıran dilsiz adil bir araç olarak gördüğünü söylemektedir. Çünkü insanların, hizmet etmek ve birbirleriyle alışveriş yapmak gibi gereksinimleri vardır ve alışveriş ilişkilerini düzenlemek için zorunlu olarak paraya ihtiyaç duyarlar. Toplum içerisinde paranın sağladığı dengeye uymayan zalimler, yağma ve hainlikler yapabilirler. Yönetici zulme mahal vermemek için ilahi kanunları uygulayıp toplum içerisinde eşitliği sağlamalıdır.⁵⁰¹

Zulmün kötü huylardan olması, dini ve akli yönden açıkça bellidir. Yöneticilerin uzak durması gereken kötü hadlerin başında sayılmıştır. Zira zulmün olduğu yerde isyan ve kargaşa ortaya çıkar, insanların yöneticiye olan itaati yok olur, içlerinde kötülükler yeşerir. Siyasetnâmelerde, yöneticilerin halka zulüm ettikleri zaman hem dünyada hem de ahirette hesabını verecekleri, yaygın görüştür.

⁴⁹⁸ Sa'dî Şirazî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s.89

⁴⁹⁹ Allâme Zemahşerî, *Etvâku'z-Zeheb*, s. 414.

⁵⁰⁰ Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, s. 352.

⁵⁰¹ Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, ss. 239-240.

2.2. Bilgisizlik

Siyasetnâmelerde yönetici için yasaklanan hadlerden biri de bilgisizliktir. Gâzâlî; insanlara zorluk çıkaran, herkese zulüm eden, kibirlenen, bilgisizce konuşan ve iyiliklere yüz çeviren kişiyi bilgisiz olarak gördüğünü ifade eder.⁵⁰² Şeyzerî ise, yöneticinin akılsızca hareket etmesinin sonucunda yönetimde kaos ve pişmanlığın olacağı görüşündedir. Bu konuda Şeyzerî, eserinde, "*Bilgisizce hareket eden kimse beklentilerine; akıllıca davranan kişi ise eylemlerine güvenir.*" sözlerine yer vererek bilginin önemine dikkat çeker. Şeyzerî, akılsız (bilgisiz) kimselerin altı özelliği olduğunu söyler. Bu özellikler sırasıyla şunlardır:

1. Bir anda her şeye öfkelenmek
2. Boş yere konuşmak
3. Muhtaç olmayan kişilere yardımda bulunmak
4. Kendisiyle paylaşılan sırları açığa çıkarmak
5. Herkese kolayca güvenmek
6. Dost ve düşmanı seçememek⁵⁰³

Sühreverdî, bilgisizliği en adi huylardan saymaktadır. Bilgisizlik, görünüş bakımından yanlışlarla dolu olup insanları felaketlere sürükler. Bu konudaki fikirlerine örnek olarak şu hikâyeyi nakleder:

"*Mervani Meliklerinden Velid b. Yezid b. Abdülmelik ve Abdullah b. Cafer satranç oynuyorlardı. Kapıcı içeri girerek, 'Ulu biri geldi. Sizi görmek ister.'* deyince Abdullah, satrancın üstünü bir örtüyle kapatarak oyunun bozulmasını engeller. İçeri giren adama Velid; Kur'an-ı Kerim ve hadislerden, Arapça veya Acemce yazılmış şiirlerden ezberinde bir şeylerin olup olmadığını sorar. Sorulara umduğu cevabı alamayınca adamın ilimden yoksun olduğunu, saygıdeğer olmayacağını söyler. Satranca devam ederler."⁵⁰⁴

Sa'lebî; hükümdarın bilgisiz olmasının sebebini, çevresinde bulunan aşağılık ve bilgisiz kimselere bağlamaktadır. Sa'lebî, bu düşüncesine delil olarak Erdeşir'in şu sözünü gösterir: "*Hükümdarın aptal ve bilgisiz kimselerle oturup kalkmasından*

⁵⁰² Gâzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 145.

⁵⁰³ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 125-126.

⁵⁰⁴ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 98-99.

daha kötü bir şey yoktur. Zira hükümdar soylu, bilgili kimselerle sohbet ederse düzelir ve bilgisi artar. Aynı zamanda bilgisiz kişilerle oturup kalkan hükümdarın ise bilgisizlikleri artar ve kötüleşir. Zamanla hükümdarın değeri ve heybeti düşer.”⁵⁰⁵ Hükümdarın bilgisiz ve aşağılık kimseleri çevresinden uzak tutması gerektiğini savunan Sa’lebî, onların daima âlim ve bilginlerle oturması hususunda nasihatte bulunur.

Tâhir b. Hüseyin, oğluna yazdığı mektubunda, yöneticiler için önemli sorunlardan birinin hükümdarın birlikte oturup kalktığı, iş yaptığı kimseler meselesi olduğunu söyler. Yöneticinin ahlaki değerleri ve bilgisi oturup kalktığı kişilere göre şekillenir. Yöneticinin bilgisiz kimselerle oturup kalkması yönetimde felaketlere neden olacaktır. Tâhir b. Hüseyin mektubunda üzerinde durduğu dini ve ahlaki ilkeler çerçevesinde yöneticiyi akıllı ve bilgili olarak tanımlamaktadır.⁵⁰⁶

Nasır-ı Hüsrev, *Saadet-nâme*’sinde akıl ve bilgiyi insanı mutluluğa ulaştıran araç olarak görmektedir. Mutluluk, akıllı kimselerle sohbetten ve görüşmekten geçer. Bilgisizliğin sonu ise mutluluktan ziyade zarardır. Bilgisizliği bir ağaca benzeten Nasır-ı Hüsrev, bu ağacın meyve vermeyeceğini söylemektedir. Yöneticilere, Allah’ın kendilerini yüksek makamlara getirme nimetini fırsattan bilerek yöneticiliğin hakkını vermeleri nasihatinde bulunur.⁵⁰⁷

Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu’l-Mülûk* eserinde bilgisizliği ikiye ayırmaktadır. Bunlar; basit ve mürekkebe’dir. Basit bilgisizlik; kişinin bilmediği bir şeyi bildiği sanmasıdır. Bu tür kişiler bilgiyi bildikleri düşüncesiyle eğitimden uzak dururlar. Bu cehalet başlangıçta ayıplanmaz. Fakat eğer kalıcı olur; kişi bilgiyi öğrenmeye gitmezse; bu cehalet en kötü erdemsizlik olarak görülür. Amâsî’ye göre; basit cehalet tedavisi insanlar ve hayvanlar arasında karşılaştırma yapıp insanların hayvanlardan üstün olduğunu anlamayla gerçekleşir. Mürekkebe bilgisizlik ise; kişinin ilim ehli olmamasına rağmen kendisini âlim olarak görmesidir. Bu cehaletten daha çirkininin olmadığını belirten Amâsî; bu cehaletin tedavisinin, kişiye matematik, geometri ve aritmetik ilimleri kullanarak ispat yollarının öğretmek

⁵⁰⁵ Muhammed b. Hâris Sa’lebî, *Ahlâku’l-Mülûk*, s. 42.

⁵⁰⁶ Hüseyin b. Tahir, *Siyasi Nasihatnâme*, s. 34.

⁵⁰⁷ Nasır-ı Hüsrev, *Saadet-nâme*, ss. 10-11.

olduğunu ifade eder. Eğer kişi kendini bu ilimlere adar ve bilginin tadını alırsa eksikliklerini görerek öğrenmeye başlayacaktır.⁵⁰⁸

Müellifi belli olmayan *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel* adlı eser, akılsız yöneticinin yönettiği memleketi, akıllı insanlar için gözyaşı ülkesi olarak tanımlamaktadır. Yönetimde doğru kararlar vermek zekânın bir sonucudur. Ancak yönetimde alınacak bilgisizce kararlar felaketlere sürükleyebilir. İnsanların sahip olduğu en büyük vergi akıldır; en büyük talihsizlik ise bilgisizliktir. Eserde konunun anlaşılması için Platon'un şu sözüne yer verilir:

*"Aklın (bilginin) dışında bir şeye kendini verme, yoksa kendi hâkimiyetini kaybedersin. Böyle bir hayatın sonunda saygınlığını kaybedecek kötü davranışlara düşersin."*⁵⁰⁹

2.3. Cimri Olmak

Cimrilik, yöneticiler için kötü ahlaktan sayılmış ve yasaklanmıştır. Dinen ve akıl yönünden düşünüldüğü zaman kötü olduğu anlaşılmaktadır. Şeyzerî cimriliği, *"Yükümlü olunan sorumlulukların, sahiplerine karşı yerine getirilmemesidir."* şeklinde tanımlar. Yaptığı başka bir tanım ise şu şekildedir: *"Malın depolanması ve ihtiyaç sahiplerine verilmemesidir."* Bilinmelidir ki cimrilik, kişinin saygınlığını ortadan kaldırıp insanların kalbinde nefrete sebep olur. Cimrilik, kazanılanların depolanıp ihtiyacı olanlara verilmemesidir. Şeyzerî, cimriliğin yöneticideki bütün ahlaki erdemleri ortadan kaldıracağını ve onda çirkin huyların açığa çıkacağını söyler. Bu çirkin huylar dört tanedir:

1. Tatminsizlik
2. Tamahkârlık
3. Kötü düşünceler
4. Hakkı sahiplerine vermemek

Bazı bilginler cimriliği, *"Cimrilik, gittiği her yere pişmanlık götürür. Tamahkârlık gittiği yere zillet ve tatminsizlik ise, gittiği yere beraberinde karışıklığı götürür."* şeklinde tarif etmişlerdir.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, ss. 253-257.

⁵⁰⁹ *Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel*, s. 36.

Yüce makam sahibi olan hükümdarın hedeflerine ulaşması için bazı hasletlerden uzak durması gerekir. Bunlar; cimrilik, hiddet, yalancılık, hased ve korkaklıktır. Hükümdar, yüksek hedeflere ulaşmak ve halkı tarafından seilmek için israfa kaçmayacak şekilde cömert olmalıdır.⁵¹¹

Nizâmü'l-mülk, hükümdar için tamahkârlığı yasaklamış ve uzak durmasını istemiştir. Hükümdarın cimri olması durumunda önce çevresindeki insanlar, daha sonra halk ondan uzaklaşır. Halkın hükümdara karşı güveni kalmaz ve isyankârlık duygusu ortaya çıkar.⁵¹²

Nasır- Hüsrev, cimriliği “İnsan her neye tamah ederse ona bağlanır.” şeklinde açıklar. Cimrilik, kişinin sahip olduğu heybeti küçültüp ona azap verir. Bundan kurtulmak için kişi, cimriliğin başını kesmelidir. Hüsrev, cimrilik konusunda şunları söyler:

*“Cimri olursan kara mezhebin köpeği olursun; ancak cimriliği bırakıp cömert olursan, kendin için sultan olursun.”*⁵¹³

Ali Şir Nevâî'nin cimrilik konusundaki görüşü; cimrinin malını koruduğu için, sıkıntısının büyük olacağı şeklindedir. Cimrilik, bütün güzellikleri ortadan kaldıran kötü hadlerdendir. Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb* adlı eserinde hükümdara ettiği tembihlerde cimriliği kati surette yasaklamaktadır.⁵¹⁴

Sühreverdî, cimri sultanı; ordusu ve komutanı olmayan sultana benzetir. Sultan; heybetini, otoritesini, saygınlığını cömertlikle gösterebilir. Cömertlik düşmanları dost, cimrilik ise dostları düşman eder.⁵¹⁵ Sühreverdî âlimlerin cimrilik hakkındaki sözlerini nakleder:

“Cimrilik suya benzer. Bir su deposunun yeteceği kadar su alır. Fazlası gelince akıp gider. Yolu olmazsa zamanla deponun çökmesine neden olur. Cimri de

⁵¹⁰ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 131-132.

⁵¹¹ *Tuhfetü'l-Memlûk*, ss. 92-93.

⁵¹² Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 155.

⁵¹³ Nasır-ı Hüsrev, *Saadet-nâme*, s. 8.

⁵¹⁴ Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, s. 125.

⁵¹⁵ Sühreverdî *Nehcü's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 62.

malının fazlasını harcamayıp gücü yettiği kadar yardım etmezse ziyan olur ve sahibine zarar getirir."⁵¹⁶

el-Herevî'nin, hükümdar için şiddetle yediği hasletlerden biridir cimrilik. Cömertliği terk edip cimri olmak, insanlar arasında çirkin dedikodulara sebep olacaktır. el-Herevî'ye göre; cimrilik hükümdarın yaradılışında bile olsa hükümdar, devletin devamlılığı ve düzeni için bu huydan vazgeçip cömert olmalıdır. Herevî'ye göre; cimrilik insanları hükümdardan uzaklaştıran araçtır.⁵¹⁷

Yusuf Has Hacıb, eserinde hükümdarın uzak durması gereken kötü hadleri tek tek sayar. Yusuf Has Hacıb'in saydığı kötü hadler arasında zulüm, bilgisizlik ve cimrilik yer almaktadır. Hükümdar, iyi nam ve şöhrat sahibi olmak istiyorsa cimrilikten uzak durmalıdır. Zira cimrilik, kişideki güzellikleri yok eden hastalıktır.⁵¹⁸

el-Mukaffa, hükümdara hükümdarlığı döneminde iyi anılması için cimri olmamasını nasihat eder. el-Mukaffa'ya göre; hükümdar şereflenmek için cimrilikten uzak durmalı ve cömertliği huy edinmelidir.⁵¹⁹

Sa'dî Şirazî'ye göre; pişmanlık içinde ah vah ederek ölüp giden iki kişi vardır. Bunlardan birincisi malıyla yetinmeyip iyiliklerde bulunmayan kimse; ikincisi de ilmiyle amel etmeyendir. Cimrilik güzel ahlaki fazilet sahibi bir insanın bütün güzelliklerini ortadan kaldıran hadlerdendir. Ancak cömert kişinin eli açıklığı; kendisinde bulunan kusurları, kabahatleri örtmeye yeter. Sultandan hem bulunduğu mevki bakımından hem de idaresi altındaki insanlardan sorumlu olduğu için cömert olması beklenir.⁵²⁰

Seâlibî, yöneticilerde olmaması gereken özellikleri sayar:

1. Cimrilik
2. Yalancılık

⁵¹⁶ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 99-102.

⁵¹⁷ el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye Fi Hiyeli'l-Harabiyye*, s. 85.

⁵¹⁸ Yusuf Has Hacıb, *Kutadgu Bilig*, ss. 48-70.

⁵¹⁹ el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir Ve'l-Edebu'l-Kebîr*, s. 69.

⁵²⁰ Sa'dî Şirazî, *Gülîstan*, s. 191.

3. Kıskançlık⁵²¹

Yöneticilerin cimri olması halkın itaatini ve sevgisini ortadan kaldırır. Temsil ettikleri makamdan dolayı cimrilik etmeleri uygun görülmemiştir.

2.4. Savurgan Olmak

Savurgan olmak, lüzumsuz bağış ve harcamalarda bulunmaya varan bir davranıştır. Yönetici için savurganlık yasaklanmış bir tutumdur. Çünkü yönetici devlet hazinesini pervasızca kullanılırsa; bütçe devamlı açık verir, lüzumlu olan yerlere harcamalar yapılmaz. Bunun sonucunda hem yönetimde hem de halk arasında yöneticiye olan güven ve itaat duygusu ortadan kalkar. Yöneticinin yapması gereken harcamalarında savurganlık yapmamaktır. Hükümdar ihtiyaç sahiplerine gerekli durumlarda doğru harcamalar yapmalıdır.

Cömertlik ve cimriliği eşit tutmak konusunda Şeyzerî, şu ayeti zikreder: “*Ne ellerini boynuna bağlayıp kilitli tut, ne de sonuna kadar açıp varını yoğunu ortaya dök; böyle yaparsan, yükümlü olduğun kimselerce kınanan, yalnız ve yoksul biri olup çıkarsın.*”⁵²² Ayet-i Kerimede cimrilik açıkça yasaklandığı gibi savurganlık da yasaklanmaktadır. Cimrilik ve savurganlık eşit düzeyde kötülenmiştir.

Nizâmü'l-mülk, eserinde padişahın hazine sahibi olmasının gerekliliğini belirtir. Padişahın, daima iki hazine sahibi olduğunu zikreden Nizâmü'l-mülk; bunlardan birincisinin asıl hazine; yani devletin büyük hazinesi olduğunu, ikincisinin sarfiyat hazinesi olduğunu söylemektedir. Toplanan vergiler ve savaş ganimetlerin büyük bir kısmı asıl hazineye; az miktarı ise sarfiyat hazinesine konulurdu. Nizâmü'l-mülk, padişahın zorunlu olmadığı sürece asıl hazineden para harcamamasını; para harcayacaksa tekrar yerine bırakmasını söylemektedir. Padişah bu anlayışı sürdürmeyip hazinedeki parayı israf eder; nefsi istekleri doğrultusunda harcarsa hazine kısa zamanda biter ve devlet içinde kaos çıkar. Bunun için padişah zorunlu olmadığı sürece hazineden para harcamamalıdır.⁵²³

⁵²¹ Ebû Masur es- Seâlibî, *Âdâbu'l-Mulûk*, s. 102.

⁵²² Kurân-ı Kerîm, İsra, 29 ayet.

⁵²³ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 154.

Padişahın öncelikli görevinin hazineyi güçlendirmek olduğunu söyleyen Nizâmü'l-mülk, padişaha cömertlikte aşırıya gitmemesi noktasında uyarıda bulunur. Padişah ihtiyaç sahiplerine gerektiğinden fazla para vermemeli; halka “parayı saçıyor” dedirtecek kadar savurgan olmamalıdır. İhtiyaç ve ödül vereceği zaman herkesin rütbesini göz önünde bulundurmalıdır. Nizâmü'l-mülk, bununla ilgili olarak şu örneği verir:

*“Padişah bahşişlerde 10 dinar yerine 100 dinar verirse savurganlık yapmış olur. Zira bu durumun sonunda hazine kısa sürede boşalacak; sorunlar çıkacak ve memlekette imar faaliyetleri durma noktasına gelecektir.”*⁵²⁴

Şeyhoğlu Mustafa, yöneticilerin cömert olmalarını; ancak cömertlikte ileri gidip israfa yönelmemelerini tavsiye eder. Zira israf yasaklanmış davranışlardan sayılmıştır. Şeyhoğlu; İsrâ suresinin yirmi yedinci ayeti olan, “İsrafta ileri gidenler şeytanların kardeşidir.”⁵²⁵ ayetine yer vererek israfı yasaklamaktadır.

2.5 Sözünden Dönmek

Sözünden dönmek, yöneticiler için uygun görülmeyen çirkin huylardandır; kişinin saygınlığını ortadan kaldırır. Şeyzerî'ye göre; sözünden dönmek münafıklığın göstergesidir. Yöneticilerin bundan kesinlikle sakınması gerekir. Şeyzerî, münafıklığın alameti olarak üç şey görür. Bunlar:

1. Yalan söylemek
2. Güvene ihanet etmek
3. Sözünden dönmek⁵²⁶

Abdülhamid El Katib, hükümdarların önemli ya da önemsiz herhangi bir konuda söz vermemeleri öğütler. Zira sözler verip daha sonra sözünden dönmek aptalların işidir. Sözünden dönmek çirkin olup kişide kusur bırakır. Hükümdar, adının kusurla kaynaşmaması için bu davranıştan uzak durmalıdır.⁵²⁷

⁵²⁴ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 158; benzer ifadeler, Sa'dî Şirazî, *Nasihatü'l-Mülük*, s. 92, Ebû Masur es- Seâlibî, *Âdâbu'l-Mulûk*, s. 103'te geçmektedir.

⁵²⁵ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, s. 118.

⁵²⁶ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 135. benzer bir rivayet için bkz. Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 103.

⁵²⁷ Abdülhamid El Katib, *Ahdü Mervân ilâ İbnihi'l Ubedillâh*, s. 67.

İbnü't-Tıktakâ, hükümdara konuşurken yemin etmemesi hususunda öğüt verir. Konuşurken yemin etmek ve verilen yeminden dönmek kişiye zarar verir. Sözünden ve yeminlerden dönmek insanları yalancı durumuna düşürür. Zira hükümdarlık makamı bu kötü davranıştan çok daha büyüktür.⁵²⁸

Şeyzerî, *en-Nehcü 'l-Meslûk fî Siyâsetü 'l-Mülûk* eserinde, sözünden dönmenin saygınlığı, ululuğu ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Bununla ilgili olarak; Ömer b. Abdülaziz'in verdiği sözü yerine getirememekten çok korktuğunu, bunun için kendisinden yardım dileyen kimselere söz vermekten kaçındığını ve söz verdiği zaman yerine getirene kadar rahat olmadığını örnek vermiştir.⁵²⁹

Yöneticiler bulundukları mevki itibariyle yaptıkları her şeyde dikkatli olmalıdır. Halk, yöneticileri sözlerini tutup tutmamakla itham eder. Yöneticiler, halk arasında kötü ve çirkin itham edilmemek için verdikleri sözleri tutmalıdır. el-Mukaffa, yöneticilere yakışan en güzel davranışın sözünde durmak olduğunu ifade eder.⁵³⁰

Ebu Necib Sühreverdi'ye göre; sözünden dönmek yalancı, cimri ve alçaklığın bir sonucudur. Müellif sözünden dönmeyi ayrıştırıcı-bölücü olarak tanımlar. Bu sebeplerden ötürü; kötü ahlak sayılan sözünden dönmekten hükümdarın önemle uzak durması gerekir. Zira hükümdar soyu bakımından diğer insanlara nazaran daha üstün görülmüştür. Kendi soyunu küçültüp zarar vermemek için uzak durması önemlidir.⁵³¹

Necmuddîn-i Dâye, hükümdarın itibarı ve geçici dünya hevesleri için sözünde durmamasını; vefasızlığın en büyüğü olarak tanımlamaktadır. Allah'ın yarattığı iki günlük dünya için sözünde durmayan kişi, başkalarına karşı sözünde durmadığı gibi; başkaları da ona karşı sözlerinde durmayacaklardır.⁵³²

2.6 Yalan Söylemek

Yalan söylemek yöneticiler için kötü olarak görülen davranışlardandır. Yalan söyleyenler, insanların gözünde değersizleşir; saygınlıkları yok olur. Yalancılıkla

⁵²⁸ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fî 'l-âdâbi 's-Sultânîyye ve 'd-düveli 'l-İlâmîyye*, s. 48.

⁵²⁹ Şeyzerî, *en-Nehcü 'l-Meslûk fî Siyâsetü 'l-Mülûk*, s. 118.

⁵³⁰ El-Mukaffa, *el-Edebu 's-Sağir Ve 'l-Edebu 'l-Kebîr*, s. 83.

⁵³¹ Sühreverdi, *Nehcu 's-Sülûk fî Siyâsetü 'l-Mülûk*, ss. 103-104.

⁵³² Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu 'l-İbâd Men 'l-Mebde İle 'l-Mead*, s. 359.

ilgili olarak Şeyzerî, Nahl suresinin yüz beşinci ayeti olan, “*Yalnızca Allah'ın ayetlerine inanmayacak olanlar bu yalanı uydurmaktadırlar. İşte asıl böyleleridir yalan söyleyenler.*” ayetinden alıntı yaparak görüşlerini desteklemektedir.⁵³³

İbn Rüşt, yalan söyleme konusunda diğer düşünürlerden ayrılır. Yöneticilerin halka yalan söyleyebileceğini savunan İbn Rüşt, bu düşüncesini, “*İlacın hastaya iyi gelmesi gibi yöneticilerin yalan söylemesi uygundur.*” sözleriyle açıklamaktadır. Ancak sözün devamında, bunu sürekli bir davranış haline getirmemesi hususunda nasihatte bulunur.⁵³⁴

Ömer b. Abdülaziz, devlet adamlarına yazdığı mektubunda, “*İdari işlerde çıkan zorluklar karşısında yalancı insanlardan yardım istenmemelidir. Zira yalancının söylediklerini yaparsanız, perişan ve kötü olursunuz.*”⁵³⁵ diyerek yalan söyleyen kişinin hem insani duygularını hem de şahsiyetini kaybedeceğini söylemektedir.

Kişiye yalana iten nedenleri Şeyzerî şu şekilde sıralar:

1. Kendisi için menfaat elde etmek veya kötü bir durumdan kurtulmak için söylenen yalanlar: Bu düşüncedeki kişiler yalanı kötü olarak görmeyip yalancılıkta bir sakınca olmadığını savunurlar.
2. Toplum nezdinde kabul görülmek için yalan söyleyenler: İnsanları inandırarak amaçlarını gerçekleştirmeyi doğruya tercih ederler.
3. Sevmedikleri kişileri insanlar arasında kötülemek ve itibarsızlaştırmak için yalan söyleyenler: Kıskançlık içinde kıvrılanlardır.⁵³⁶

Yöneticilerin, bu yalanlara kesinlikle başvurmamaları gerekir. Çünkü yöneticiler halka yol gösteren üstün ahlakla donanmış kişilerdir. Saygınlıkları ve bulundukları mevkiden dolayı yalandan uzak durmalıdırlar. Ancak Şeyzerî, yöneticilerin savaş durumu söz konusu olduğunda yalan söylemelerinde bir sakınca olmadığını ve savaşta düşmanı yanıltmak için yalan söylenebileceğini savunur.

⁵³³ Kurân-ı Kerîm, Nahl, 105 ayet.

⁵³⁴ İbn Rüşt, *ed-Darûrî fi's-Siyase*, s. 59.

⁵³⁵ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 138.

⁵³⁶ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 140.

Keykâvus'un, oğluna verdiği nasihatler arasında yalan söylememek bulunmaktadır. Bu doğrultuda, "*Ey oğul iki insan vardır: sözü doğru söyleyenler ve yalan söyleyenler. Sen doğru söyleyenlerden ol. Hiçbir zaman yalan söyleme, yalancı durumuna düşme. Cehdi sözü doğru olanlar meşhur olur bilesin. Ne söylersen söyle doğruyu tercih et, yalana başvurma*" nasihatinde bulunur.⁵³⁷

Ali Şir Nevâî'nin, bu konudaki görüşü yalanın en yüz kızartıcı kötü hadlerden olduğu şeklindedir. Gerçekleşmemiş bir durumu yalan ve süslü sözlerle gerçekleştirmiş gibi gösterenleri; bakırı altınla kaplayan kuyumcuya benzetir. Yalan söyleyen kişinin gaflette olduğunu belirten Ali Şir Nevâî, yalanın Yüce Allah tarafından yasaklandığını söylemektedir. "*Zehri az olsa da miktarı öldürücüdür. İğnenin ucu zayıf ise kör eder.*" sözüyle yalanın vehametini dikkat çekmektedir.⁵³⁸

el-Mukaffa'ya göre; bütün kötülüklerin ve günahların başı yalandır. Yalan, günahların başlangıcı olduğu gibi günahı korur ve daimi hale gelmesine neden olur. Yalancı kişi, verdiği sözleri inkâr eder, kabullenmez ve zor duruma düştüğünde batılı savunur. Sözlerini doğrulatmak için sıkça yemin ederek tasdik etmeye çalışır. Kişi yalanda ısrar ederse sapkınlığa düşecektir.⁵³⁹

Sühreverdî, yöneticilerin yalana başvurmaları onların rütbelerini düşüreceğini belirtir. Yalan ile ilgili olarak şu hadisi nakleder: "*Yalan imanın perdesidir.*" Perde nasıl arkasındaki şeylerin görünmesine engel oluyorsa yalan da gerçek anlamda iman etmeye engeldir. Devlet başkanlarının bazı durumlarda yalana başvurabileceklerini belirten Sühreverdî, bu konuda Şeyzerî gibi aynı çizgidedir. Dini ve memleketi düşmanlardan korumak için bir miktar yalana başvurmakta sakınca yoktur.⁵⁴⁰

2.7 Öfkelenmek

Öfkelenmek, yöneticilerin kaçınması gereken kötü hadlerdendir. Öfkeden sakınmak övülecek en büyük niteliklerden biridir. Siyasetnâmelerde öfke, insanların içinde gizlenmiş kibrin açığa çıkan ateşi olarak tanımlanmıştır. Görüş sahibi kimselerin bu konudaki görüşleri; insanın kalbine öfke ateşi girdiği zaman orada

⁵³⁷ Keykâvus, *Kabusnâme*, s. 59.

⁵³⁸ Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, ss. 131-132.

⁵³⁹ el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir Ve'l-Edebu'l-Kebîr*, s. 61.

⁵⁴⁰ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 105-107

fesat sebepleri güçlenir. Gazap ateşini söndüren kimsede kin olmaz. Hiddetlenmenin sonuçları; felaket ve helaktır. Öfkeden kaçınmaya ve sakınmaya en çok sultanların ihtiyacı vardır. Çünkü sultanların birden bire hiddetlenmeleri onların huylarıdır.⁵⁴¹

Nizamü'l-mülk, insanın mükemmelliğinin ve aklının öfkelenmemekten geçtiğini belirtmiştir. Devlet başkanlarının akıl sağlığı, kendi nefslere üstün gelirse halkın gözünde saygınlıklarının artacağını söylemektedir. Zira bu şekilde, devlet başkanlarının öfkelenmediğini kimseler bilmez.⁵⁴²

Nasîruddin Tusî, öfkeyi sultanın kendisinden uzak tutması, hatta defetmesi gereken hastalık olarak tanımlar. Nitekim bu hastalıkların sayıları fazladır, ama bunlar içerisinde en tehlikelileri; öfke, korku, ödleklidir. Öfke, kişide nefsin kontrol edemeyip intikam alma isteğidir. Bu durum özellikle yöneticilerde meydana geldiği zaman damarlarındaki kan kaynar, aklıselim düşünemezler ve adeta akıllarına perde çekilir. Nasîruddin Tusî, bu konuda şu örneği verir:

*“Bazı insanlar vardır en küçük bir kıvılcımda yanan kibrite benzer ve bazı insanlar vardır ki kuru oduna benzer, yakmaya çalışırsın ancak yaş odun gibi yanmazlar. Ancak öfkeyi doğuran nedenler devam eder ise sonucu daha vahim olabilir. Şayet küçük kıvılcım büyürse ormanda ne yaş ne de kuru odun bırakmaz, hepsini yakar.”*⁵⁴³

Tusî'ye göre öfkeyi ortaya çıkaran başlıca nedenleri şunlardır:

1. Kendini beğenmek
2. Kibir
3. Kıskançlık
4. Şaka
5. Büyüklenmek
6. Haksızlık
7. İnatçılık

⁵⁴¹ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâilî's Seniyye*, s. 137.

⁵⁴² Nizamü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 87.

⁵⁴³ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, ss. 156-157.

Ancak Tusî öfkeyi ortaya çıkaran sebeplerini açıkladıktan sonra her hastalığın ilacı olduğu gibi öfkenin de ilacının olduğunu söyler. Öncelikle öfke hastalığının ana kaynağı ortadan kaldırılmalıdır. Şayet bu durumun ortadan kaldırılmasıyla tedavi işe yaramazsa, o zaman başka yöntemler kullanılarak tedavi edilebilir.⁵⁴⁴

Şeyzerî, öfkeyi, “Allah’ın canlılara eziyet edenlerden intikamlarını alsınlar diye kimilerine bahşettiği bir özellik” şeklinde tanımlar ve Hz. Peygamberin şu hadisine yer verir: “Sarısabır bitkisi nasıl balı bozuyorsa öfke de imanı bozar.”⁵⁴⁵ Öfkenin nedeni; istenmeyen bir durumla karşı karşıya kalmaktır. Kişi öfkelenildiği zaman, akıl işini yapmaz ve doğru görüşleri görmesine engel olur. Akıllı insanlar öfkelenildiği zaman, akılsız kişilerden farkları kalmaz. Bundan dolayı öfke kötü huylardan sayılmış ve yöneticiler için yasaklanmıştır.

Sühreverdî’ye göre; hiddetlenmek kişinin kendinden aşağı olan kimsede istemediği bir hareketi görmesiyle intikam alma duygusunun ortaya çıkmasıdır. Devlet başkanlarının bulunduğu mevki onları hiddetlenmekten men eder.⁵⁴⁶ Lakin yine de devlet başkanları hiddetlenirlerse bu durumdan bir an önce kurtulmanın yollarını aramalıdır.

Hiddetlenmek konusunda Gâzâlî, hükümdarın genellikle kibirli olduklarını ve bundan dolayı hemen sinirlenip intikam alabileceklerini söylemektedir. Bunun için kızmaktan sakınarak üstün ahlaklı olup peygamberlerin bu durumlardaki tutumlarını örnek almaları gerektiğini belirtir. Gâzâlî, kızmama konusunda Hz. Peygamberin, “Güçlü kimse diğerlerini mağlup eden değil, hiddetlendiğini zaman kızgınlığını yenendir.” sözünü nakleder. Yine bu konuda Hz. Ömer, “Hiddetlendiği zaman ahlakı kendisine yol etmeyen sözüne itimat etmez.” sözünü işaret ederek görüşünü desteklemektedir.⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 158.

⁵⁴⁵ Şeyzerî, *en-Nehcü’l-Meslûk fî Siyâsetü’l-Mülûk*, s. 143.

⁵⁴⁶ Sühreverdî, *Nehcü’s-Sülûk fî Siyâsetü’l-Mülûk*, ss. 109-110.

⁵⁴⁷ Gâzâlî, *Nasihatü’l-Mülûk*, ss. 39-39.

Zencânî, önceki konularda olduğu gibi öfkelenme konusunda da Kur'an-ı Kerîm'de, "*Öfkesini yenenler ve insanları affedenler.*" ayetinden alıntılar yaparak konuyu ele almaktadır.⁵⁴⁸

Hiddetlenmek ile ilgili Zencânî şu hikâyeyi nakleder: "*Ömer b. Abdülaziz, yüksek mevkideki bir memuruna şunları yazdı, "Kızgın iken hiç kimseyi cezalandırma. Lakin birine sinirlenirsen onu hapse at. Hiddetin geçtiği zaman oradan çıkma ve suçuna göre ceza ver. Lakin on beş kırbaçtan fazla vurma!"*"⁵⁴⁹ Zencânî'ye göre; sultan öfkelenildiği zaman, öfkesini yutması olgunluk ve iyi bir ahlakın işaretidir. Öfke anında kanaat yanlıştan, sözler ise fesattan kurtulmaz.

Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk* adlı eserinde öfkelenmeyi hükümdarların ahlaklarından sayar ve onların çabuk razı olmak gibi bir ahlaki olmadığını belirtir. Sa'lebî; öfkelenmek konusunda Zencânî, Şeyzerî, Gâzâlî ve diğer siyasetnâme yazarlarının tam tersi bir fikir ayrılığına düşer. Ona göre halkın itaatinin daimi olması için öfkelenmek gerekir. Devlet düzeni için öfkelenmeyi gerekli görmüştür.⁵⁵⁰

Ebû Mansur es-Seâlibî'ye göre; sultan her tabakadan insanı yönetirken zaman zaman öfkelenebilir. Bu durumda vereceği cezalar suça göre değişir. Eğer bu suçlu yakın çevresinden biri olursa, onu önce uyarmalı; yetmezse azarlamalı; ona caydırıcı cezalar vermelidir. Ancak işlediği suç büyük ise intikam almalıdır. Sa'lebî'ye göre; sultanların öfkelenmesinin nedeni suçluyu cezalandırmak, diğer insanları caydırmak ve ilerde ortaya çıkabilecek felaketleri önlemektir.⁵⁵¹

Şeyh Sâdi'ye göre; bir padişahın düşmana öfkelenmesi, bir ölçüde olmalıdır. Düşmanlara haddinden fazla öfkelenmek, dostların güvenini kaybettirebilir. Çünkü öfke ateşi, ilk önce sahibi yakar; daha sonra öfkelenen kişiye ya ulaşır ya ulaşmaz.⁵⁵²

İbnü'l-Mukaffa'ya göre; insan öfkelenildiğinde surat asmaya, kaş çatmaya, kötü söz söylemeye ve cezalandırmaya çalışabilir; ancak yöneticiler bunları

⁵⁴⁸ Kurân-ı Kerîm, Âl-i İmran 134 ayet.

⁵⁴⁹ Zencânî, *el-Letaîfü'l-Alâiyye fi'l-Fedâilî's Seniyye*, s. 138.

⁵⁵⁰ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, s. 96.

⁵⁵¹ Ebû Masur es- Seâlibî, *Âdâbu'l-Mulûk*, s215.

⁵⁵² Sa'dî Şirazî, *Gülüstan*, s. 170.

yapmayacak kadar erdemli insanlardır. İktidar sahibi kimseler, öfkelerini dizginleyen, öfke anında kimseyi cezalandırmaya gitmeyen kimseler olarak belirtilmektedir.⁵⁵³

Sa'dî Şirazî, farklı olarak öfkeyi doğru bulur. Hükümdarın öfkelerini, kötü davranışlarıyla insanları kendisinden uzaklaştırmadıkça yerinde bulur. Zira hükümdar öfkelerini, belli ölçüde tutarsa insanları korkutup itaat etmelerini sağlayacaktır. Sa'dî, *Nasîhatü'l-Mülûk* eserindeki bir öğüdünde öfkelenmenin hükümdarın şanına yakışmadığını belirtmektedir. Hükümdar, yalnızca hak edenlere öfkelenip yalnızca onları cezalandırmalı; bunu yaparken aşırıya kaçmamadır.⁵⁵⁴

Ali Şir Nevâî, hükümdar için öğüt niteliğinde yazdığı, *Mahbûbu'l-Kulûb* adlı eserinde öfke durumu hakkında nasihatler vermektedir. Hükümdar, dostuna ve düşmanına güveni sarsacak kadar öfke göstermemelidir. Öfkelerini belli bir düzeyde tutmalı, öfkesine göre değil; kanunlara göre cezalar vermelidir.⁵⁵⁵

. el-Mukaffa'ya göre; öfke kinin ve cehaletin en büyük kanıtıdır. Hükümdar, bu kötü haslete karşı tefekkür, sebat, fazilet ve ileri görüş gibi güzel hasletlerle donanmalıdır.⁵⁵⁶

Necmuddîn-i Dâye, öfkelenmek konusunu İslâm siyasetnâme geleneğinde bulunan ayet ve hadisleri naklederek açıklamaktadır. Bu konuda Ali İmran suresinin yüz otuz dördüncü ayetiyle, "*Öfkelerini yutarlar, insanları affederler.*" görüşünü temellendirmektedir. Necmuddîn-i Dâye'ye göre; padişah, dindar kimseleri büyük bir suç işlemedikleri surette affetmeli, onlara öfkelenmemelidir. Zira öfke, siyasette ifrata düşürmektedir.⁵⁵⁷

Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, öfkeyi nefsin bir eylemi ve başlangıç itibariyle intikam alma arzusu olarak görmektedir. Öfke eylemi şiddetlendiğinde yürek yanar ve o dumandan beyin bulanıklaşarak perdelenir. Bu durumda öfke

⁵⁵³ İbnü'l-Mukaffa, *İslam Siyaset Üslubu*, (İslam Siyaset Düşüncesi kitabının içinde), Doğu Kitabevi, İstanbul 2014, s. 33.

⁵⁵⁴ Sa'dî Şirazî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, ss. 84-91; Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, s. 365.

⁵⁵⁵ Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, s. 124.

⁵⁵⁶ el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağır Ve'l-Edebu'l-Kebîr*, ss. 80-104.

⁵⁵⁷ Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, s. 364.

ateşinin söndürülmesinin zor olduğunu söyleyen Amâsî, söz konusu durumun kişiden kişiye değişkenlik gösterdiğini belirtmektedir. Amâsî, öfke konusunu vurgulamak için Sokrates'ten alıntılar yapmaktadır. Bu alıntılardan biri: "*Ben şiddetli rüzgârın ve büyük dalgaların denizlerde sürüklediği bir gemiye umut veririm. Ancak öfkeyle yanan bir kişinin kurtuluşuna umut vermem. Çünkü ne kadar söz ve nasihat verilse verilsin bu davranış yine de artar.*" Amâsî, alıntıyla anlamı pekiştirdikten sonra öfke hastalığının tedavisini vermektedir. Öfke hastalığının tedavisi, adalet erdemini göz önünde bulundurarak bu davranışı huy haline getirmektir. Amâsî, yumuşak huyluluk erdemiyile donanmış olan hükümdarın, sahip olduğu erdemlerle öfke gibi kötü huyları ortadan kaldırıp kaçınması hususunda öğütte bulunmaktadır.⁵⁵⁸

İncelediğimiz siyasetnamelerde yöneticilerin öfkeleden kurtulmak için yapması gereken beş davranış vardır. Bunlar:

1. Allah'ı zikretmek: Allah'ı anmak, insanın içindeki Allah korkusunu ve teslimiyeti hatırlatacağından öfke anında yapılması gereken davranışların başında gelir. Bununla ilgili olan bir rivayete göre: "*İran Sasani kralı Enûşîrvân, yardımcısına, sinirlendiğim bana bu kâğıdı ver, dedi. Kâğıdın üstünde şunlar yazılıydı: 'Sen ancak beşersin! Öfkelenmek neyine! Dünyada sen diğerlerine merhamet göster ki, gökte olan da sana merhamet etsin.'* bundan sonra Enûşîrvân ne zaman hiddetlense, yardımcısı kâğıdı ona veriyor ve böylece öfkesini geçiyordu."
2. Öfkelenildiği zaman, affetmenin erdemli bir davranış olduğunu hatırlamak: Affetmenin erdemliliğini Şûra suresinin kırkırıncı ayetini işaret eder: "*Kim affeder, barış yaparsa mükâfatı Allah'a aittir.*"⁵⁶⁰
3. Öfke anında öfkesini yenenlerin, insanların gözünde saygıya layık olacağını bilmek
4. Öfke anında bulunan yeri değiştirmek
5. Öfkenin sonunda pişmanlığın olacağını bilmek⁵⁶¹

⁵⁵⁸ Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtu'l-Mülûk*, ss. 259-263.

⁵⁵⁹ Seyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 145.

⁵⁶⁰ Kurân-ı Kerîm, Şûra, 40 ayet.

⁵⁶¹ Seyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 146-147.

Nasîruddin Tusî'ye göre; öfkenin erkekliğin doğası gereği ortaya çıktığı gibi yanlış bir düşüncede olan bazı kimseler, zulmü beraberinde gertiren bir davranışı ahlaki erdem olarak gösterme gayreti içinde olmuşlardır. Çünkü öfke en büyük erdemsizlikten ve aşırı istekten doğmuştur. Yöneticilerin böylesi bir davranıştan uzak durmaları gerekir.⁵⁶²

2.8 Kendini Beğenmek

Kendini beğenmek, kişinin sahip olduğu bütün ahlaki erdemleri yok eden yasak hadlerdendir. Kişinin kötü ve yüz kızartıcı davranışlarda bulunmasına sebep olup beraberinde felaket getirir. Kendini beğenmek konusunda Kur'an-ı Kerîm'se Yüce Allah, "*Huneyn gününde de, o sayıca çokluğunuz sizi kibirlendirdi; ama pek işinize yaramadığı o gün de size yardım etmişti; çünkü yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti de arkanızı dönüp geri dönüp çekilmiştiniz.*"⁵⁶³ ayetiyle kendini beğenmenin vahametinden açıkça bahsetmektedir.

Nasîruddin Tusî kendini beğenmeyi, "*Nefsin kişiye yaptığı aldatıcı bir durum olup kişinin kendini, layık olmadığı bir makama layık olarak görmesidir.*" şeklinde tanımlamıştır. Bu hastalığa kapılan kişiler kendi noksanlıklarını ve başkalarının sahip olduğu erdemleri görmekten uzak durur. Ancak kendisindeki eksiklikleri gören kişilerin bu noktada kendini beğenmeleri beklenmez. Tusî'ye göre; hükümdar bu hastalığa kapılmaz; çünkü hükümdar güzel ahlak ve yetkin erdemlerle donatılmıştır.⁵⁶⁴

Abbasî Veziri Tâhir b. Hüseyin, mektubunda oğluna; bulunduğu makamdan dolayı kendini beğenmemesini ve üstün görmemesini nasihat etmiştir. Devamında ise; böbürlenmenin bir hastalık olduğunu ve yöneticilerin bundan uzak durmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir.⁵⁶⁵

Keykâvus *Kabusnâme*'de yöneticilerin kendini beğenmesi konusunda şunları söyler:

⁵⁶² Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, ss. 164-165.

⁵⁶³ Kur'an-ı Kerîm, Tevbe, 25.

⁵⁶⁴ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 159.

⁵⁶⁵ Hüseyin b. Tahir, *Siyasî Nasihatnâme*, s. 34.

“Ey oğul sen dahi bilmişlik yapma. Sana bir iş düşünce o işi başarabil. Başardığın işten dolayı kendini beğenenlerden olma. Danışmadan başlama, danışmayı ayıp sanma; rey benim reyimdir, başkası nerden bilir deme. Sonra pişman olursun.”⁵⁶⁶

Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb* eserinde kendini beğenmenin; akılsızlığın en büyük kanıtı olduğunu söylemiştir. Kendini beğenme; kişinin kendini güzel görüp hatalarını örtme çabasıdır. Ali Şir Nevâî, kendini beğenme davranışının devam etmesi durumunda kibir, melunluk, nefsi isteklere boyun eğme gibi kötü davranışların ortaya çıkacağını belirtir.⁵⁶⁷

el-Mukaffa, yöneticilerin özelliklerini açıklarken ahlak ve edebin önemine sıkça dikkat çekmiştir. Düşüncelerini dile getirirken İslami düşünce karakterine bağlı kalmıştır. el-Mukaffa'ya göre; kendini beğenmek, yeni bir din oluşturmak gibi olduğundan yöneticiler bu kötü haddenden uzak durmalıdırlar. Zira aklın felaketi, kendini beğenmektir.⁵⁶⁸

Kişinin kendisini beğenme nedenlerinden biri çevresinde bulunan dalkavukların yalan övgüleridir. Yönetici bu pohpohçulardan uzak durmalı ve bunlara itibar etmemelidir. Zira insan nefsi, kendisinin övülmesinden hoşlanır. Bununla ilgili olarak Şeyzerî şu hadise yer verir:

“Çok övmekten sakının; çok övgü, boğazlamaktır.”⁵⁶⁹

Zemahşerî, kendini beğenmek konusuna, “Boyuz düzgün, süslü elbiseler içinde kendini beğenmiş bir insan sevap mı kazanır, günah mı?” sorularını sorarak başlar. Hali böyle olan birisinin gaflette olduğu çok açıktır. Kendini beğenmek en büyük günahlardan biri olup kibre sebep olmaktadır. Zemahşerî, büyüklenen kimseler için şunları söyler:

“Ey Allah'ın rahmetinden uzak kalmış ahmak adam! Daha ne zamana kadar makamın ve giydiğinle gururlanacaksın? Gurur ile dolaştığın toprak bir müddet sonra üzerine koyulacak ve sen azab çekeceksin.”⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Keykâvus, *Kabusnâme*, s. 57.

⁵⁶⁷ Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, s. 104.

⁵⁶⁸ el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağîr ve'l-Edebu'l-Kebîr*, s. 56.

⁵⁶⁹ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Şi'âsetü'l-Mülûk*, s. 150.

Abdülhamid El Katib, *Ahdü Mervân ilâ İbnihi'l Ubedillâh* adlı eserinde hükümdarın güzel ahlaktan vazgeçmeyerek kendini beğenmeği terk etmesini öğüt eder. Zira kendini beğenmek, çirkin arzuların ilk habercisi ve kişiyi mahrumiyete kadar götüren kötü hadlerdendir. Kendini beğenmek, yöneticilerin gözünü boyar ve onları avunun içine alır. Kendini beğenmişlik, sıkıntıların başlamasına yol açan gizli bir geçittir. Abdülhamid El Katib'in, kendini beğenmişlik konusundaki görüşü; hükümdarın her türlü nefsi isteklerin yanında, her türlü sıkıntıdan uzaklaşıp sığınacağı bir iç dünyaya sahip olması gerektiği şeklindedir.⁵⁷¹

Ele aldığımız siyasetnamelerde devletin varlığını sürdürebilmesi için yöneticilerin kendilerini beğenmekten uzak durması noktasında ortak görüş hâkimdir. Yöneticiler akıllı, bilgili, dindar ve ahlaki erdemlere sahip kişileri çevresinde bulundurmalıdır. Bu kişilerin övgü, öneri ve sözleri ciddiye almaya değerdir. İnsan nefsinin istek ve heveslerinin tutsağı olabileceğinden dolayı kendi kusurlarını göremeyebilir. Zira insan kendi kusurlarını gördüğü zaman insanlar arasında saygıya layık olacaktır.

2.9. Büyüklenmek

Büyüklenmek, yöneticiler için olumsuz davranışlardan olup siyasetnamelerde yerilen bir niteliktir. Bu davranışların ortaya çıkmasının sebebi, kişinin bulunduğu makam, mevki ve nüfuzdan gelen kendini üstün görme isteğidir. Zira büyüklenmenin nedeni; güç, mevki, mal, zenginlik ve sahip olunan bilgidir.⁵⁷² Şeyzerî'ye göre; büyüklenmek konusunda aşırı gitmek, dine zarar verir; insanların gözündeki saygınlık kaybolur. Büyüklenmek ile ilgili olarak Şeyzerî hadise yer verir:

"Kalbinde zerre kadar kibir olan kişi, cennete giremez." Yine bu konuda şu hadisi işaret eder: "Allah'a şirk koştuktan ve büyüklük taslamaktan men ederim. Kuşkusuz Allah, bu ikisinden uzak durmayı emreder."⁵⁷³

Şeyzerî, bu konuda düşüncelerini desteklemek için şu hikâyeyi nakletmektedir: "Hz. Süleyman kral olduktan sonra insan, cin ve hayvanlar onun

⁵⁷⁰ Zemahşerî, *Etvâku'z-Zeheb*, ss. 405-406.

⁵⁷¹ Abdülhamid El Katib, *Ahdü Mervân ilâ İbnihi'l Ubedillâh*, s. 63.

⁵⁷² Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 118.

⁵⁷³ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 151.

yanındaydı. Tahtının göklere çıkması için rüzgâra emir verdi. Tahtı meleklerin teşbih sesleri esnasında göklere çıktı. O sırada bir tellal şöyle haykırdı: 'Süleyman'ın kalbinde toz zerresi kadar kibir olsaydı, onu yükseltmek yerine yerin dibine geçirirdik.'"⁵⁷⁴ Şeyzerî'ye göre; devlet başkanları kibri ortadan kaldırır ve tevazu gösterirlerse, Allah da onların saygınlığını yükselterek herkesin onlara itaat etmesini sağlayacaktır.

Ali Şir Nevâî, hükümdarların büyüklenmekten uzak durmalarını salık vermektedir. Bir yönetici, büyüklenme hastalığından kurtulmak için Yüce Allah'ın ululuğunu ve azametini iyice düşünüp aklından çıkarmamalıdır. Büyüklenmek şeytanın özelliklerinden olup cehaletin en büyük özelliklerindendir. Ali Şir Nevâî, büyüklenmenin Allah tarafından yasaklandığını ve O'nun büyüklenen kişileri kahredeceğini belirtmektedir.⁵⁷⁵

Siyasetnâmelerde devleti yıkılışa sürükleyen hastalıklardan biri de hükümdarın büyüklenmesidir. Sühreverdî bu hastalıkların dört tanesini belirtir:

1. Sultanın kibirli olması
2. Öfkelenmek
3. Açgözlü olmak
4. Halkın isyana kalkışması⁵⁷⁶

Büyüklenen bir kişi cüretkârlık gösterdiği zaman daha yüce ve yetkin olacağı düşüncesindedirler. Fakat bu erdemsizlik Allah'a şirk koşmaya kadar devam edebilir. Yöneticilerin bundan kaçınmaları gerektiğini öğüt eden Nasîruddin Tusî, yöneticilerin bu erdemsizlik yerine övülen erdemlere yönelmelerini öğüt eder.⁵⁷⁷

Devlet başkanları devleti ve âlemi idare etmeyi layığıyla yerine getirmelidir. Nefsi isteklerine ve Allah'ın kanunlarına uygun hareket etmelidirler. Eğer yöneticiler bunlara aykırı davranır ve nefslerine uyup kendini üstün görme hastalığına kapılırsa

⁵⁷⁴ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 152. bkz. aynı hikâye Gâzâlî, *İhyâ-u Ulûmî'd-din* eserinde geçmektedir. Bkz. Benzer rivayet için Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 118.

⁵⁷⁵ Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, ss. 103-109.

⁵⁷⁶ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 119.

⁵⁷⁷ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 102.

sonuç felaketlerle biter. Şeyhoğlu Mustafa *Büyüklerin Hazinesi, Âlimlerin Mihenk Taşı* eserinde bu konuda şu beyitleri söyler:

“Ya Tanrı emrine uymalı ya da isteklerine,

Ya cennet yahut da dostun rızası olmalı.

Nefsine göre hareket edenler pişman olur,

Onların emeği boş ve sonu yanmaktır.”⁵⁷⁸

Bu beyitlerde müellif, nefsin isteklerine göre hareket etmeyi boşuna görmüş, özellikle yöneticilerin Allah'ın kanunlarına aykırı davranmalarını yasaklanmıştır. Onların tanrılık davasında bulunmalarını Allah'ı unutup nefsine kapılmak olarak değerlendirmiştir. Müellif, geçmişte kendini büyük görenler arasından en güzel örnek olarak Firavun'u göstermiştir. Firavun'un, nefsine uyarak ortaya attığı tanrılık iddiası felaketle bitmiştir. Yöneticilerin nefsi istek ve arzularına uyarak kendilerini üstün görmeleri yasaklanmış hadlerdendir. Çünkü unutmamalıdır ki Allah onları diğer insanları koruyup kollamaları için seçmiştir.⁵⁷⁹

Hükümdarın elinde her ne kadar saltanat, para, mal, mülk, güç ve kudret olursa olsun, bundan dolayı büyülenmemelidir. Hükümdar fakirlerin, acizlerin, mazlumların koruyucudur. Şeyh Sâdi, hükümdar için, *“Koyun, çoban için değil; çoban koyunlara bakmak içindir.”* diyerek hükümdarın önemini vurgular. Şeyh Sâdi, hükümdarın büyülenmemesi gerektiğine verilebilecek en güzel örneklerinden olan şu hikâyeyi nakleder:

“Çölde yalnız oturan Derviş'in yanından hükümdar geçer. Derviş, dünya malından elini çekmiş biri olduğundan başını kaldırıp hükümdara bakmaz. Hükümdar, saltanatın servetine ve gücüne kapılarak hiddetlenip dervişi azarlamaya başlar. Vezir de dervişe, 'Önünden yeryüzünün hükümdarı geçti. Görüp de neden terbiye gereğini yapmadın?' sorusu üzerine derviş, şu cevabı verir: 'Ey padişah! Bunu ancak senden nimet isteyenlerden bekle ve şunu bil ki, halkı korumak için hükümdar vardır. Halkın onlara tapması için yaratılmamışlardır.'”⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, ss. 65-66.

⁵⁷⁹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema*, s. 66

⁵⁸⁰ Sa'dî Şirazî, *Gülîstan*, s. 59.

Siyasetnâmelerde hükümdarın kibirlenmemesi gerektiği konusunda ortak bir görüş mevcuttur. Hükümdar büyüklenmeyi bırakıp tevazu göstermelidir. Zira hükümdar tevazu gösterirse şerefi ve saygınlığı artacak; halkın sevgisini elde edecektir.

2.10 Kıskançlık

Kötü ahlaktan olan kıskançlık(haset), kötülüklerin artmasına neden olur. Zencânî'nin zikrettiği, *"Ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi, haset de iyilikleri yok eder."*⁵⁸¹ hadisi şerifte hasedin, iyiliklere engel olduğu açıkça belirtilmektedir.

Kıskançlığı, *"ilacı zor olan bir ruhsal hastalık"* şeklinde tanımlayan Şeyzerî, bu hastalığa yakalanan kişilerin hem bu dünyada hem de ahirette muvaffak olamayacağını ifade etmektedir. Zira kıskançlık, akli doğruluktan uzaklaştırır ve insanın kalbinde kötü duyguları ortaya çıkarır.

Kıskançlık, yöneticiler için yasaklanan davranışlardandır. Yönetici bu davranıştan uzak durup kendisi için övülen ahlaki davranışlara yönelmelidir. Zira kıskanç insan, kendisinin sahip olmadığı bir şeye başkasının da sahip olmamasını ister. Şeyzerî, kıskançlığın zararlı bir huy olduğu görüşünü temellendirmek için şu hadisi şerifi zikreder: *"Kıskançlık, ateşin odunu yemesi gibi iyilik ve sevabı da yer, bitirir."* Kıskançlık konusunda Şeyzerî, *"Kıskanç kişi hiçbir zaman yönetici olamaz. Zira kirlenmiş olan, kolay kolay temizlenmez."* sözleriyle yöneticilik makamının yüceliğine dikkat çekmektedir.⁵⁸²

Fuzeyl, kıskançlık konusunda şunları söyler: *"Kim kendini beş şeyden korursa, hem dünya da hem de ahirette kötülüklerden korunmuş olur. Bu beş şey; kendini beğenme, kibir, şehvet, riya ve kıskançlıktır."* Fuzeyl'e göre; kıskançlık insanlar arasındaki yardımlaşmayı ortadan kaldırır ve kötülüklerin ortaya çıkmasına sebep olur. Bir kişide hasedin bulunması, o insanda bedeni eritir. Zamanla keder büyüyerek devam eder. Haset hem gökte hem de yerde işlenen ilk günahdır. Haset eden kişi, hasedinden kurtulmak için yaptığı işleri saklamamalıdır.⁵⁸³

⁵⁸¹ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâilî's Seniyye*, s. 147.

⁵⁸² Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 154.

⁵⁸³ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâilî's Seniyye*, s. 147.

Hasedi ortaya çıkaran üç sebep vardır. Bunlar:

1. Haset duyulan kişiye olan nefret duygusu
2. Elde edilemeyen nimete olan istek
3. Cimrilik⁵⁸⁴

Zencânî'ye göre; haset kimde olursa olsun yerilmelidir. Çünkü haset, insanın ideallerine zarar verir. Hükümdarda hasedin bulunması, hem hükümdara hem de devlete zarar verir. Zira hükümdarın, bulunduğu mertebe ve idealleri haset edilenden çok yücedir. Bu konuda hükemâdan biri, "*Devlet başkanlarının hasedi, saltanatın bütün güzelliklerinin ortaya çıkmasını engeller.*" sözüyle hasedin çirkinliğini göstermektedir. Haset eden kişi kendi mertebesini düşürür ve haset edileni de yükseltir.⁵⁸⁵

Nasîruddin Tusî, *Âhlâk-ı Nâsirî* eserinin onuncu faslında hasetin, hırsın fazlalığından ve diğer insanlardan üstün olmaktan geldiğini ifade etmektedir. Bu hasete sahip olan kişi, kazançlı ve faydalı olan şeyleri başkalarından alarak onlara sahip olma amacı taşımaktadır. Kıskançlık erdemsizliğinin asıl sebebi; cehalet ve nefsin birleşimidir. Tusî, haseti hastalıkların en büyüğü ve en kötüsü olarak adlandırmıştır. Bu yüzden başkalarına kötülük gelmesini isteyen kişinin, kötülüğü seven kimse olduğunu söylemiştir. Zira kötülüğü seven zalimdir. Yöneticiye yakışan, bu haset hastalığından uzak durmaktır.⁵⁸⁶

Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, kıskançlığı kişinin kendisini herkesten üstün görerek isteklerinin hırsla elde etmek istemesi şeklinde tanımlamaktadır. Kıskançlığın sebebi cehalet, hırs ve aç gözlülüktür. Amâsî, kıskançlık konusundaki düşüncelerini desteklemek için Tusî'nin sözlerinden alıntılar yapar: "*Kıskançlık hastalıkların en kötüsü ve en çirkinidir. Zira kıskanç kişi, başkasının iyi bir şeye erişmesini istemez; onun için kötülük diler.*" Amâsî, kıskançlığın tedavisi olarak dini vecihlere yer vererek Yüce Allah'a sığınılması hususunda görüş bildirmektedir.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye*, ss. 155-156. Benzer bir ifade için bkz. Sühreverdî *Nehcu's-Sülûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 121.

⁵⁸⁵ Zencânî, *el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's Seniyye*, s. 147.

⁵⁸⁶ Nasîruddin Tusî, *Âhlâk-ı Nâsirî*, s. 182.

⁵⁸⁷ Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Kitâb-i Mirâtü'l-Mülûk*, ss. 280-283.

Sonuç olarak haset etmekten önce, bunun dile getirilmesi bile çirkindir. Zira haset kalbe yerleşince, ne kadar gizlenmeye çalışılsa da yine de ortaya çıkar ve yayılır. Haset duyan kişi, içindeki bu duyguyu yok etmediği sürece intikam almak ister. İntikam alamazsa, kalbinde daima keder ile yaşayacaktır. Kıskançlıktan kurtulmanın ilacı, hasede neden olan etkenlerden uzak olmaktır.

2.11 Acele Etmek

Aceleci olmak, felaketlerle sonuçlanan bir davranıştır. Acele etmek, yöneticiler için kınanmış davranışlardandır. Zira aceleci olmak plansızlık ve kararsızlığa neden olur. Bundan dolayı, yöneticilerin temkinli davranmaları ve tecrübelerinden faydalanmaları gerekir. Zira yöneticiler için tecrübe, en sağlam kaledir. Aceleci olmak başa her türlü felaketi getirir. İncelediğimiz siyasetnamelerin bazılarında yönetici olma şartlarından bir tanesi de tecrübeli olmaktır. İdeal devlet idaresini mümkün kılmak için tecrübeli olmak gerektiğini savunurlar.

Ebu Necib Sühreverdî, aceleciliği; görünüş açısından kötü ve tehlikeli davranış olarak tanımlar. Acelecilik beraberinde küçük düşürmeyi ve pişmanlığı getirir. Felaket zamanlarında sabırlı olmak, akıllı yöneticilerin özelliğidir. Fakat yöneticilerin bazı durumlarda (İyilik ve yardımlarda) aceleci olmaları güzel sonuçlar doğurabilir.⁵⁸⁸

Sa'lebî *Âdâbu'l-Mülûk* eserinde; İbnü'l-Mukaffâ'nın *Yetime* adlı eserinde geçen, "*Ödüllendirme de ve cezada acele etme! Çünkü acele korkuyu ortaya çıkarır. Acele etmeyip sabır ile davranmak, ümidin devamlılığı için uygun bir davranıştır.*"⁵⁸⁹ sözlerinden alıntılar yaparak anlatımını güçlendirmektedir.

Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*'sinde yöneticiler için acele etmeyi kötü hadlerden saymıştır. Aceleciliği hükümdara yakışmayan bir davranış olarak görmüş; buna yalnızca zayıf olan kimselerin sahip olacağını savunmuştur. Nizâmü'l-mülk, bu konudaki fikirlerini şu şekilde açıklar:

"Aralarında hasım olan iki kişi karşı karşıya geldikleri zaman hükümdar karar vermekte acele etmemeli ve taraf tutmamalıdır. Yoksa hak sahibi korkar ve

⁵⁸⁸ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 127-128.

⁵⁸⁹ Ebû Masur es- Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, s. 91.

*hakkını savunamaz duruma gelir, haksız ise bundan cesaret alır ve yalancılığa devam eder.*⁵⁹⁰

Nasır-ı Hüsrev'in, yöneticilere verdiği nasihatler arasında acele etmekten kaçınma yer almaktadır. Nasır-ı Hüsrev *Saadet-nâme* adlı eserinde yöneticilere, "*Bir şey söyleyeceğin zaman sözünü bilerek söyle; aynı zamanda söyleyeceklerini acele etmeden, bütün yönleriyle düşünerek söyle.*" şeklinde nasihatinde bulunur. Zira acele ile söylenen sözler geri dönülemez sonuçlar doğurabilir.⁵⁹¹

Sa'dî Şirazî, hükümdarın işlenen bir suç karşısında aceleci olmamasını ister. Kanıtları görmeden, söylenenleri bilmeden ve işlenen suçu kesinleştirmeden cezalandırmalı. Hükümdara yakışan sabır gösterip gerçeklerin ortaya çıkmasını beklemektir.⁵⁹²

Şeyzerî, görüşünün temel dayanağını, Hz. Peygamberin, "*Acele şeytandır.*" hadisini zikrederek gösterir. Şeyzerî'ye göre; aceleci olmak her zaman için yerilen bir davranış değildir. Hayırlı ve güzel işlerde aceleci olmak iyi özelliklerden kabul edilmiştir. Bazı filozoflar lider olacak kişinin şu üç özelliğe sahip olması gerektiğini söyler:

1. Hiddet anında cezalandırmayı ertelemek
2. Hayırlı işlerde ve ödüllendirmede acele etmek
3. Bazı durumlar karşısında temkinli olmak⁵⁹³

Suçlunun cezalandırılmasını ertelemek, daha sonra affedilme ihtimalini ortaya çıkarır. Hayırlı işlerde aceleci olmak, insanların idareye olan itaat ve bağlılığını artırır. Olaylar karşısında temkinli davranmak ise gerçeği bulmayı sağlar.

2.12. Şaka Yapmak

Şaka yapmak, kişinin önemli bir işte dikkatinin dağılmasına neden olur. Siyasetnâmelerde şaka yapmak hükümdar için uygun görülmeyen davranışlardan

⁵⁹⁰ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 93.

⁵⁹¹ Nasır-ı Hüsrev, *Saadet-nâme*, s. 5.

⁵⁹² Sa'dî Şirazî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 88.

⁵⁹³ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 151.

görülmüştür. Zira şaka, heybeti ortadan kaldırır; toplum tarafından ciddiye alınmamaya yol açar.

Basiret sahibi kimse daima ciddiyet içinde olur ve kimseyle şakalaşmaya, alay etmeye kalkışmaz. Şakayı ve gülmeyi huy edinen kişide güzel ahlak ortadan kalkar. Ayrıca şaka yaparken ağızdan farkında olmadan öyle kelimeler çıkar ki; dostun kalbi kırılır, kişide nefret duygusu ortaya çıkar. Zemahşerî'nin, verdiği öğüt şöyledir: *"Eğer şakada olan mahzurları bilseydin, onu tamamıyla terk ederdin. Zira şaka bütün heybeti kaldırdığı gibi felaketlere de neden olur."* Güldürmek için yapılan şaka kişiyi rüsva eder. Bu hal ancak ahlaksızlara ve aklını kullanamayanlara yakışan bir davranıştır. Devlet başkanlarının bundan kaçınmaları gerekir.⁵⁹⁴

Şeyzerî'ye göre; şaka yapan kişi sahip olduğu ahlaki erdemleri kaybeder, bu şekilde aşağılık ve kötü kişileri cesaretlendirir. Şaka yapmak konusunda Hz. Ömer şu sözlerini örnek olarak göstermiştir:

*"Bir insan daima meşgul olduğu işle tanınır. Şaka yapan kişinin toplum gözünde değeri yoktur. Çok şaka yapan ve gülen saygınlığını ve vakarını kaybeder."*⁵⁹⁵

Sühreverdî'ye göre; şaka yapmak halk nezdinde sultanların heybetini ortadan kaldırır. Şaka yapan kişiyle ilgili olarak şunu söyler: *"Kimin aklı azsa şakası da çoktur."*⁵⁹⁶

Sa'lebî'ye göre; hükümdarın eğlencelerde şaka yapması uygun değildir. Hükümdar sahip olduğu ahlak bakımından şaka yapmak yerine, şaka barındırmayan ciddiyet, gerçek sözler ve asil huylar kuşanmalıdır.⁵⁹⁷

Şaka yapmak her zaman için kınanan bir davranış değildir. İnsanların uzun yorucu çalışmalarından sonra rahatlamaya ihtiyaçları vardır. Bu durumdan kurtulmak için az miktarda şaka yapılabilir. Şeyzerî, şakalaşmanın belli ölçüde olması konusunda Said b. As'ın oğluna verdiği nasihati nakleder:

⁵⁹⁴ Zemahşerî, *Etvâku'z-Zeheb*, ss. 421-422.

⁵⁹⁵ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, ss. 160-161.

⁵⁹⁶ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 130.

⁵⁹⁷ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, s. 151.

“Şakaların belli ölçülerde olsun. Zira şakanın fazlası, insandaki ahlaki erdemleri yok eder. Şakayı terk etmek de doğru değil. Çünkü şakayı tümüyle terk etmek çevrendeki insanları uzaklaştırır. Yalnızca dostluk bağlarını güçlendirmek için aşırıya kaçmadan şakalaş.”⁵⁹⁸

Nasîruddin Tusî; şaka yapmayı, belli bir ölçüde tutulduğu zaman, övülen bir davranış olarak görmektedir. Bu konuda Hz. Peygamberin şaka yaptığını, ancak hiçbir zaman aşırıya kaçmadığını söylemektedir. Nitekim Tusî, konunun daha iyi anlaşılması için; Selman b. Fârisî’nin Hz. Ali’ye, “Şakacılığın yüzünden halifelikte dördüncü oldun.” dediğini rivayet olarak göstermiştir. İnsanların şakada ölçüt(denge) bulmaları zordur. Bazen şaka da aşırıya kaçıldığı zaman insanların kalbinde öfke duygusu ortaya çıkarabilir. Bu sebeple özellikle sultanı şaka yapmaktan men etmiştir.⁵⁹⁹

el-Mukaffa, *el-Edebu’s-Sağir Ve’l-Edebu’l-Kebîr*’de yöneticileri, şakayla ciddiyeti karıştırmamaları hususuna uyarmıştır. Yönetici eğlendiği zamanın sonunda ciddiyetini daima takınmalıdır. Özellikle iş konularında şakaya hiç yer vermemelidir. Zira şaka işin ciddiyetini bulandırmaktadır.⁶⁰⁰

Siyasetnâmelerde devlet başkanları için şaka yapmak uygun görülmeyp kötü hadlerden sayılmıştır. Bu konuda siyasetnâme yazarları bu konuda mutabıktır. Devlet başkanlarının, halkın gözünde saygınlığını yitirmemesi için bu davranıştan uzak durması uygun görülmüştür.

2.13. Çok Gülmek

Çok gülmek, yöneticilerin vakarını ortadan kaldırır. Bu yüzden çok gülmek yöneticiler için ayıplanmış bir davranıştır. Şeyzerî, çok gülmek ile ilgili olarak Hz. Peygamber’in şu hadisine yer vermiştir: “Çok gülme! Çünkü çok gülmek, kalbi ve yüzdeki güzelliği öldürür.” Siyasetname yazarları, şaka yapmanın belli bir ölçütü olduğu gibi; çok gülmenin de belli bir ölçütünün olduğunu savunurlar. İnsan muhakkak ki gülünç bir durumla karşılaşabilir. Böyle durumlarda çok gülmekten,

⁵⁹⁸ Şeyzerî, *en-Nehcü’l-Meslûk fi Siyâsetü’l-Mülûk*, s. 162

⁵⁹⁹ Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, s. 160.

⁶⁰⁰ el-Mukaffa, *el-Edebu’s-Sağir Ve’l-Edebu’l-Kebîr*, s. 98.

kahkaha atmaktan kendini alıkoymalıdır. Sadece tebessüm ederek karşılık verilebilir.⁶⁰¹

İbn Rüşd, yöneticilerin çok gülmemeleri gerektiğini savunur. Bu konu hakkında Platon'un şu sözüne işaret eder:

*"Kahkaha atmak yöneticilere yakışmaz. Zira bir kimsenin bu durumdan kurtulup eski haline dönmesi kolay değildir."*⁶⁰²

Nizâmü'l-mülk, hükümdarın çok gülmesini uygun görmediği gibi makamından dolayı ağır başlı olması gerektiğini belirtmiştir. Zira çok gülmek kişinin saygınlığını ortadan kaldırır. Hükümdar heybetini kaybettiği zaman ne halk arasında ne de diğer devletlerin nezdinde saygı görmez.⁶⁰³

Abdülhamid El Katib, hükümdarın şakalardan, gülünç hikâyelerden ve şaklabanlıktan uzak durmalarını öğüt eder. Zira bunu yapanlar işi gücü olmayanlardır. Hükümdarın etrafında kusur arayıp yaymak isteyenler olabilir. Bunlara fırsat vermemek için hükümdar ağır başlı olmalıdır. Çok gülmek ve şakalaşmak, basireti köreltir, iffeti zedeler, gaflete ve insanları kırmaya yol açar.⁶⁰⁴ Hükümdar; komik ve gülünç bir olay karşısında gülmemeli, yalnızca hafifçe bir tebessüm etmelidir. Abdülhamid El Katib, hükümdarın gülümseme belirtisi olarak hafifçe dişleri gösteren bir mimiğinin yeterli olduğunu söylemektedir.⁶⁰⁵

Sa'lebî, hükümdarların çevresinde çeşitli tabaka ve statüde kişileri bulundurmasını gerekli görmektedir. Çünkü bunların, hükümdar için yapacakları şeyler farklılık arz etmektedir. Hikâye anlatıcıları ve komedyenler hükümdarları eğlendirmek için vardır. Lakin hükümdarlar böyle meclislerde çok gülmemelidir. Sa'lebî, diğer siyasetnâme yazarları gibi hükümdarların aşırı güldükleri zaman kendilerinde var olan heybetin kalkacağını savunur.⁶⁰⁶

⁶⁰¹ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fî Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 163.

⁶⁰² İbn Rüşd, *ed-Darûrî fî's-Siyase*, s. 58.

⁶⁰³ Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, s. 159.

⁶⁰⁴ Abdülhamid El Katib, *Ahdü Mervân ilâ İbnihi'l Ubedillâh*, ss. 58-59.

⁶⁰⁵ Abdülhamid El Katib, *Ahdü Mervân ilâ İbnihi'l Ubedillâh*, s. 64.

⁶⁰⁶ Muhammed b. Hâris Sa'lebî, *Ahlâku'l-Mülûk*, s. 39.

2.14. Ahde Vefasızlık

Ahde vefasızlık İslam dininde haram olarak kabul edilmiştir. Antlaşmaları bozmak perişanlık ve felaketlerin sebeplerinden biridir. Zira yapılan ahdin zamanı dolana kadar aykırı davranılmamalıdır. Bu konuda Şeyzerî, ahdi yerine getirmek konusundaki düşüncelerini ayete dayandırır: “Siz ey imana ermiş olanlar! Antlaşmalarınıza sadık olun!”⁶⁰⁷ Bir diğer ayette ise: “Antlaşma yaptıklarınız size karşı dürüst kaldıkları sürece siz de onlara karşı dürüst olun!”⁶⁰⁸ Her iki ayeti kerimede antlaşmalara sadık olunması konusu açıkça belirtilmiştir. Yine bu konuda Şeyzerî şu hikâyeyi rivayet eder:

“İran Sasani Krallarından Firûz, Hoşnevar ile yaptığı ahdi bozar ve savaşa hazırlanır. Mobzan, Firûz’a ahdi bozmaması için şu sözleri söyler, ‘Dinin temel esaslarından biri yıkılıncaya dek zalim kral cezalandırılmaz. Ahde bağlı kalmak dinin esaslarındandır. Onu bozma!’ Mobzan’ı dinlemeyen Firûz Hoşnevar’a saldırır. Savaş sonunda Firûz yenilip öldürüldükten sonra memleketi işgale uğrar.”⁶⁰⁹

Sühreverdî bu konuda devlet başkanlarına şu öğürlerde bulunur:

1. “Yerine getiremeyeceğin sözü verme!
2. Söz verdiğin zaman sözünde dur. Sözünü tutmamaktan sakın ve vaat ettiğin şeyleri ver. Zira verilen vaadi yerine getirmemek devlet başkanlarını felakete sürükler.”⁶¹⁰

Mâverdî ahde vefasızlık hakkında şöyle der: “Meliklerin ahde vefa göstermemeleri âlimlerden uzaklaşmalarına neden olur.”⁶¹¹ Reayanın başkana karşı bağlılığı sarsılır, devlet içinde huzur ve güven ortamı ortadan kalkar.

Bu bölümde yöneticilerin sahip olmaması gereken çirkin davranışları açıklandı. Bununla ilgili olarak ayet, hadis, filozofların sözleri, krallarının başlarından geçen hikâyeler örnek olarak gösterildi. İdeal devlet başkanları kötü

⁶⁰⁷ Kurân-ı Kerîm, Maide, 1 ayet.

⁶⁰⁸ Kurân-ı Kerîm, Tevbe, 7 ayet.

⁶⁰⁹ Şeyzerî, *en-Nehcü'l-Meslûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s. 166.

⁶¹⁰ Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fi Siyâsetü'l-Mülûk*, s.134.

⁶¹¹ Mâverdî, *Kitabü'l-Nasihâtü'l-Mülûk*, s. 84.

hadlerden uzak durmazsa karşı karşıya kalacakları felaketler incelenilen
siyasetnamelere göre değerdendirildi.

SONUÇ

Araştırmamızın ana konusunu oluşturan siyasetnâmeler incelenmiş, devlet başkanları hakkında araştırma ve eserlerdeki bilgiler karşılaştırılmıştır. Tezimizin giriş bölümünde siyasetnâmeler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Çalışmamızın konusu olan eserlerde devlet başkanlarının sahip olması gereken nitelikler ele alınmıştır. Siyasetnâmeler/Nasihatnâmeler dönemin devlet başkanına bir bakıma öğüt veren eserlerdir. Ayrıca devletin nasıl yönetilmesi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Siyasetnâmeler her ne kadar dönemin sorunlarına çözüm yolları önerse de, yüzyıllar sonrasına bile yol göstermişlerdir. Konumuzu oluşturan eserler, Ortaçağ İslam devletlerinde dinin yönetimde ağırlıklı olduğunu gösteren açık bir delildir. Siyasetnâmeler ayrıca ahlaki ve sosyal açıdan önemli bilgileri de aktarmaktadır.

Geçmişteki yöneticilerin uygulamaları hakkında bilgi veren siyasetnâmelere; İran Sasani devleti, Halifeler dönemi, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Karahanlılar, Gazneliler; Yunan, Çin ve Hint geleneklerine ait hikâye, öğüt dolu sözler tarihi malzeme sağlamaktadır.

Eserlerde hükümdarlığın Allah tarafından verildiği inancı hâkimdir. Bu anlayış Türk töresinde mevcut olan kut'a benzetilmiştir. Hükümdarlık Allah tarafından verildiği için hükümdara bir takım sorumluluklar yüklenmiştir. Siyasetnâmelerde, devlet içerisinde insanların barış içinde yaşadığı, mutlu, huzurlu ve adil bir toplum yapısının oluşabilmesi için devlet başkanının sahip olması gereken nitelikler üzerinde önemle durulmuştur. İncelediğimiz eserlerde devlet başkanları konusunda genellemeye gidilmesi ortak bir noktadır. Bu eserlerin yöneticilere biçtiği iyi özelliklerin ortak olanları: adil, cesur, doğru sözlü, akıllı, cömert ve yumuşak huyludur. Eserlerde İslam hukuku ve mezheplerin görüşlerine sıkça yer verilmiştir. Eserlerde bazen devlet içerisinde görülen bozukluklara dikkat çekilmiş ve bunlara karşı alınacak önlemler üzerinde yoğunlaşmışlardır.

İncelediğimiz eserler farklı zamanlarda ve farklı koşullarda yazılmış olsalar da hükümdar için adalet hasletini ön planda tutmuşlardır. Hükümdarlığın birinci ve en önemli vasfı olarak adaleti kabul etmişlerdir. Hükümdar, dini korumalı, yaşatmalı ve dine karşı olanlarla savaşmalıdır.

İslam siyasetnâme geleneğini teorik anlamda ele alan filozofların siyasetnâme geleneğinde etkileri hakkında bunlar söylenebilir: İslam âlimleri ülkeyi değişmeden kabul etmekle birlikte, şer'i ve örfi kanunlarına bağlılıklarından dolayı var olan yönetimi savunurlar. İslam filozoflarının kendi var olan düşünceleriyle etkisi altında kaldıkları, Platon ve Aristo'nun siyasi ve felsefi görüşlerini sentezleyip İslami çerçevede yorumlanmışlardır. Başta Fârâbî olmak üzere İslam filozofları, eski Yunan bilgi birikimlerini İslam'a uyarlayarak din ve politika arasında ilişki kurmuşlardır.

Genel olarak değerlendirildiğinde; siyasetnâmelerde filozofların, âlimlerin sultanların yönetimlerine, siyaset adaplarına, davranışlarına yönelik öğütlerinin önem teşkil ettiği görülmektedir. Çünkü yöneticiler ve yönetilenler nasihatlerle olgunlaşır. Nasihatlerin temel kaynağı din kabul edilmiştir. Toplumun saadetinin din ile mümkün olacağı savunulmuş ve bu doğrultuda kurallar ön plana çıkarılmıştır. Sultan, dini hükümleri yerine getirmeli ve dünyevi değerlerden uzak durmalıdır. Başkanlar, dini hükümlerin yanında ilmi kitapları da okumalı, âlimlerin münazaralarına katılmalıdır. Nefsi isteklerinden ve zulümden uzak durmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman b. Nasr Şeyzerî, *en-Nehcü 'l-Meslûk fî Siyâsetü 'l-Mülûk*, (çev. Osman Arpaçukuru), İlke Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Abdülhamid El Katib, *Ahdü Mervân ilâ İbnihi 'l Ubedillâh*, (çev. Güldane Gündüzöz), Antik Şark Klasikleri, İstanbul 2007.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları", *Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Eskişehir Aralık 2004, s. 1-22.
- Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Mirâtu 'l-Mülûk*, İnceleme-Metin-Sadeleştirme, (haz. M. Şakir Yılmaz), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2016.
- Allâme Zemahşerî, *Etvâku 'z-Zeheb*, (Türkçeleştiren: Rahmi Serin), Bedir Yayınları, İstanbul 2000.
- Ali Şir Nevâî, *Mahbûbu 'l-Kulûb*, (haz. Vahit Türk), Ötüken Yay., İstanbul 2016.
- Altıntop, Ceyda, "Ebû Nasr el-Fârâbî'nin İdeal Devlet Anlayışı", *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, C. 1, Sayı 2, s. 48-62.
- Arslan, Mahmut, *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1987.
- Arslan, Mahmut, "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler", *Sosyoloji Dergisi*, 3 (1) (1989), s. 231-262.
- Atmaca, Veli, "Hadisleri Bakımından Siyasetnâmeler IV", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), s. 45-58.
- Ayar, Talip, "Minkârîzâde Dede Efendi'nin Siyâset-Nâmesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 37, Temmuz-Aralık, Ankara 2010, s. 123-143.
- Aydınlı, Yaşar, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Aydınlı, Yaşar, *Fârâbî*, İSAM Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Büzürgmihr, *Zafer-nâme (Hikâye-i Enûşîrvân)*, İnceleme-Sadeleştirme-Metin, Haz. Müjgân Çakır, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2015.
- Canatan, Kadir, *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014.

Çağrı, Mustafa, Adalet, *İA*, TDV Yayınları, C.1, İstanbul 1988, s. 341-343.

Çiğdem Ekincioglu, *Fârâbî ve Siyaset Felsefesine Dair Görüşlerin İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008.

De Boer, Aristo, *İA*, C. 1, s. 570,572.

Demirci, Mustafa, *Beytü'l-Hikme*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.

Durmuş, İsmail, "İbnü'l-Mukaffâ", *İA*, TDV yay., C. 21, İstanbul 2000, s. 130-134.

Ebû Nasr el-Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, (çev. Mehmet S. Aydan, Abdülkadir Şener), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2012.

Ebû Nasr el-Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fazıla*, (çev. Nafiz Danışman), MEB, Ankara 1990.

Ebû Nasr el-Fârâbî, *İdeal Devlet*, (çev. Ahmet Arslan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

Ebubekir Muhammed b. Turtuşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, (çev. Said Aykut), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Ebu Muhammed Abdullah b. el-Mukaffa, *el-Edebu's-Sağir Ve'l-Edebu'l-Kebîr*, (trc. Sabri Türkmen, Hüseyin Parmak), Çıra Akademi Yayınları, İstanbul, 2017.

Ebû Masur es-Seâlibî, *Âdâbu'l-Mülûk*, (çev. Sait Aykut), İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

Ebu Necîb Sühreverdî, *Nehcu's-Sülûk fî Siyâsetü'l-Mülûk* İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015.

el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye Fî Hiyeli'l-Harabiyye*, haz. Sadık Yazar, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2016.

Ergan, Nevin Güngör, "Siyasetnâmelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri", *Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı-8, (Kış) Ankara 1999, s. 28-43.

Eşmeli, Barış, "Siyasetnâme", *Tesam Akademi*, Cilt: 3, Sayı: 2 Eylül, Bursa 2016, s. 139-145.

Gazalî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, (ter. Osman Şekerci), Sinan Yayınevi, İstanbul 1969.

Gâzâlî, *İhyâuUlûmi'd-Din*, (çev. Ahmet Serdaroglu), C. 2, Bedir Yayınları, Ankara 1975.

İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, (çev. Halil Kendir), C. 1, Yeni Şafak Yay., Ankara 2004.

Hacip, Yusuf Has, *Kutadgu Bilig*, (çev. R. Rahmeti Arat), TDK Yayınları, Ankara 1991.

İbnü'l-Mukaffa, *İslam Siyaset Üslubu*, (İslam Siyaset Düşüncesi kitabının içinde), Doğu Kitabevi, İstanbul 2014.

İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-Şerîyye*, (çev. Vecdi Akyüz), Dergan Yayınları, İstanbul 1999.

İbn Rüşd, *ed-Darûrî fî's-Siyase*, (çev. Muharrem Hilmi Özev), BS Yayıncılık, İstanbul 2011.

İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fî'l-âdâbi's-Sultaâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*, (Tercüme ve İnceleme: Harun Yılmaz), Klasik Yay., İstanbul 2017.

İbn Zafer, *Sülvânü'l-Mutâ' fî Udvâni'l-Etbâ*, İnceleme-Sadeleştirme-Metin, (haz. Sadık Yazar), Büyüyen Ay yay., İstanbul 2014.

Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuki Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

J Oestrop, "Ebû'l-Atâhiyye" mad. İA., c. IV, s.74.

Muhammed, İbrahîm bin, *Âdâbu'l-Hilafe ve Eshâbu'l-Hisafe*, haz. Hayrullah Acar, İbrahîm bin Muhammed, *Âdâbu'l-Hilafe ve Eshâbu'l-Hisafe'sinin* çeviri ve tahlili, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 2008.

Kafesoğlu, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdek Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Serisi: 13, İstanbul 1980.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1994.

Keykâvus, *Kabusnâme*, Türkçeye çev. Mercimek Ahmet, (haz. O. Şaik Gökyay), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2006.

Kaya, Fatih, “Kutadgu Bilig’e Göre Liderde Bulunması Gereken Temel Vasıflar”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 12/33, 2017, ss. 313-336.

Kaya, Mahmut, “Aristo”, İA, TDV yay., C.3, İstanbul 1989, s. 375-378.

Kezer, Aydın, *Türk ve Batı Kültüründe Siyaset Kavramı*, TDK yay., Ankara 1987.

Köse, Hızır M., “İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş”, *Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, C. 14, Sayı 27, 2009, s. 1-19.

Lambton, Ann K. S., “Gâzâlî’nin Nasihâtü’l-Mülûk’unda Saltanat Teorisi”, (çev. Seyfi Say), *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.1, Sayı 2, Sonbahar 2014, s. 209-220.

Levend, Agah Sırrı, “Siyasetnâmeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, TDK Yayınları, Ankara 1962, s. 167-194.

Machiavelli, Niccolo, *Savaş Sanatı*, (çev. Alev Tolga), Say Yayınları, İstanbul 2014.

Machiavelli, Niccolo, *Hükümdar*, (çev. Mehmet Özay) Şule Yayınları, İstanbul 2003.

Mâverdî, *Yönetimin Esasları*, (ter. M. Ali Kara), İlke Yayınları, İstanbul 2003.

Mâverdî, *Kitabü’l-Nasihâtü’l-Mülûk*, (çev. Mustafa Sarıbiyık), Özgü Yayınları, İstanbul 2004.

Mâverdî, *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976.

Memiş, Ekrem, *Türk Kültür Tarihi*, 3. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya 2003.

Özçelik, Dilek, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Siyasetnâmelerin Yeri ve Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Sosyal Bilgiler ABD, Konya 2004.

Muhammed b. Abdülkerim en-Neyrizî Şihâb, *Miftahu’s-Saade fî Kavâidi’s-Siyâd*, haz. Abdollah Dodangeh, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015.

Mustafa, Şeyhoğlu, *Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulema*, (haz. Kemal Yavuz), Büyüyen Ay Yay., İstanbul, 2013.

Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, (çev. Anar Gafarov), Litera Yayıncılık, İstanbul 2013.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.

Nasır-ı Hüsrev, *Saadet-nâme*, (çev. M. Ülker Anbarcıoğlu), MEB Yayınları, İstanbul 1990.

Nizâmü'l-mülk, *Siyâset-Nâme*, (haz. M. Altay Köymen), TTK Yayınları, Ankara 2013.

Necmuddîn-i Dâye *Mirsâdu'l-İbâd Men'l-Mebde İle'l-Mead*, (trc. Hakkı Uygur), İlk Harf Yay., İstanbul 2013.

Ömer Menekşe, "Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Devlet Anlayışı: Mâverdi Örneği", *Marife*, Sayı: 3, Konya, 2005, s.135-147.

Öztürk, Necdet, *XV.Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal Selâtin-Nâme*, TTK, Ankara 2001.

Râhatü'l-İnsân (Pend-nâme-i Enûşîrvan), İnceleme-Sadeleştirme-Metin, (haz. Müjgân Çakır), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2015.

Rakâik el-Hilal fî Dakâik el-Hiyel, trc. Rene R. Khawam, (Türkçeye çev. Menekşe Tokyay), Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2011.

Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTK. Basımevi, Ankara, 1960.

Rosenthal, Ervin I. J., *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, (çev. Ali Çaksu), İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

Sa'lebî, Muhammet b. Hâris, *Ahlâku'l-Mülûk*, (çev. M. Hilmi Özev), Borda Siyah Yayınları, İstanbul 2011.

Sarıbıyık, Mustafa, *Mâverdi'nin Siyasî Görüşleri*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2000.

Sebüktegin, *Pendnâme*, çev. Erdoğan Merçil, İ.Ü.E.F. Basımevi, İstanbul, 1975.

Şahin, Mustafa, *Sirâcu'l-Mülûk, Siyasetnâme, Ahkamu's-Sultaniyye ve Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Görevlilerinin Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2007.

Şirazî, Sâ'dî, *Bostan*, (çev: Yâkub Kenan Necefzâde), Bedir Yayınları, İstanbul 2000.

Şirazî, Sâ'dî, *Gülistan*, (çev: Yâkub Kenan Necefzâde), Bedir Yayınları, İstanbul 2000.

Şirazî, Sâ'dî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, (çev. Nimet Yıldırım), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016.

Tâhir b. Hüseyin, *Abbâsî Veziri Tâhir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, (Derleyen: Özgür Kavak), Klasik Yay., İstanbul 2012.

Tekin, Talat, *Orhun Yazıtları*, (çev: R. Rahmeti Arat), TTK Yayını, Ankara 1988.

Tuhfetü'l-Memlûk ve Umdetü'l-Mülûk, (çev. Yakup Kara), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, (Müellifi bilinmiyor), İstanbul, 2016.

Turan, Refik, Türkiye ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat, *Türkler Ansiklopedisi*, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 151-168.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TDV yay., Ankara 2002.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Kurân-ı Kerîm Türkçe Meali, Çelik yay., İstanbul 2013.

Zencânî, *el-Letâîfû'l-Alâiyye fî'l-Fedâili's Seniyye*, (çev. H. Hüseyin Adalıoğlu), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Zengin, Zeynep, *Selçuklu Dönemindeki Siyasetnâmeler'in Işığında Türk Hukuk Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2019.